

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU INSTITŪTS

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU INSTITŪTA UN
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS**

19. Starptautiskās zinātniskās konferences
„Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2024”
materiāli

(2024.gada 18.-19.oktobris)

II DAĻA. VALSTS UN TIESĪBU AKTUĀLĀS PROBLĒMAS

**PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF THE
INSTITUTE OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES AND
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY**

The materials of the 19-th International Scientific Conference
“Social Sciences for Regional Development 2024”
(18th –19th October, 2024)

PART II. CURRENT PROBLEMS OF STATE AND LAW

Apstiprināts Daugavpils Universitātes Humanitāro un Sociālo zinātņu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2025.gada 26.martā, protokols Nr.2

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Humanitāro un Sociālo zinātņu institūta Humanitāro un Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences „Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2024” materiāli. II daļa. Valsts un tiesību aktuālās problēmas.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2025., 77 lp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. **V. Meņšikovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) - zinātniskais redaktors
Vadošā pētniece, Dr.oec. **V. Špilova** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (ekonomika)

Prof., PhD **Dz. Ilisko** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)

Prof., Dr.iur. **J. Teivāns-Treinovskis** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)

Prof., Dr. hab. paed., Dr. habil. psych **A. Vorobjovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) - zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)

Asoc.prof., Dr.oec. **L. Aleksejeva** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Doc., Dr.iur. **N. Jefimovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Vadošā pētniece, Dr.oec. **V. Komarova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Vadošā pētniece, Dr. oec. **O. Lavriņenko** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr.hab.sc.soc. **A. Matulionis** (Lietuvas Sociālo pētījumu centrs, Lietuva)

Prof., Dr.hab. **M. Piotrowska-Trybull** (Varšavas Valsts aizsardzības universitāte, Polija)

Asoc.prof., Dr.iur. **J. Neimanis** (Latvijas Universitāte, Latvija)

Pētniece, Dr.psych. **M. Nesterova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Doc., Dr. paed. **I. Ostrovska** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr.sc.soc. **M.J. Šoutena** (Beira Interior universitāte, Portugāle)

Pētniece, Dr.oec. **O. Ruža** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr.iur. **V. Zahars** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Recenzenti:

Prof., dr.iur. **V. Zahars** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., dr.iur. **J. Teivāns-Treinovskis** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Doc., dr.iur. **N. Jefimovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Humanitāro un Sociālo zinātņu institūta, un Humanitāro un Sociālo zinātņu fakultātes starptautiskās zinātniskās konferences (2024.gada 18.-19.oktobris) materiāli: augstskolas zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātniskie raksti tiesību zinātnes nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database:

Electronic Journals Library of University of Regensburg.

SATURS

Nikolajs Jefimovs (Latvija)

KAPITĀLSABIEDRĪBAS VALDES JĒDZIENA BŪTĪBA UN TĀS DARBA REZULTĀTU
IZVĒRTĒŠANAS FAKTORI

ESSENCE OF THE CONCEPT OF THE BOARD OF THE COMPANY AND THE FACTORS
FOR ASSESSING ITS WORK RESULTS

Vitolds Zahars, Anna Dembovskaya (Latvija)

RETROSPEKTĪVS IESKATS PASAULES GLOBĀLAJĀS PROBLĒMĀS

A RETROSPECTIVE LOOK AT THE WORLD'S GLOBAL PROBLEMS

Marina Sumbarova (Latvija)

LIECĪBU PĀRBAUDES UZ VIETAS LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ TIESISKAIS
RAKSTUROJUMS UN SALĪDZINOŠI NOTEIKUMI

THE LEGAL CHARACTERIZATION AND COMPARATIVE RULES OF ON-SITE EVIDENCE
EXAMINATION IN LATVIAN CRIMINAL PROCEDURE

Ilze Sokolovska, Baiba Hercmane (Latvija)

POLICIJAS REAĢĒŠANA UZ NOTIKUMU UGUNSGRĒKA GADĪJUMĀ –
KRIMINĀLTIESISKAIS ASPEKTS

POLICE RESPONSE TO A FIRE EVENT - CRIMINAL ASPECT

Ruta Velika (Latvija)

BĒRNA TIESĪBAS PAUST VIEDOKLI: TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI

THE RIGHT OF THE CHILD TO EXPRESS OPINIONS: THEORETICAL AND PRACTICAL
ASPECTS

Ryšardas Burda (Lithuania)

CIVIL RESISTANCE IN LITHUANIAN LAW

CIVILĀ PRETESTĪBA LIETUVAS TIESĪBĀS

Sandra Joksta (Latvija)

ADVOKATŪRAS LOMA TIESISKUMA NODROŠINĀŠANĀ: NEATKARĪBAS NOZĪME UN
IZAICINĀJUMI

THE ROLE OF THE BAR IN UPHOLDING THE RULE OF LAW: THE IMPORTANCE AND
CHALLENGES OF INDEPENDENCE

Vladimir Menshikov, Alina Danileviča (Latvia), Vladas Tumalavičius (Lithuania)

SECURITY ISSUES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

DROŠĪBAS JAUTĀJUMI MĀKSLĪGĀ INTELEKTA LAIKMETĀ

Igors Trofimovs (Latvija)

FAKTORI, KAS VAR IZRAISĪT KRĪZI LATVIJĀ

FACTORS, THAT CAN CAUSE CRISIS IN LATVIA

Ziņas par autoriem

KAPITĀLSABIEDRĪBAS VALDES JĒDZIENA BŪTĪBA UN TĀS DARBA REZULTĀTU IZVĒRTĒŠANAS FAKTORI

Valde ir kapitālsabiedrības izpildinstitūcija. Tas galvenā funkcija ir sabiedrības operacionālās darbības organizācija ar mērķi gūt peļņu. Kapitālsabiedrības valdes jēdziena zinātniskā izpratne ir ietverta vairāku starptautiski atzītu zinātnieku darbos. Kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas sistēma ir kapitālsabiedrības valdes darba organizācijas mehānisms, kas var tikt īstenots tikai tādā gadījumā, ja valdes locekļiem piemīt nepieciešama darba pieredze, pietiekams laiks savu funkciju pildīšanai, kā arī lielākā daļa no valdes locekļiem ir neatkarīgi. Valdes darba rezultātu izvērtēšanas sistēmas jēdziena izpratne ir atkarīga no dažādām metodoloģiskā rakstura pieejas formām. Minētās pieejas formas ir piesaistītas jēdziena tvērumam, kas tiek noteikts atkarībā no tiem mērķiem un uzdevumiem, kuri tiek uzlikti valdei kā izpildinstitūcijai.

Atslēgas vārdi: kapitālsabiedrības valde, valdes darba rezultātu izvērtēšanas sistēmas izpētes metodoloģiskais pamats, valdes darba rezultāti.

Ar kapitālsabiedrības valdes jēdziena būtību jāsaprot valdes jēdziena galveno saturisko jēgu. Pētot kapitālsabiedrības valdes jēdzienu pasaules zinātne ir uzkrājusi ievērojamu datu masīvu, kuru var apkopot atsevišķās teorijās un koncepcijās. Pirms prezentēt autora redzējumu jautājumā par kapitālsabiedrības valdes jēdziena būtību, ir nepieciešams aplūkot galvenās pieejas valdes jēdziena pētīšanai.

Aprakstošās pieejas pamatā ir tādi elementi kā darba attiecības, mijiedarbība, kompetence, komunikācija un iesaistīšanās. Šīs pieejas ietvaros kapitālsabiedrības valde tiek definēta kā profesionālā komanda, kas ir kompetenta, koordinēta, koleģiāla un savā darbībā ir orientēta uz mērķu sasniegšanu (Nadler 2004). Efektīva kapitālsabiedrības valde nodrošina vadību nevis uzņēmumam, bet gan pārējiem valdes locekļiem, ļaujot tiem darboties kā augstākajai lēmējīnstitūcijai organizācijā (Shekshnia 2018). Kapitālsabiedrības valdes lēmumu pieņemšana ir koleģiāls un cieši izvērtēts process, par kura organizāciju ir atbildīgs valdes priekšsēdētājs, kas pastāvīgi komunicē ar pārējiem valdes locekļiem, uzzina no viņiem viedokļus un saņem padomus, nobeigumā tiek pieņemts lēmums (Martin 2018).

Transformatīvas pieejas pamatā ir tādi elementi kā stratēģija, kapitālsabiedrības vērtība, mērķi un vadība. Šīs pieejas ietvaros kapitālsabiedrības valde tiek definēta kā uzņēmuma vadības struktūras sastāvdaļa, kas izstrādā kapitālsabiedrības darbības stratēģiju un nosaka darbības virzienu. Transformatīvā pieeja norāda, ka kapitālsabiedrības valde ir padomdevēja institūcija, kas izstrādā rekomendācijas pārējiem vadības līmeņa speciālistiem par kapitālsabiedrības attīstības virzieniem. Padotie speciālisti – kapitālsabiedrības darba ņēmēji, kļūst par valdes pilnvarotām personām, patstāvīgi izstrādājot un ieviešot dzīvē valdes nodefinēto kapitālsabiedrības attīstības virzienu sasniegšanas ceļus (Wommack 1979).

Problēmu risināšanas pieejas pamatā ir tādi elementi kā neparedzamība, kompetence, efektīva pārvaldība un ilgtspējīga darbība ilgtermiņā. Šīs pieejas ietvaros kapitālsabiedrības valde tiek definēta kā izpildu institūcija, kuras galvenais mērķis ir risināt kompleksas komercdarbības problēmas, veidot kompetento speciālistu sadarbības paneļus, kā arī uzlabot kapitālsabiedrības darba rezultātus. Kapitālsabiedrības valdē tiek iesaistīti kompetenti speciālisti ar lielu praktisko darba pieredzi, atbilstošu izglītību, plašiem sakariem uzņēmuma darbības nozarē. Valdes darbības galvenais mērķis ir kapitālsabiedrības vērtības (kapitalizācijas) paaugstināšana, cenšoties ilgtermiņā pastāvīgi celt uzņēmuma mantisko un nemantisko vērtību (Hesketh, Sellwood-Taylor, Mullen 2020). Problēmu risināšanas pieeja kapitālsabiedrības valdes jēdzienā uzsver valdes locekļu kompetenci un zināšanas.

Konkurētspējīgas pieejas pamatā ir tādi elementi kā sadarbība, konkurence, organizētspējas un mērķis. Šīs pieejas ietvaros kapitālsabiedrības valde darbojas kā uzņēmumā notiekošo procesu

organizētāja. Valdes darbības mērķis ir domāt par vadītās kapitālsabiedrības pastāvīgu attīstību, regulāri sasaukt sapulces ar mērķi radīt jaunas progresīvas idejas. Kapitālsabiedrības valde tiek uzskatīta par neatņemamu uzņēmuma struktūras sastāvdaļu, kuras galvenā interese ir kreatīvu un inovatīvu procesu, ideju formulēšana, kas ir unikāli un konkurētspējīgi salīdzinājumā ar konkurentu idejām (Prince 1969).

Veicinošās pieejas pamatā ir tādi elementi kā process, ilgtspēja, produktu/pakalpojumu klāsts, vide, kultūra, intereses un risinājums. Šīs pieejas ietvaros kapitālsabiedrības valde tiek definēta kā kapitālsabiedrības izpildu institūcija, kuras galvenais darbības mērķis ir akcionāru interešu apmierināšana, nodrošinot uzņēmuma dzīvotspēju ilgtermiņā. Veicinošajā pieejā kapitālsabiedrības valde ņem aktīvu lomu, kontrolējot uzņēmumā notiekošos procesus. Kontroles process izpaužas kapitālsabiedrības darbības mērķu definēšanā, kontrolējot, kādā veidā tiks sasniegti nospraustie mērķi. Veicinošās pieejas ietvaros kapitālsabiedrības valde regulāri ziņo akcionāriem par kapitālsabiedrības darba rezultātiem (Nooyi, Govindarajan 2002).

Analītiskās pieejas pamatā ir tādi elementi kā orientēšana uz rezultātu, vērtības, stratēģija un kompetence. Šīs pieejas ietvaros kapitālsabiedrības valdi definē kā uzņēmuma dzinējspēku, kas ir atbildīga par finanšu pārskatu sagatavošanu un pārskatīšanu, revīzijas darbību veikšanu, ar mērķi nodrošināt kapitālsabiedrības efektīvu darbību. Analītiskajā pieejā kapitālsabiedrības valde organizē un veic uzņēmuma auditu, sagatavo pārskatus kapitālsabiedrības akcionāriem par darbības finansiālajiem rezultātiem. Iekšējās korporatīvās kultūras un vērtību noteikšana, ko veic kapitālsabiedrības valde, ir galvenais analītiskās pieejas komponents (O'Kelley, Neal 2020).

Ietverošās pieejas pamatā ir tādi elementi kā darbinieku vajadzības, risinājums, vērtības un mērķis. Šīs pieejas ietvaros kapitālsabiedrības valdi definē kā kapitālsabiedrības akcionāru uzticības personu, kas risina uzņēmuma saimnieciskos jautājumus, formulē un īsteno personāla politiku, kā arī veido kapitālsabiedrības korporatīvo kultūru un vērtības. Ietverošajā pieejā kapitālsabiedrības valdē cenšas iesaistīt pēc iespējas plašāku subjektu loku operatīvo uzdevumu risināšanā. Valde koncentrējas arī uz kapitālsabiedrības vērtību noteikšanu, pēta personāla (darba ņēmēju) attieksmi pret korporatīvo kultūru, pasniedz informāciju par kapitālsabiedrības darbības mērķiem uzņēmuma darba ņēmējiem. Kapitālsabiedrības valdei pēc iespējas mazāk jāiejaucas uzņēmuma funkcionēšanas procesā, iesaistoties tikai pēc akcionāru vai darba ņēmēju pieprasījuma (Lytkina Botelho, Kos 2020).

Vērtējošās pieejas pamatā ir tādi elementi kā novērtējums, intereses, mērķi un rezultāts. Šīs pieejas ietvaros kapitālsabiedrības valdi definē kā institucionālās struktūras elementu, kas nedefinē kapitālsabiedrības darbības mērķus, sadala pienākumus starp uzņēmuma darba ņēmējiem, novērtē kapitālsabiedrības darba rezultātus un ziņo par tiem kapitālsabiedrības akcionāriem. Vērtējošajā pieejā kapitālsabiedrības valde koncentrējas uz vairākuma akcionāru nosprausto kapitālsabiedrības darba rezultātu sasniegšanu. Obligāti tiek ņemtas vērā arī pārējo pušu (darba ņēmēju, mazākuma akcionāru u.c.) intereses, kas tiek iekļautas korporatīvajā darbības stratēģijā, atbildības sistēmā un apkārtējas vides politikā (Paine, Srinivasan 2019).

Apkopojot galvenās pieejas, var izdarīt secinājumu, ka katras koncepcijas pamatā ir viena kapitālsabiedrības valdes definīcija, kura lielā mērā ir primārais aspekts kapitālsabiedrības valdes jēdziena būtības noskaidrošanā. Ir acīmredzams, ka šīs definīcijas atšķiras viena no otras. Turklāt dažas no definīcijās minētajām fundamentālām īpatnībām var būt pat pretrunā ar citu definīciju (it sevišķi attiecībā uz kapitālsabiedrības valdes kompetenci, aktivitātēm, lomu kapitālsabiedrībā). Tādējādi, veidojot vienotu kapitālsabiedrības valdes definīciju, jāizvairās no valdes jēdziena jebkāda veida sašaurināšanas, kas automātiski izslēgtu no jēdziena tvēruma veselu virkni pazīmju.

Balstoties uz definējamās parādības pazīmēm, struktūru un loģiskumu, publikācijas autors piedāvā definēt kapitālsabiedrības valdes jēdzienu kā izpildinstitūciju, kas veic kapitālsabiedrības operacionālo vadību, īsteno kapitālsabiedrības akcionāru un padomes (ja tāda ir izveidota) nedefinētos mērķus un uzdevumus, kā arī rūpējas par kapitālsabiedrības un tās akcionāru interesēm.

Tādējādi, pēc autora domām, kapitālsabiedrības valdes jēdziens sastāv no šādiem elementiem:

- 1) kapitālsabiedrības operacionālā vadība;
- 2) kapitālsabiedrības akcionāru un padomes (ja tāda ir izveidota) nodefinētie mērķi un uzdevumi;
- 3) rūpes par kapitālsabiedrību un tās akcionāru interesēm;
- 4) kapitālsabiedrības valdes atbildība akcionāru priekšā par nodefinēto mērķu sasniegšanu, uzdevumu izpildi un interešu ievērošanu.

Kapitālsabiedrības valdes jēdziens var tikt pētīts arī caur tās darbības rezultātu izvērtēšanas faktoriem, kuri norāda uz valdes darbības kopējiem rezultātiem akcionāru acīs. Kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas faktori ir parādības, kas rada priekšstatu par valdes darbu. Kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas faktori var tikt analizēti gan kopumā, gan atsevišķos līmeņos – faktori, kuri kopumā nosaka valdes darba organizāciju, kā arī faktori, kuri nosaka individuālas kapitālsabiedrības valdes darba organizāciju.

Apzinoties, ka kapitālsabiedrības valdes darba rezultāti nebūs sekmīgi, ja tie neskars kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas faktoros, akcionāri vienmēr ir ieinteresēti šī jautājuma noskaidrošanā. Zinātniskajā literatūrā ir noformulēts faktoru uzskaitījums, kuru pētnieki bieži vien prezentē kā kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas faktoros jeb kā faktoros, kuri izraisa kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas nepieciešamību (Factors to Consider When Evaluating Company Management 2020):

1. Fundamentālie faktori (kapitālsabiedrības finansiālie darba rezultāti; kapitālsabiedrības valdes aktivitātes; personāla politika; kapitālsabiedrības akcijas cena; kapitālsabiedrības valdes pilnvaru termiņš; kapitālsabiedrības darbības stratēģija, mērķi un uzdevumi; kapitālsabiedrības valdes atlīdzība);

2. Organizatoriski – ekonomiskie faktori (ātra reaģēšana uz konkurentu rīcību; zems izdevumu apjoms; zema birokratizācijas pakāpe; saprotama cenu politika (Larcker, Griffin, Tayan, Miles 2017));

3. Sociālie faktori (korporatīvā kultūra un tradīcijas; kontaktu esamība nozaru kapitālsabiedrībās; valdes izglītības līmenis; plaša pieredze kapitālsabiedrību vadībā);

4. Tiesiskie faktori (normatīvo aktu klāstā ir paredzēti nosacījumi kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanai; normatīvo aktu klāstā ir paredzēti kritēriji kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanai; starptautisko tiesību aktu esamība attiecībā uz kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanu; tiesību sistēmas stabilitāte – grozījumu pieņemšanas retums attiecībā uz kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas nosacījumu juridisko reglamentāciju; tiesību normu iztulkošanas problēmu neesamība);

5. Kultūrvēsturiskie faktori (kapitālsabiedrības valdes jēdziena juridiskais nostiprinājums tiesību sistēmā un tās pastāvēšanas vēsture; kapitālsabiedrības valdes uztvere masu kultūrā; valdes institūta vēsturiskās attīstības īpatnības; augsta respektēšanas pakāpe sabiedrības acīs);

6. Informatīvie faktori (kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas organizācija un procedūras norise; informatīvā nesabalansētība starp valsts un privāto kapitālsabiedrību valdes darba rezultātu izvērtēšanas procesa organizāciju; iespējamie šķēršļi kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas organizācijai valsts un privātās kapitālsabiedrībās; zinātnisko pētījumu esamība, kas apstiprina kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas organizācijas nepieciešamību).

Jāsaprot, ka minētais uzskaitījums ar iespējamām variācijām nav izsmeļošs. Augstāk uzskaitītie faktori ietekmē kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas organizācijas izmantošanu, tās izplatības līmeni, popularitāti un zināmu attīstību katrā konkrētā valstī. Vienlaikus šie faktori neatklāj konkrētas kapitālsabiedrības akcionāru motivāciju, veicot nozīmētās kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanu. Pieņēmums, ka kapitālsabiedrības valdes

darba rezultātu izvērtēšana ir saistīta ar akcionāru vēlmi gūt priekšstatu par to, cik efektīvi tiek pārvaldīta kapitālsabiedrība (Conger, Finegold, Lawler 1998), būtu uzskatāms par loģisku tikai pēc ļoti vispusīgas visu apstākļu analīzes.

Risinot jautājumu par kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas pamata faktora noteikšanu, autors balstās uz sekojošiem apsvērumiem:

1) kapitālsabiedrības akcionāri ir uzticējuši valdei pienākumu vadīt viņiem piederošo uzņēmumu;

2) kapitālsabiedrības valde vada uzticēto uzņēmumu pēc labākās sirdsapziņas nolūkā panākt maksimālu akcionāru apmierinātību;

3) kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšana ir saistīta ar nepieciešamību noteikt cik efektīvi tiek pārvaldīts uzņēmums, salīdzinot iegūtos rezultātus ar publicētajiem nozares datiem.

Iepriekš nosauktie apsvērumi ļauj uzskatīt, ka kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšana būs atkarīga no kapitālsabiedrības akcionāru apziņas, t.i. no iekšējiem faktoriem. Savukārt, iekšējo faktoru rašanos zināmā mērā var veicināt publicētie nozares dati par kapitālsabiedrību pārvaldību, t.i. ārējie faktori. Šo secinājumu pastarpināti pierāda starptautiskās auditoru kompānijas „Deloitte” vecāko direktoru A. Guptes (A. Gupte) un S. Parahjapes (S. Paranjape) veiktais pētījums “Kapitālsabiedrības valžu un direktoru darbības novērtēšana” (“*Performance Evaluation of Boards and Directors*”) (Gupte, Paranjape 2020), kura mērķis bija noteikt kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas faktorus, ņemot vērā iekšējos un ārējos kritērijus.

Kapitālsabiedrību valdes darba rezultātu izvērtēšanu parasti pielieto tikai tādā gadījumā, ja tās izmantošanas iespējas akceptē akcionāri un padome (ja tāda ir izveidota). Savukārt legālo ietvaru kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas procesa izmantošanai piešķir valsts. Šie apstākļi ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas izmantošanas primārais faktors ir valsts un kapitālsabiedrības akcionāru vienota izpratne par šo procesu un tās izmantošanas nepieciešamību. Ja tādas izpratnes nav, tad veidojas konflikts (Barlow 2020). Balstoties uz šo konstrukciju, autors izdala divu veidu kapitālsabiedrību valžu darba rezultātu izvērtēšanas sistēmas: sankcionētā (oficiālā) darba rezultātu izvērtēšana un nesankcionētā (neoficiālā) darba rezultātu izvērtēšana.

Kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas sistēmas izstrādi vienmēr ir uzņēmusies valsts, izstrādājot un pieņemot normatīvo regulējumu, kā arī izmantojot speciāli šim mērķim izveidotās valsts institūcijas. Kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas sistēmas izmantošanas popularitāte ir atkarīga no valsts politikas, normatīvā regulējuma attīstības pakāpes un unifikācijas ar starptautiskajām tiesībām, sabiedrības vēsturiskām tradīcijām, iedzīvotāju izglītības līmeņa, birokratizācijas pakāpes valsts pārvaldē un tiesu darbības efektivitātes (Lipton, Niles, Miller 2018). Minēto faktoru transformācija var ietekmēt tikai kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas sistēmas izmantošanas popularitāti, nevis izslēgt sistēmas pastāvēšanas faktu. Šajā ziņā kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas sistēma ir sabiedrības un, attiecīgi, valsts, neatņemama sastāvdaļa. Vienlaikus, ja valsts līmenī nepastāv kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas sistēmas juridiskais regulējums, tās izmantošanu var ierosināt kapitālsabiedrības akcionāri un padome (ja tāda ir izveidota). Dotajā gadījumā kapitālsabiedrības valdes darba rezultātu izvērtēšanas sistēma ir konkrētas kapitālsabiedrības iekšējās korporatīvās kultūras neatņemama sastāvdaļa.

Bibliogrāfija

1. Barlow J. (2020) Best Practices for Board Evaluations [online]. 2020 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://www.boardeffect.com/blog/best-practices-for-board-evaluations/> (In English)

2. Conger J., Finegold D., Lawler E. (2020) Appraising Boardroom Performance [online]. 2020 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://hbr.org/1998/01/appraising-boardroom-performance> (In English)
3. Factual investments. Factors to Consider When Evaluating Company Management [online]. 2020 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://www.investopedia.com/articles/02/062602.asp> (In English)
4. Gupte A., Paranjape S. (2020) Deloitte. Performance Evaluation of Boards and Directors [online]. 2020 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/in/Documents/risk/Corporate%20Governance/in-cg-performance-evaluation-of-boards-and-directors-noexp.pdf> (In English)
5. Hesketh A., Sellwood-Taylor J., Mullen S. (2020) Are You Ready to Serve on a Board? [online]. 2020 [viewed 10 april 2024]. Available: https://hbr.org/2020/01/are-you-ready-to-serve-on-a-board?referral=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom (In English)
6. Larcker D., Griffin T., Tayan B., Miles S. (2017) How Boards Should Evaluate Their Own Performance [online]. 2017 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://hbr.org/2017/03/how-boards-should-evaluate-their-own-performance> (In English)
7. Lipton M., Niles S., Miller M. (2018) Risk Management and the Board of Directors [online]. 2018 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://corpgov.law.harvard.edu/2018/03/20/risk-management-and-the-board-of-directors-5/> (In English)
8. Lytkina Botelho E., Kos S. (2020) Unexpected Companies Produce Some of the Best CEOs [online]. 2020 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://hbr.org/2020/01/unexpected-companies-produce-some-of-the-best-ceos> (In English)
9. Martin R. (2018) The Board's Role in Strategy [online]. 2018 [viewed 10 april 2024]. Available: https://hbr.org/2018/12/the-boards-role-in-strategy?referral=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom (In English)
10. Nadler D. (2004) Building Better Boards [online]. 2004 [viewed 10 april 2024]. Available: <https://hbr.org/2004/05/building-better-boards> (In English)
11. Nooyi I., Govindarajan V. (2002) Becoming a Better Corporate Citizen [online]. 2002 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://store.hbr.org/product/becoming-a-better-corporate-citizen/r2002g?sku=R2002G-HCB-ENG> (In English)
12. O'Kelley R., Neal P. (2020) Top Boards Do These 4 Things Differently [online]. 2020 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://hbr.org/2020/02/top-boards-do-these-4-things-differently> (In English)
13. Paine L., Srinivasan S. (2019) A Guide to the Big Ideas and Debates in Corporate Governance [online]. 2019 [viewed 10 april 2022]. Available: <https://hbr.org/2019/10/a-guide-to-the-big-ideas-and-debates-in-corporate-governance> (In English)
14. Prince G. (1969) How to Be a Better Meeting Chairman [online]. 1969 [viewed 10 april 2024]. Available: https://hbr.org/1969/01/how-to-be-a-better-meeting-chairman?referral=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom (In English)
15. Shekshnia S. (2018) How to Be a Good Board Chair [online]. 2018 [viewed 10 april 2024]. Available: https://hbr.org/2018/03/how-to-be-a-good-board-chair?referral=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom (In English)
16. Wommack W. (1979) The Board's Most Important Function [online]. 1979 [viewed 10 april 2022]. Available: https://hbr.org/1979/09/the-boards-most-important-function?referral=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom (In English)

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF THE BOARD OF THE COMPANY AND THE FACTORS FOR
ASSESSING ITS WORK RESULTS

Summary

The board is an executive body of a company. Its main function is the organization of the company's operational activities in order to get profit. The scientific understanding of the concept of the board of a company is contained in the works of several internationally recognized scientists. The system for evaluating the performance of the board of a company is a mechanism for the organization of the work of the board of a company, which can be implemented only if the members of the board have the necessary work experience, sufficient time to perform their duties and also the majority of the members of the board are independent. The understanding of the concept of the evaluation system of the board's performance depends on different forms of methodological approach. The mentioned forms of approach are tied to the scope of the concept, which is determined depending on the goals and tasks that are imposed on the board as an executive body.

Key words: company's board, the methodological basis of the research of the evaluation system of the board's performance, the results of the board's performance.

RETROSPEKTĪVS IESKATS PASAULES GLOBĀLAJĀS PROBLĒMĀS

Šodien pasaulē viss ir pakļauts lielām pārmaiņām, notiek pastāvošo konceptuālo orientieru un modeļu pārskatīšana. Raksta autori analizē pasaules pārmaiņu procesus un cēloņsakarības laikposmā no Otrā pasaules kara beigām līdz mūsdienām caur pasaules pārmaiņu uztveres SPOD (S – Steady, P – Predictable, O – Ordinary, D – Definite), VUCA (V – Volatile, U – Uncertain, C – Complex, A – Ambiguous) un BANI (B – Brittle, A – Anxious, N – Nonlinear, I – Incomprehensible) teoriju prizmu, kuru interpretācija palīdz izprast situācijas sarežģītību, neviennozīmīgumu un bīstamību. Mūsdienu realitātei raksturīgs apdraudējumu kompleksais un komplicētais raksturs, arvien jaunu draudu izplatība un ar to saistītie augstie riski. Kā galvenie ģeopolitiskie izaicinājumi mūsdienu pasaulei tiek definēti militārie konflikti un agresorvalstu tīkojumi ar spēku mainīt pastāvošo starptautisko kārtību, klimata pārmaiņas, hibrīddraudi, terorisms, kibernetiskā drošība, organizētā noziedzība, ekonomiskā un demogrāfiskā lejupslīde ievērojamā pasaules daļā, jauno tehnoloģiju lietojuma potenciālie riski u.c. Lai novērstu vai mazinātu pastāvošos apdraudējumus, notiek civilizētās pasaules spēku konsolidācija. Mūsdienās ir svarīgi būt gataviem negaidītiem sarežģījumiem, izveidot rezerves plānus, elastīgas struktūras un procesus, attīstīt pielāgošanās spēju kā galveno kompetenci.

Atslēgas vārdi: pārmaiņas, draudi, drošība, izaicinājumi, proaktīva rīcība.

Pasaules uztveres koncepcijas evolūcija

Sengrieķu filozofs Hēraklits (Heracklitus) no Efesas (Ephesus) kādreiz ir paudis viedu domu “viss plūst un mainās, vienā upē divreiz neiekāpt” (Graham 2002). Laiks ir visa pavēlnieks. Viss rit no pagātnes uz nākotni, nemitīgi mainoties, transformējoties un evolucionējoties.

Pasauli, kas pastāvēja nesenajā pagātnē (līdz 1987.g.), raksturoja zināma skaidrība, paredzamība un prognozējamība: šajā pasaulē burtiski pastāvēja noteikts pieņemamo scenāriju kopums, viss pārējais tika noraidīts (Zakharov 2022; Salun 2024). Šajos apstākļos attīstības stratēģijas ilgu laiku ir bijušas efektīvas, to izmantošana bija paredzama un garantēja plānoto rezultātu sasniegšanu. Agrāk pasaule bija mazāk sarežģīta, taču attīstoties zinātnes un tehnikas progresam, tehnoloģijas sāka pārveidoties ātrāk nekā vienas paaudzes maiņa, vairojot daudzveidību un daudznozīmību. Ar skaitļošanas tehnoloģiju un interneta masveida izplatību, digitalizāciju un informācijas tehnoloģiju un saziņas līdzekļu attīstību pasaules sarežģītība sāka strauji palielināties (Lindner 2021). Pārmaiņu ātrums bija tik milzīgs, ka kļuva ārkārtīgi grūti paredzēt nākotnes situāciju vai plānot jebkādas darbības. Problēmas ir kļuvušas daudzveidīgākas un sarežģītākas, un tās sastāv no daudziem dažādiem faktoriem, cēloņiem un notikumiem, kuru skaits ir tik liels, ka nav iespējams dot adekvātu vērtējumu. Vienlaicīgi pastiprinājās nepastāvība un nenoteiktība. Notiekošie procesi ir kļuvuši par iemeslu pasaules uztveršanas koncepcijas maiņai – parādījās tā dēvētā VUCA pasaule. VUCA jēdziena saīsinājumi nozīmē:

- nepastāvīgs (V – volatile);
- neskaidrs (U – uncertain);
- sarežģīts (C – complex);
- neviennozīmīgs (A – ambiguous) (Lindner 2021; Hrynychak, Motuzka 2023).

VUCA pasaules uztveres koncepcijas apzīmējumu ieviesa ASV Militārā koledža 1987.gadā, lai raksturotu pasauli aukstā kara laikā un apzīmētu ASV stratēģisko līderību globālā vidē (Taskan et al. 2022; Symonds 2023).

Kopš 2019.gada pasaules procesu pārmaiņu iespaidā pazīstamā pasaule sāka mainīties vēl jo vairāk, vairojot nekārtību un lielāku nenoteiktību. Līdzās zinātnes un tehnikas progresam pasauli skāra globālā ekonomiskā krīze, kā arī tās izraisītie tirdzniecības un pat reālie kari, pandēmija, piegādes ķēžu pārstrukturēšana, bet ceturrtā industriālā revolūcija vēl vairāk palielināja pasaules sarežģītību (Dieffenbacher 2023). Minētie faktori atkal lika sabiedrībai pārskatīt pasaules uztveres koncepciju un definēt “jaunās pasaules” iezīmes. Tas, kas bija raksturīgs VUCA pasaulei, sāka

zaudēt aktualitāti, iezīmējās jaunas parādības, ko amerikāņu antropologs un futūrists Ž. Kasio (Cascio) aptvēris jaunā akronīmā BANI:

- trausls (B – brittle);
- satraukts (A – anxious);
- nelineārs (N – nonlinear);
- nesaprotams, nerasniedzams (I – incomprehensible) (Kraaijenbrink 2022; Impact International 2024).

Tas, kas agrāk VUCA pasaulē bija nestabils (volatile), vairs nav uzticams un kļuvis trausls (brittle) – tas viss var pēkšņi salūzt, sabrukt vai pārstāt darboties, tāpat jebkuras pazīstamas sistēmas vai darbības metodes var sabrukt jebkurā brīdī. Viss kļūst trausls: valsts, sabiedrība, sistēmas (enerģētika, tirdzniecība, loģistika), bizness, produkts, viss var tikt pakļauts tūlītējai sagraušanai. Šajā vidē neskaidrības iespaidā sabiedrība kļūst satraukta, nemierīga un bailīga (anxious). Tā vairs nespēj sekot līdzi visām izmaiņām, jauninājumiem, likumiem, atklājumiem – informācijas ir tik daudz, ka vienkārši nav iespējams to ne tikai aptvert un uztvert, bet arī atpazīt melus un viltojumus (fake) no patiesības. Visas lietas – pasaule, procesi, biznesa modeļi, attiecības pārstāj būt sarežģītas (complex), tās kļūst nelineāras: ir grūtāk saskatīt sakarību starp cēloni un sekām – sekas nav acīmredzamas un vairs nav proporcionālas cēlonim. Tas, kas agrāk bija neviennozīmīgs (ambiguous), šodien kļūst nesaprotams un nerasniedzams (incomprehensible), un šo pasaules uztveri pastiprina informācijas pārslodze. Vairāk pieejamās informācijas vairs negarantē labāku pasaules izpratni. Liela informācijas plūsma kļūst neproduktīva, pārspējot cilvēka spēju izprast pasauli. Turklāt faktoru skaits, kas šodien jāņem vērā, pārsniedz cilvēka apziņas kapacitāti (Impact International 2024; Kolluru 2024).

Tādējādi arvien pieaugošā sarežģītība neizbēgami ievieš cilvēci trausluma, trauksmes, nelinearitātes un nesaprotamības pasaulē jeb BANI pasaulē. VUCA pasaule transformējas BANI pasaulē: no nenoteiktības plaknes ievieš cilvēci daudzdimensionālā haosā.

Apkopojot augstāk minēto, varam secināt, ka pasaules evolūcija un tās kārtības transformācija BANI pasaulē liecina par to, ka pasaules sarežģītības problēma pastāv un vēl vairāk saasinās, un tās pieaugums neapstāsies, bet tikai palielināsies. Tas ir objektīvs attīstības likums.

BANI pasaules transformācijas pazīmes

Pēdējās desmitgades laikā drošības pasaule ar pārliecību pievērsusies BANI pasaules apzīmējumam, un jo īpaši pēdējie divi ar pusi gadi ir tam nepārprotams apliecinājums. Nevienam nav šaubu, ka BANI pasaule ir mūsdienu realitāte un jo īpaši drošības kontekstā. To ietekmē dažādi vides faktori, un nozīmīgākie no tiem izraisa plaša mēroga postošas un neatgriezeniskas sekas. Raksta autori uzskata par nepieciešamu pievērsties nozīmīgākajiem pasaules globalizācijas aspektiem un to ietekmei uz ikviena indivīda drošību un labklājību.

Militārie draudi un saspīlējumi. Visu iespējamo draudu kulminācija notika 2022.gada 24.februārī saistībā ar Krievijas pilna mēroga iebrukumu Ukrainā, kas mainīja visu kārtību Ukrainā, Eiropā un globālajā politikā (Brunk, Hakimi 2022). Pasaulē sākās jauns lielvaru sāncensības laikmets, kurā kara iespējamība vairs nav izslēgta. Atskatoties uz noteiktu vēstures periodu, jāatzīmē, ka kopš 1991.gada ar Ķīnas lielo atvēršanos un PSRS sabrukumu iezīmējās sākums ceturtdaļgadsimam, kuram piemita straujas politiskās, ekonomiskās un sociālās attīstības iezīmes un zems militāro saasinājumu līmenis (Carafano 2023). Minētajā vēstures periodā tika panākts apbrīnojams globālais progress: straujiem tempiem sāka attīstīties globālā tirdzniecība, palielinājās piekļuve kapitāla plūsmām, tehnoloģijām, importa un eksporta tirgiem; samazinājās nabadzības rādītāji un uzlabojās sabiedrības labklājības līmenis (World Bank 2001; International Monetary Fund 2008). Globalizācija sniedza milzīgas iespējas visas pasaules attīstībai, taču tās izplatīšanās temps nebija vienmērīgs, integrācijas process pasaules ekonomikā dažās valstīs notika ātrāk nekā citās. Līdz ar to starptautiskās vides faktori vienā pasaules daļā būtiski ietekmēja valsts un

sabiedrības drošības jautājumus citā pasaules daļā, palielinot globālo ievainojamību un izraisot pavisam reālus hibrīddraudus un militāros draudus attiecībā uz globālo drošību un stabilitāti (Davis 2003).

Šodien pasaulē ir vērojama cita pasaules attīstības fāze – ideālisma un cerību politiku nomaina identitātes zuduma un baļu politika. 2022.gads bija gads, kad Rietumu noteikumos balstītajai pasaules kārtībai, kā arī virzītajai liberālajai globalizācijai tika mests atklāts izaicinājuma cimd ar Krievijas iebrukumu Ukrainā, savukārt 2023.gads, pēc ekspertu domām, paliks vēsturē kā gads, kad sākusies jau minētās pasaules kārtības un liberālās globalizācijas erozija (The Week 2023; Altay 2024). Turklāt 2023.gadā nostiprinājās apzīmējums “globālie dienvidi”, ar to saprotot lielu skaitu nerietumu valstu, kuras atklātāk vai slēptāk, taču atsakās atzīt Rietumu iedibināto kārtību un virza savas (bieži vien gan pretrunīgas un savstarpēji izslēdzošas) intereses (Haibin 2023; Zhou 2024). Atsevišķu uzmanību pelna arī 2023.gada 7.oktobrī Gazas joslā bāzētās teroristiskās kustības Hamās notikušais masveidīgais un asiņainais uzbrukums Izraēlai, kas pašsaprotami noveda pie atbildes reakcijas – Izraēlas iebrukuma Gazas joslā (Byman 2024). Mērķējot uz Hamās bieži apdzīvotajā Gazas joslā izvietotās militārās infrastruktūras iznīcināšanu (tostarp pazemes tuneļu tīkla, raķešu palaišanas sistēmu u.c. objektu sagraušanu), nepamatoti tiek nogalināti Gazas joslas civiliedzīvotāji, kas izraisa plašus protestus vairākās islāma valstīs.

Uz visu iepriekšminēto notikumu un procesu fona nedrīkst aizmirst, ka pasaulē arī bez karadarbības Ukrainā un Gazas joslā risinās vēl vairāk nekā 40 dažādas intensitātes konfliktu, kuros ir tieši iesaistītas pāri par 30 valstīm. Ja ņem vērā arī iesaldētos konfliktus, to kopējais skaits pārsniedz 110 (pēc Ženēvas akadēmijas aplēsēm). Papildu tam ir vērojami priekšnoteikumi vismaz 30 jaunu bruņotu konfliktu izcelsmei (Geneva Declaration Secretariat 2008). Kopš 1962.gada pastāv robežstrīds starp Ķīnu un Indiju par nedemarķēto (strīdīgo) abu valstu robežas posmu Himalajos (International Crisis Group 2023). Situāciju Ķīna un Indija redz atšķirīgi un, protams, katra sev maksimāli izdevīgi, ar to saistot savu iespējamo vietu jaunajā pasaules kārtībā. Pastāvot līdzšinējai globālajai nenoteiktībai, līderības trūcumam un lielvaru ambīcijām, iespēja, ka šogad pasaules kartē parādīsies jauni karstie punkti, ir vairāk nekā ticama. Pat, ja šie konflikti īpaši nepiesaistīs Rietumvalstu uzmanību, tas nemainīs faktu, ka pasaule kopumā kļūst nedrošāka.

2024.gadā šie procesi un jau iepriekš novērotā pasaules fragmentēšanās turpinās, kas, visticamāk, nozīmēs gan Rietumu globālās ietekmes tālāku samazināšanos un starptautisko institūciju pieaugošu mazspēju, gan bruņotu konfliktu skaita palielinājumu globālā mērogā. Atsevišķi un virknē gadījumu konkrētām valstīm arī eksistenciāli nozīmīgi notikumi ir un būs daļa no visas kopējās mozaīkas, un katrs no šiem procesiem vai notikumiem atstās savu ietekmi, tostarp arī uz Latviju. Turklāt Rietumvalstis ar tādiem nozīmīgiem aktoriem, kā ASV un Eiropas Savienība, un vadošās nerietumu valstis ar Ķīnu un Krieviju priekšgalā aizvien vairāk attālinās vienas no otrām un dzīvo divās dažādās paradigmās (Iida et al. 2023). Kamēr Rietumos uzmanības centrā atrodas “noteikumos balstītās kārtības” saglabāšana, nerietumos aktuālas ir diskusijas par to, kāda izskatīsies jaunā, daudzpolārā (postglobālā, neoglobālā u.c.) pasaules kārtība, kā arī par iespējami nesāpīgāku pāreju uz jauno modeli un atbrīvošanos no Rietumu dominēšanas. Vienlaikus nerietumu publiskajā telpā valda pārliecība (kas bieži robežojas ar ticību), ka šīs, par nenovēršamu uzskatītās pārejas gaitā izdosies saglabāt vairākumu liberālās globalizācijas pozitīvo elementu (brīvo tirdzniecību, rūpniecības ķēdes, pārrobežu pārvietošanos u.c.), bet atmests tiks galvenokārt nerietumiem netīkamais ekonomiskais, politiskais, militārais un, kas bieži ir pats būtiskākais, ideoloģiskais un kultūras diktāts.

Globālā sasilšana un vides degradācija. Pēc zinātnieku aplēsēm mūsu planēta kļūst karstāka: sasilšanas tendences, kas novērotas kopš 20.gadsimta vidus, saistītas ar cilvēka radīto “siltumnīcas efektu” – sasilšanu, kas rodas, atmosfērai aizturot siltumu, kas izstaro no Zemes kosmosa virzienā. Kopš industriālās revolūcijas (19.gs.) ievērojami pieaugot fosilā kurināmā izmantošanai it visā, sākot no spēkstacijām līdz transportam — Zemes temperatūra ir palielinājusies

par 1 grādu pēc Celsija, aptuveni 2 grādiem pēc Fārenheita. Tas var šķist nenožīmīgi, taču 2023.gads bija karstākais gads, un visi 10 karstākie gadi ir bijuši reģistrēti pēdējās desmitgades laikā (Gibbens 2024; Lindsey et al. 2024). Globālā sasilšana un siltumnīcas efekts, ko izraisa vidējās temperatūras paaugstināšanās, noved pie postošām katastrofām – viesuļvētrām, orkāniem, zemestrīcēm, plūdiem, nogruvumiem utt. Klimata pārmaiņu rezultātā:

- karstuma viļņu biežums, intensitāte un ilgums apdraud cilvēka veselību, darbspēju un izdzīvošanu;
- ledum kūstot un okeānam sasilstot tā tilpums palielinās, paaugstinās arī jūras līmenis, apdraudot piekrastes un salas;
- nokrišņu veidu un daudzuma izmaiņas ietekmē ūdens pieejamību un tā kvalitāti (piem., tiek apgrūtināta hidroelektroenerģijas ražošana);
- mainās daudzu augu un dzīvnieku sugu ģeogrāfiskā lokācija un to dzīves cikls;
- vētras kļūst intensīvākas, biežākas un postošākas: tās bieži iznīcina mājas un ēkas, izraisot nāves gadījumus un milzīgus ekonomiskos zaudējumus;
- ilgstošs sausums un ugunsgrēki noved pie koku masveida mirstības un pārveido meža ekosistēmas;
- izplatās jaunas slimības, kas izraisa cilvēku nāves gadījumu skaitu palielināšanos un apgrūtina veselības aprūpes sistēmu izsekošanu (United Nations 2023; European Commission 2023).

Svarīgi arī ir tas, ka saistībā ar klimata pārmaiņām paaugstinās cilvēku nabadzības līmenis. Plūdi un ugunsgrēki aizslauc pilsētas, iznīcinot mājas un iztikas līdzekļus; karstums apgrūtina āra darbus; ūdens trūkums ietekmē kultūraugus un pārtiku; vides piesārņojums izraisa jaunas slimības un nāves. Dabas katastrofas katru gadu liek miljoniem cilvēku pamest savas mājas: 2022.gada beigās 8.7 miljoni cilvēku bija spiesti mainīt savu dzīvesvietu, lai izdzīvotu, līdz ar to padarot daudzus vairāk neaizsargātus pret nabadzību (IDMC 2023). Lielākā daļa bēgļu nāk no valstīm, kuras ir visneaizsargātākās un vismazāk gatavas pielāgoties klimata pārmaiņu ietekmei.

Jāatzīmē, ka attiecībā uz planētas sasilšanas samazināšanu pasaulē tiek meklēti dažādi veidi, kā samazināt fosilo degvielu izmantošanu iekšdedzes dzinējos, tos pakāpeniski aizstājot ar klimatam draudzīgākiem elektroauto. To samērā sekmīgi dara Norvēģija, Lielbritānija, Vācija u.c. valstis, arī Latvija. Tomēr ilgtermiņā no fosilās degvielas izmantošanas neplāno atteikties neviena valsts: Lielbritānija atteicās no iepriekš nospraustā mērķa to nelietot no 2030.gada (Bisdounis 2023). 2023.gada 30.novembrī – 12.decembrī Dubajā (AAE) notikušajā ANO klimata konferencē, kurā piedalījās 140 valstis, netika panākta vienprātīga vienošanās par fosilās degvielas izmantošanas apjomiem (IISD 2023). ASV un ES valstis aicināja vismaz vienoties par plānu izbeigt to fosilo degvielu izmantošanu, ko dedzina bez izmešu piesaistīšanas. Taču ņemot vērā, ka pasaules urbanizācijas līmenis 2022.gadā sasniedza 56% līmeni un tas turpina pieaugt (UNCTAD 2023), pasaules lielvarām, pirmām kārtām, ASV, Ķīnai un Krievijai nav viegli atteikties no šīs degvielas veida un vienoties par emisijas kvotām.

Ekonomiskā, finanšu un informācijas drošība. Šodien pasaulē notiek pārorientēšanās ekonomisko saišu veidošanā un uzturēšanā, kas pārsvarā tendēta uz atbrīvošanos no Rietumvalstu diktāta: BRICS, Japāna un citas valstis iestājas par brīvu tirdzniecību, brīvu preču un pakalpojumu plūsmu, rūpniecības ķēžu izveidi, taču bez Rietumvalstu hegemonijas. Veidojas postglobālā (neoglobālā) pasaule. Tam ir daudz ieguvumu, taču ir arī noteikti trūkumi. Par ieguvumu var uzskatīt savstarpējo sadarbību, mijiedarbību, brīvo tirdzniecību, kapitāla plūsmu pieaugumu, piemēram, Šengenas zonas sniegtās priekšrocības. Savukārt pie mīnusiem var attiecināt globālo ievainojamību. Ekonomiskā krīze, kas pirmoreiz pasaules vēsturē ieguvusi globālu raksturu, ietekmējusi arī spēku samēru starptautiskajā sistēmā. Tā negatīvi ietekmējusi visas trīs pasaules ekonomikas līderes – ASV, Japānu un ES. Šīs ģeopolitiskās konsekvences pastiprina cīņu par varu starptautiskajā sistēmā un padara vēl jūtīgāku nacionālo un starptautisko drošību, t.sk. mazajās

valstīs. Turklāt ekonomiskā krīze jau pati par sevi vājinājusi nacionālo drošību vairumā pasaules valstu. Pēc ANO Ekonomisko un Sociālo lietu departamenta (Department of Economic and Social Affairs DESA) aplēsēm 2024.gadā globālā ekonomika pieaugs tikai par 2.7%, un arī tad vienīgi tādā gadījumā, ja šā gada laikā tiks piedzīvots jūtams inflācijas samazinājums (United Nations 2024). Prognozē norādīts, ka šogad palēnināsies ekonomiskās izaugsmes tempi ASV, Eiropā un citās attīstītajās ekonomikās. Piemēram, ASV IKP pieaugs tikai par 0.4%, kamēr provizoriskās aplēses par aizvadīto gadu uzrāda izaugsmi 1.8% apmērā. Eiropas izaugsmes prognoze ir vēl pieticīgāka – 0.2% (2023.gadā provizoriski – 3.3%). Vismazāk problēmu šogad sagaida Japānu, kuras tautsaimniecība pieaugs par 1.5%. 2023.gadā Latvija bija 65.vietā pasaulē, rēķinot IKP uz vienu iedzīvotāju pieaugumu gada laikā (CIA 2023). Turpmāka Latvijas ekonomikas izaugsme prognozējama 1-1.5% gadā, ja nesaasināsies ģeopolitiskā situācija. Krievijas organizētais kara sākums bija viens no nozīmīgākajiem faktoriem, kas izraisīja dažādu dabas resursu cenu kāpumu pasaulē 2022.gada pirmajā pusē un energoresursu krīzi Eiropā. Rezultātā pieauga inflācija, tas noveda pie augstākām procentu likmēm. Līdz Krievijas iebrukumam Ukrainā ES vairāk nekā 40% no sava dabasgāzes patēriņa importēja no Krievijas. Patlaban imports no Krievijas ir sarucis gandrīz par 80%. Gāzes patēriņš Eiropā ir krities vairāk nekā par 15%, un imports no Krievijas aizstāts ar piegādēm no Norvēģijas, ASV, Kataras un vairākām Āfrikas valstīm.

Jebkuras valsts ekonomisko drošību ietekmē ne tikai tās ārējās tirdzniecības attiecību kvalitāte, bet arī iekšējās finanšu plūsmas, kuras bieži paliek ēnā un izraisa ievērojamus zaudējumus. 2023.gadā ir vērojamas būtiskas atšķirības starp ēnu ekonomikas vidējo līmeni Eiropas Savienībā: ēnu ekonomika dažādās ES valstīs svārstās no 9.5% līdz 40% no oficiālā IKP (Postea et al. 2024). Paredzams, ka ēnu ekonomika visā pasaulē līdz 2025.gadam samazināsies no vidēji 23% no pasaules IKP 2011.gadā līdz aptuveni 21% 2025.gadā, pamatojoties uz ēnu ekonomikas pamatā esošo faktoru matemātisko analīzi. Taču samazinājums nav vienmērīgs, un sagaidāms, ka vairākās valstīs, jo īpaši valstīs ar attīstības tirgus ekonomiku, līdz 2025.gadam ēnu ekonomika pieaugs procentos no IKP (ACCA 2017). Attiecībā uz Latvijas ekonomiku tās ēnu īpatsvars 2023.gadā samazinājies līdz 22.9% no IKP, kas ir par 3.6 procentpunktiem mazāks nekā 2022.gadā (Sauka, Putniņš 2024). Naudas izteiksmē Latvijā Valsts kasē ik gadu nenonāk 2-3 miljardi eiro tieši ēnu ekonomikas dēļ. Šobrīd izstrādātā ēnu ekonomikas mazināšanas stratēģija nav ambicioza. Pēc premjerministres E. Siliņas teiktā, tā ir reālistiska un vairāk pragmatiska, nekā teorētiska. No 2024.gada bankām reizi ceturksnī būs pienākums ziņot VID par nesamērīgākām naudas iemaksām un izmaksām (Ministru kabineta rīkojums Nr.72). 2023.gada laikā iedzīvotāji no saviem kontiem skaidrā naudā izņēmuši 5.6 miljardus, savukārt iemaksājuši 2.4 miljardus eiro. Pie galvenajiem ēnu ekonomiku ietekmējošiem faktoriem attiecina komerciālā sektora neapmierinātību ar biznesa likumdošanu (stiprākais efekts), ar VID darbību un nodokļu politiku (Sauka, Putniņš 2024).

Neskatoties uz to, ka 2023.gadā Latvijā dziļai materiālai un sociālai nenodrošinātībai pakļauto iedzīvotāju īpatsvars ir mazinājies – no 22.3% 2022.gadā līdz 18% 2023.gadā, lielākā daļa – 60% iedzīvotāju uzskata, ka nevar atļauties sev nodrošināt vismaz vienu no 13 pamata vajadzībām, piemēram, laikus nomaksāt komunālos maksājumus vai segt neparedzamus izdevumus. Dziļai materiālai un sociālai nenodrošinātībai 2023.gadā bija pakļauti 6.2% iedzīvotāju (Oficiālās statistikas portāls 2024).

Jāvērš atsevišķa uzmanība tam, ka drošība un labklājība ir savstarpēji cieši saistītas lietas. Šobrīd Latvijā noris asas diskusijas par daudzu it kā nerentablu skolu un pasta nodaļu slēgšanu (Helmane 2024; Satiksmes ministrija 2024). Pasts un skolas ir nacionālās drošības jautājums. Īpaši lauku apvidos pasts, medicīnas pieejamība, labi ceļi, izglītības pieejamība un labi sakari ir ļoti būtiski. Aizvien ir teritorijas, kurās mobilo sakaru kvalitāte nevis uzlabojas, bet pasliktinās, jo klientu ir mazāk, investēt tur operatori negrib, labāk investē G5 pilsētās, līdz ar to laukos sakaru torņus nepilnveido (SPRK 2024). Un šis viss kopums ir vistiešākais Latvijas drošības jautājums. Jo, pirmkārt, tukšu teritoriju ir vieglāk ieņemt, otrkārt, šajos cilvēkos (reģionu iedzīvotājos) rodas

atsvešinātība pret valsti, jo viņi redz, ka valsts nenodrošina pamatvajadzības, kas nepieciešamas kvalitatīvai dzīvei. Tukša pierobeža un cilvēki, kas jūtas aizmirsti, ir drauds valsts drošībai.

Internets un kiberdrošība. Nav šaubu, ka internets kā informācijas sabiedrības pamatelements atstāj daudzveidīgu ietekmi uz visiem valsts un sabiedrības pastāvēšanas aspektiem, sabiedrības ieradumiem un kultūru. Šis tīkls, no vienas puses, ievērojami atvieglo nepieciešamās informācijas saņemšanu, piedāvā iespēju iegūt dažāda veida pakalpojumus, veikt darījumus, ļauj pastarpināti (distancēti) iegūt zināšanas vai pat izglītību, maina valsts, sabiedrības un indivīda attiecības, transformē ierastās attiecības sabiedrībā, tādējādi ceļot sabiedrības kultūras, zināšanu un informētības līmeni. Bet, no otras puses, tas ļauj darboties bezrobežu kibertelpā, veikt šaubīga rakstura darījumus, izvietot un izplatīt jebkura veida informāciju, līdz ar to apdraudot pašu sabiedrību, it sevišķi bērnus, valsti un pasauli kopumā. Mūsdienās interneta vidi var uzskatīt arī par vienu no sabiedrības pastāvēšanas apdraudējumiem, jo tā veicina kibernetorismu, kibernoziegumus, kibernetikārtības, sociālo attiecību aizvietošanu utt. Cilvēki visā pasaulē piekļūst savai finanšu informācijai tiešsaistē, iepērkas interneta vietnēs un kopīgo personas datus sociālo mediju kontos. Digitālo platformu bieža izmantošana padara tās lietotāju ievainojamu un pakļautu dažādiem kiberdrošības riskiem. Ļaunprātīgi hakeri izmanto drošības ievainojamību, lai iegūtu lietotāja personas vai organizācijas datus un izmantotu tos savos savtīgos mērķos. Līdzās pasaulei kļūstot aizvien vairāk atkarīgai no digitālajām tehnoloģijām, pieaug kibernoziēdzības riski. 2023.gadā kiberuzbrukumu rezultātā upuru skaits bija vairāk nekā 343 miljoni lietotāju. Cilvēki visā pasaulē izmanto e-pastu personiskai un profesionālai saziņai, padarot e-pastu par kibernoziēdznieku mērķi un par visizplatītāko ļaunprātīgas programmatūras izplatītāju. 2023.gadā 35% ļaunprātīgas programmatūras tika piegādātas pa e-pastu, un vairāk nekā 94% organizāciju ziņoja par e-pasta drošības incidentiem. Kiberuzbrukumu sekas ir tālejošas un diezgan dārgas. 2023.gadā uzņēmuma e-pasta uzlaušana radīja vairāk nekā 2.9 miljardu dolāru zaudējumus (John et al. 2024). Latvijā 2024.gada pirmajos četros mēnešos, salīdzinot ar šo pašu periodu pērn, par 53% pieaudzis Tet interneta tīklā konstatēto un atvairīto DDoS jeb piekļuves atteices uzbrukumu skaits – konstatēti 577 DDoS uzbrukumi, kas bijuši lielāki par 1 Gbps (Tet, 2024). Pēc CERT.LV datiem 2021.gadā veiktās aptaujas rezultāti rāda, ka vairāk nekā 70% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju maldīgi uzskata, ka nav pakļauti kiberuzbrukuma riskam. Tostarp Valsts policijas kopš 2017.gada apkopotā statistika par iedzīvotāju zaudējumiem dažādās starptautiskās krāpniecības shēmās interneta vidē liecina par to, ka vismaz 1500 cietušajiem izkrāpti kopsummā vairāk nekā 14.5 miljoni eiro (MK rīkojums Nr.158).

Jāatzīmē, ka valsts iekšējā un ārējā drošība lielā mērā atkarīga no informācijas un komunikāciju tehnoloģiju lietojuma (datu bāzes, informācijas sistēmas, elektroniskie sakaru līdzekļi, elektroniskie dokumenti utt.). Šo tehnoloģiju darbības traucējumi var kļūt par nopietnu pamatu valsts drošības un stabilitātes apdraudējumam, negatīvi ietekmēt politisko, ekonomisko un sociālo stabilitāti. Pašreizējās tehnoloģijas var gan uzlabot, gan graut cilvēku drošību un labklājību, atkarībā no šo tehnoloģiju lietošanas motivācijas.

Izglītības pieejamība un kvalitāte. Par vienu no svarīgākajiem mūsdienu izglītības elementiem var uzskatīt sabiedrības informatizāciju, kam raksturīga strauja datoru un informācijas tehnoloģiju attīstība. Pateicoties mūsdienu informācijas tehnoloģijām, izglītības process iegūst kvalitatīvi jaunas formas. Ikvienam interesentam ir iespēja saņemt jebkādu informāciju tiešsaistē, attālināti piedalīties konferencēs, vebināros, izmantot grāmatas no pasaules bibliotēkām un materiālus no dažādiem zinātniskajiem rakstiem. Internets ir kļuvis par vienu no svarīgākajiem informācijas iegūšanas resursiem skolēniem, pedagogiem, plašam cilvēku lokam, kas vēlas apgūt profesiju vai iegūt papildu izglītību kādā konkrētā jomā. Šodien var iegūt izglītību attālināti, atrodoties mājās citā pilsētā vai citā valstī. Vēl viens būtisks mūsdienu izglītības elements ir saistīts ar to, ka globalizācija burtiski ir atvērusi valstu nacionālās robežas, padarot to pieejamu izglītības iegūšanai citā valstī. Šobrīd lielākajās universitātēs pasaulē mācās liels skaits ārvalstu studentu.

Piemēram, Latvijā 2023.gadā aptuveni septītā daļa jeb 14% visu studentu bija no ārzemēm, savukārt Biznesa augstskolā “Turība” vidējais ārvalstu studentu skaits ir tuvu 40% (Šņore 2024).

Aktīvi globalizācijas procesi izglītības jomā ir saistīti ne tikai ar pozitīviem aspektiem, bet tiem ir arī vairākas nopietnas problēmas, kas būtiski apgrūtina valstu integrāciju globālajā izglītības telpā. Piemēram, studējošajiem un pedagogiem jābūt augsta līmeņa datorprasmēm, citādi viņi kļūst praktiski atrauti no jaunām globālās izglītības iespējām. 2023.gadā 55% cilvēku ES vecumā no 16 līdz 74 gadiem bija vismaz vispārējās digitālās pamatprasmes. Visā ES ir ievērojamas atšķirības, un rādītāji svārstās no 83% Nīderlandē līdz 28% Rumānijā; Latvijā šis rādītājs ir 45.3% (Eurostat 2024). Tāpat jāatzīmē, ka jaunattīstības valstīs vai to atsevišķos reģionos augsti izglītots cilvēks bieži vien nevar efektīvi izmantot savas zināšanas un prasmes. Tas noved pie tā, ka cilvēks cenšas atrast darbu ārzemēs un ir spiests atstāt savu valsti. Tā rezultātā vērojama gan nobriedušu zinātnieku, gan augsti kvalificēta darbaspēka migrācija, gan aizbraukušo studentu palikšana ārzemēs. 2023.gadā puse no 10 valstīm, kuras visvairāk skāra kvalificētu un izglītotu cilvēku aizplūšana, ir mazo salu jaunattīstības valstis. Savukārt 2024.gadā, apkopojot 175 valstu datus, vidējais “smadzeņu aizplūšanas” (brain drain) rādītājs ir 4.98 indeksa punkti; attiecībā uz Latviju šis rādītājs ir 5.8 punkti (World Population Review 2024). Tostarp pēc UNESCO atskaites datiem, 2021.gadā kopumā 244 miljoni cilvēku (bērni, pusaudži un jaunieši) palika neizglītoti, viņi neapmeklēja skolu; šī tendence īpaši izteikta valstīs ar zemiem ienākumiem (piem., Dienvidāfrikā) (UNESCO 2024). Atbilstoši IKVD datiem, 2022./2023.mācību gadā dažādu apstākļu dēļ nevienā Latvijas izglītības iestādē nemācījās 1881 skolēns obligātajā izglītības vecumā (LETA 2024).

Globalizācijas ideoloģija negatīvi ietekmē izglītības procesa virzienus un pasliktina to kvalitāti. Mūdienu mācību procesi bieži vien ietver digitālo tekstu vākšanu un uzkrāšanu. Bez lielām pūlēm piesavinot digitālo informāciju, students vāc zināšanas un tās pasīvi uzkrāj. Neapšaubāmi, šādai informācijas uzkrāšanas praksei ir zināmas priekšrocības, kas izpaužas kā laika taupīšana, mācību materiālu pārskatāmība un nepieciešamo materiālu pieejamība. Tajā pašā laikā pasīvā zināšanu uzkrāšana rada studentu psiholoģisko vienaldzību zināšanu pielietošanā un attīstībā. Mūdienu izglītība koncentrējas uz vienotu globālās kultūras modeļu veidošanu un distancēšanos no nacionālās kultūras vērtībām, kas rada draudus nacionālās izglītības tehnoloģiju zaudēšanai. Šī tendence veicina sabiedrības turpmākas dezintegrācijas un destabilizācijas paātrināšanos.

BANI pasaules filozofija un mūsu iespējas tai pielāgoties

Pavisam nesen, pirms skaitļošanas tehnoloģiju un interneta masveida izplatības 20.gadsimtā pastāvošo pasauli raksturoja relatīva noteiktība, linearitāte un paredzamība. Tas viss iekļāvās jēdzienā SPOD: stabils (S – steady), paredzams (P – predictable), parasts (O – ordinary) un noteikts (D – definite) (Zakharov 2022). Stratēģijas, kas tika pieņemtas SPOD pasaulē, tika izstrādātas ilgtermiņā un tās efektīvi varēja izmantot vairākas paaudzes. Pastāvēja zināma pārlicēba par pieņemtajiem lēmumiem, jo vide bija samērā stabila un rīcības noveda pie plānotiem rezultātiem. Laikam ritot un strauji mainoties videi SPOD pasaulē izveidotā pasaules kārtība prasīja tolaik pastāvošo konceptuālo orientieru un modeļu pārskatīšanu. 20.gadsimta beigās SPOD pasaule tika aizstāta ar VUCA pasauli un vēlāk ar dinamiskāku BANI pasauli, kurā mēs šodien dzīvojam.

Šodien pasaulē viss ir pakļauts lielām pārmaiņām – tas, kas agrāk prasīja gadu desmitus, tagad notiek dažu mēnešu laikā: valdības lēmumu pieņemšana, tehnoloģiju atjaunošana, biznesa modeļu evolūcija, ieradumu un vērtību transformācija. Ierastus nosacījumus un apstākļus aizstāj nenoteiktība un haoss. Pasaule kļūst neviennozīmīga un pavisam nesaprotama, kas izraisa sajūtu, ka pašreizējā pasaules uztvere neatbilst mūdienu dzīves prasībām. Līdz ar klimata pārmaiņu paātrināšanos, karu Ukrainā, pieaugošo politisko, ekonomisko un finansiālo nestabilitāti, kā arī interneta un mākslīgā intelekta ienākšanu pasaule ieguvusi pavisam jaunas iezīmes, kas liek mainīt ierasto pasaules uztveres koncepciju. Lai izturētu pārmaiņas un pasaules notikumu spiedienu un pretotos pasaules trauslumam, ir svarīgi attīstīt mentālo izturību, spēju nepadoties impulsam, spēju

pielāgoties mainīgiem apstākļiem un augt vissarežģītākajās dzīves krīzes situācijās. Tas nenozīmē, ka jāgatavojas katram iespējamajam scenārijam; tas nozīmē būt gatavam negaidītiem apstākļiem: izveidot rezerves plānus, elastīgas struktūras un procesus, attīstīt pielāgošanās spēju kā galveno kompetenci.

Šodienas pieaugošais satraukums liek domāt, ka jebkura izvēle var būt potenciāli destruktīva, postoša. Tas savukārt rada pasivitāti, bet pasivitāte kavē pareizu lēmumu pieņemšanu. Lai sekotu līdzīgai mainīgai dienas kārtībai, ir jāapdomā sava loma tajā, jānovērtē visi iespējamie riski un sekas, bet tam nav laika. Lai paspētu līdzīgai pasaules attīstības tempam, būtu noderīgi izmantot sinerģisku (emerģentu) pieeju, kad pareizus lēmumus pieņem nevis viena persona, bet gan lielas elastīgas komandas, kurā tās dalībnieki ir savstarpēji saistīti un ieinteresēti. Komanda, kuru veido dažādi cilvēki ar dažādiem uzskatiem un dažādu dzīves un profesionālo pieredzi, ļauj ņemt vērā dažādus faktorus un apstākļus, un izveidot kopīgu pareizu risinājumu, kas efektīvi kalpos īstermiņā. Tas ļauj arī pretoties notikumu nelinearitātei un izprast, kādi risinājumi ir glābjoši un kādi attālinā no vēlamā rezultāta.

Aktīvi attīstoties internetam un mākslīgajam intelektam ir radusies tāda pasaules iezīme kā nesaprotamība. Pasaules pārsātinājums ar dažāda veida informāciju tagad prasa tās caurspīdīgumu, jo citādi nav iespējami apgūt visu tās apjomu. Šajā ziņā caurspīdīgums nozīmē ne tik informācijas patiesumu, cik tās rūpīgu atlasīšanu un spēju izlaist visu, kas šobrīd neveido vērtības. Turklāt intuitīva pieeja informācijas atlasei ļauj atšķirt no pirmā acu uzmetiena svarīgāko informāciju un efektīvi to izmantot operatīvo lēmumu pieņemšanai.

Kopsavēlot augstāk minēto, jāsecina, ka šodien pasaule piedzīvo jaunu attīstības fāzi, kurā priekšplānā izvirzās nevis spēja saprast un veidot prognozes un plānus, bet gan spēja ātri nojaust notiekošo un pielāgoties tam. Pielāgošanās process noritēs ātrāk un efektīvāk, ja mēs spēsim attīstīt savu apzināšanos, pielietosim sistēmisko pieeju pasaules notikumu analīzē, kā arī iemācīsimies strādāt komandā un pieņemt kopīgus pareizus lēmumus.

Bibliogrāfija

1. ACCA. (2017) Emerging from the shadows the shadow economy to 2025 [online]. 2017 [viewed 7 september 2024]. Available: <https://www.accaglobal.com/gb/en/technical-activities/technical-resources-search/2017/june/emerging-from-the-shadows-the-shadow-economy-to-2025.html> (In English)
2. Altay S. (2024) The Rise and Decline of the Liberal World Order and the Multilateral Trade System: A Critical-Constructivist Synthesis to International Regime Analysis [online]. Uluslararası İlişkiler / International Relations, 21(82), pp. 97-115. [viewed 7 september 2024]. Available: <https://doi:10.33458/uidergisi.1489978> (In English)
3. Bisdounis L. (2023) Net zero transformation: Industry and Regulators Committee report [online]. 2023 [viewed 5 september 2024]. Available: <https://lordslibrary.parliament.uk/net-zero-transformation-industry-and-regulators-committee-report/> (In English)
4. Brunk I. W., Hakimi M. (2022) Russia, Ukraine, and the Future World Order [online]. American Journal of International Law, 116(4), pp. 687-697. [viewed 7 september 2024]. Available: <https://doi:10.1017/ajil.2022.69> (In English)
5. Byman D. (2024) A War They Both Are Losing: Israel, Hamas and the Plight of Gaza [online]. 2024 [viewed 25 august 2024]. Available: <https://www.iiss.org/online-analysis/survival-online/2024/06/a-war-they-both-are-losing-israel-hamas-and-the-plight-of-gaza/> (In English)
6. Carafano J. J. (2023) Winning the New Cold War: A Plan for Countering China [online]. The Heritage Foundation, 270, pp. 14-19. [viewed 25 august 2024]. Available: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2023-07/SR270.pdf> (In English)

7. CIA. (2023) Country Comparisons - Real GDP per capita [online]. 2023 [viewed 7 september 2024]. Available: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/real-gdp-per-capita/country-comparison> (In English)
8. Davis L. E. (2003) Globalization's Security Implications [online]. 2003 [viewed 25 august 2024]. Available: https://www.rand.org/pubs/issue_papers/IP245.html (In English)
9. Dieffenbacher S. (2023) BANI World: What is it and Why We Need it? [online]. 2023 [viewed 17 august 2024]. Available: <https://digitalleadership.com/blog/bani-world/> (In English)
10. European Commission. (2023) Consequences of climate change [online]. 2023 [viewed 5 september 2024]. Available: https://climate.ec.europa.eu/climate-change/consequences-climate-change_en (In English)
11. Eurostat. (2024) Digital skills in 2023: impact of education and age [online]. 2024 [viewed 12 september 2024]. Available: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240222-1> (In English)
12. Geneva Declaration Secretariat. (2008) Global Burden of Armed Violence [online]. 2008 [viewed 28 august 2024]. Available: <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Crime-statistics/Global-Burden-of-Armed-Violence-full-report.pdf> (In English)
13. Gibbens S. (2024) How global warming is disrupting life on Earth [online]. 2024 [viewed 28 august 2024]. Available: <https://www.nationalgeographic.com/environment/article/global-warming-effects> (In English)
14. Graham D. (2002) Heraclitus (fl. c. 500 B.C.E.) [online]. 2002 [viewed 15 august 2024]. Available: <https://iep.utm.edu/heraclit/> (In English)
15. Haibin N. (2023) The Global South Is an Important Driving Force in the Evolution of the International Order [online]. 2023 [viewed 15 august 2024]. Available: <https://interpret.csis.org/translations/the-global-south-is-an-important-driving-force-in-the-evolution-of-the-international-order/> (In English)
16. Helmane I. (2024) Ko paredz skolu reforma [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 11.septembrī]. Pieejams: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/360209-ko-paredz-skolu-reforma-2024>
17. Hrynychak N. M., Motuzka O. (2023) The Key Administrative Competencies Of Managers Required For Company Development In The Bani World [online]. ECONOMICS, 11 [viewed 7 september 2024]. Available: <https://doi:10.2478/eoik-2023-0012> (In English)
18. IDMC. (2023) Displacement, disasters and climate change [online]. 2023 [viewed 5 september 2024]. Available: <https://www.internal-displacement.org/focus-areas/Displacement-disasters-and-climate-change/> (In English)
19. Iida M., Arakaki H., Hasegawa T. (2023) NIDS China Security Report 2024: China, Russia, and the United States Striving for a New International Order. Japan: The National Institute for Defense Studies [online]. 2023 [viewed 15 august 2024]. Available: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.nids.mod.go.jp/publication/china_report/pdf/china_report_EN_web_2024_A01.pdf (In English)
20. IISD. (2023) UN Climate Change Conference. Summary report, 30 November – 13 December 2023 [online]. 2023 [viewed 5 september 2024]. Available: <https://enb.iisd.org/united-arab-emirates-climate-change-conference-cop28-summary#loss-and-damage> (In English)
21. Impact International. (2024) Podcast: Is BANI the new VUCA? with Jamais Cascio [online]. 2024 [viewed 21 august 2024]. Available: <https://www.impactinternational.com/podcasts/podcast-bani-new-vuca-jamais-cascio> (In English)

22. International Crisis Group. (2023) Thin Ice in the Himalayas: Handling the India-China Border Dispute [online]. 2023 [viewed 28 august 2024]. Available: <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/india-china/334-thin-ice-himalayas-handling-india-china-border-dispute> (In English)
23. International Monetary Fund. (2008) Globalization: A Brief Overview [online]. 2008 [viewed 25 august 2024]. Available: <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2008/053008.htm> (In English)
24. John M., Swanston B., Chatterjee A. (2024) Cybersecurity Stats: Facts And Figures You Should Know [online]. 2024 [viewed 12 septembris 2024]. Available: <https://www.forbes.com/advisor/education/it-and-tech/cybersecurity-statistics/> (In English)
25. Kolluru M. (2024) The New Business Climate: BANI [online]. 2024 [viewed 21 august 2024]. Available: <https://strategyconf.fwconsulting.com/2024/06/20/the-new-business-climate-bani/> (In English)
26. Kraaijenbrink J. (2022) What BANI Really Means (And How It Corrects Your World View) [online]. 2022 [viewed 20 august 2024]. Available: <https://www.forbes.com/sites/jeroenkraaijenbrink/2022/06/22/what-bani-really-means-and-how-it-corrects-your-world-view/> (In English)
27. Leta. (2024) Satraucoša tendence - aizvien vairāk bērnu neapmeklē skolu [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 12.septembrī]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/zinas/593664-satraucosa-tendence-aizvien-vairak-bernu-neapmekle-skolu>
28. Lindner D. (2021) VUCA world and the digital transformation [online]. 2021 [viewed 15 august 2024]. Available: <https://agile-companies.com/vuca-world-and-the-digital-transformation/> (In English)
29. Lindsey R., Dahlman L. (2024) Climate Change: Global Temperature [online]. 2024 [viewed 28 august 2024]. Available: <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-temperature> (In English)
30. Ministru kabineta rīkojums Nr.72 “Ēnu ekonomikas ierobežošanas plāns 2024.–2027.gadam”. // 25.01.2024. Ministru kabineta rīkojums. LV, 19, 26.01.2024 [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 11.septembrī]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/349352-enu-ekonomikas-ierobezosanas-plans-2024-2027-gadam>
31. Ministru kabineta rīkojums Nr.158 “Par Latvijas kiberdrošības stratēģiju 2023.–2026.gadam”. // 28.03.2023. Ministru kabineta rīkojums. LV, 64, 30.03.2023 [tiešsaiste]. 2023 [skatīts 2024.gada 11.septembrī]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/340633-par-latvijas-kiberdrosibas-strategiju-20232026-gadam>
32. Oficiālās statistikas portāls. (2024) Samazinās dziļai materiālai un sociālai nenodrošinātībai pakļauto iedzīvotāju īpatsvars [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 11.septembrī]. Pieejams: <https://shorturl.at/1WyYQ>
33. Postea M. M., Achim M. V., Noja G. (2024) New Estimate of Shadow Economy Based on the Total Energy Consumption. Evidence from the European Union Countries [online]. 2024 [viewed 15 august 2024]. Available: <https://doi:10.1016/j.eneco.2024.107335> (In English)
34. Salun M. Z. (2024) Strategies for resilience in a dynamic world: from VUCA to BANI [online]. Proceedings of Socratic Lectures, 10, pp. 185-189. [viewed 7 september 2024]. Available: <https://doi:10.55295/PSL.2024.I23> (In English)
35. Satiksmes ministrija. (2024) Vienojas pārskatīt pasta nodaļu reorganizāciju atbilstoši novadu iedzīvotāju vajadzībām [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 11.septembrī]. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/359754-vienojas-parskatit-pasta-nodalu-reorganizaciju-atbilstosi-novadu-iedzivotaju-vajadzibam-2024>

36. Sauka A., Putniņš T. J. (2024) Shadow Economy Index for the Baltic Countries [online]. 2024 [viewed 7 september 2024]. Available: <https://www.sseriga.edu/shadow-economy-index-baltic-countries> (In English)
37. SPRK. (2024) Elektronisko sakaru pakalpojumu kvalitātes pārskats par 2023.gadu [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 11.septembrī]. Pieejams: https://www.sprk.gov.lv/sites/default/files/editor/ESPD/Faili/Parskati/KVALITATES_PARS_KATS_2023.pdf
38. Symonds M. (2023) The World Is VUCA – How Are You Going To Deal With It? [online]. 2023 [viewed 17 august 2024]. Available: <https://www.forbes.com/sites/mattsymonds/2023/03/01/the-world-is-vuca--how-are-you-going-to-deal-with-it/> (In English)
39. Šņore I. (2024) Latvijā septītā daļa studējošo – ārzemnieki; pēc studijām šeit paliek vien retais [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 12.septembrī]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/21.01.2024-latvija-septita-dala-studejoso-arzemnieki-pec-studijam-seit-paliek-vien-retais.a539769/>
40. Taskan B. J., Junça-Silva A., Caetano A. (2022) Clarifying the conceptual map of VUCA: a systematic review [online]. International Journal of Organizational Analysis, 30(7), pp. 196-217. [viewed 7 september 2024]. Available: <https://doi:10.1108/IJOA-02-2022-3136> (In English)
41. Tet. (2024) Šogad par 53% pieaudzis konstatēto un atvairīto kiberuzbrukumu skaits [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 12.septembrī]. Pieejams: <https://www.tet.lv/par-mums/jaunumi/sogad-par-53-pieaudzis-konstateto-un-atvairito-kiberuzbrukumu-skaits>
42. The Week. (2023) Davos 2023 and the decline of globalisation [online]. 2023 [viewed 25 august 2024]. Available: <https://theweek.com/business/economy/959270/davos-2023-and-the-decline-of-globalisation> (In English)
43. UNCTAD. (2023) Total and urban population [online]. 2023 [viewed 5 september 2024]. Available: <https://shorturl.at/ZtUy4> (In English)
44. UNESCO. (2024) World Education Statistics [online]. 2024 [viewed 12 september 2024]. Available: <https://tcg.uis.unesco.org/wp-content/uploads/sites/4/2024/06/World-Education-Statistics-2024.pdf> (In English)
45. United Nations. (2023) Causes and Effects of Climate Change [online]. 2023 [viewed 5 september 2024]. Available: <https://www.un.org/en/climatechange/science/causes-effects-climate-change> (In English)
46. United Nations. (2024) Enhanced global economic outlook amid persistent vulnerabilities [online]. Economic Analysis, 181. [viewed 7 september 2024]. Available: <https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/MB181.pdf> (In English)
47. World Bank. (2001) The New Wave of Globalization and Its Economic Effects [online]. 2001 [viewed 25 august 2024]. Available: https://documents1.worldbank.org/curated/en/954071468778196576/310436360_20050007015044/additional/multi0page.pdf (In English)
48. World Population Review. (2024) Brain Drain Countries 2024 [online]. 2024 [viewed 12 september 2024]. Available: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/brain-drain-countries> (In English)
49. Zakharov Y. (2022) Comparative analysis of approaches to world concepts: SPOD society, VUCA society and BANI society [online]. Social Economics, 64, pp. 149-158. [viewed 5 september 2024]. Available: <https://doi:10.26565/2524-2547-2022-64-13> (In English)

50. Zhou G. (2024) Rise of Global South and changes in contemporary international order [online]. China Int Strategy Rev., 6, pp. 58-77. [viewed 5 september 2024]. Available: <https://doi:10.1007/s42533-024-00160-x> (In English)

A RETROSPECTIVE LOOK AT THE WORLD'S GLOBAL PROBLEMS

Summary

Nowadays, everything in the world is subject to major changes, the revision of already existent conceptual frameworks and models is taking place. The authors of the article analyze world change processes and causal relationships within the period from the end of the Second World up to the present day via the prism of following theories of perception of world changes SPOD (S – Steady, P – Predictable, O – Ordinary, D – Definite), VUCA (V – Volatility, U – Uncertain, C – Complex, A – Ambiguous) and BANI (B – Brittle, A – Anxious, N – Nonlinear, I – Incomprehensible), the interpretation of which helps us understand the complexity, ambiguity and dangerousness of the situation. The modern reality is characterized by the complex and complicated nature of threats, the proliferation of new threats and the high risks associated with them. Military conflicts and aggressor countries' attempts to forcefully change the existing international order, climate change, hybrid threats, terrorism, cybercrime, organized crime, economic and demographic decline in a significant part of the world part, potential risks of using new technologies, etc. are defined as the main geopolitical challenges to the modern world. In order to prevent or reduce the existing threats, consolidation of the forces of the civilized world takes place. It is important to be prepared for unexpected complications, create backup plans, flexible structures and processes, and develop adaptability as a core competence.

Key words: change, threats, security, challenges, proactive action.

LIECĪBU PĀRBAUDES UZ VIETAS LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ TIESISKAIS RAKSTUROJUMS UN SALĪDZINOŠI NOTEIKUMI

Par kriminālprocesu (krimināllietu) izmeklēšanas procesa pamatuzdevumu uzskata pierādījumu iegūšanu, pārbaudi un to izvērtēšanu. Savukārt par pierādījumu iegūšanas, pārbaudes, ko veic procesa virzītājs, prokurors, pamatveidu uzskata izmeklēšanas darbību veikšanu.

Pētījuma mērķis – liecību pārbaudes uz vietas kriminālprocesuālo, taktisko, psiholoģisko un salīdzinošo noteikumu izpētīšana Latvijas un citu valstu kriminālprocesā.

Pētījuma uzdevumi: izpētīt liecību pārbaudes uz vietas teoriju un praksi, raksturot liecību pārbaudes uz vietas būtību un nepieciešamību, analizēt nepieciešamos sagatavošanās pasākumus liecību pārbaudei uz vietas, analizēt liecību pārbaudes uz vietas galvenos taktikas kritērijus, analizēt liecību pārbaudes uz vietas fiksēšanu, kā arī veikt liecību pārbaudes uz vietas raksturojumu salīdzinošu analīzi saskaņā ar citu valstu normatīvajiem aktiem.

Pētījuma rezultāti sniegs iespēju izdarīt dažus secinājumus un sniegt piedāvājumus ar turpmāko mērķi pilnveidot Latvijas Kriminālprocesa likumu.

Raksta izstrādes gaitā tika izmantotas turpmāk norādītās izpētes metodes: dialektiskās izzināšanas, salīdzinoši tiesiskā, loģiskā un juridiskā, statistiskā, konkrēti socioloģiskā metode.

Atslēgas vārdi: Kriminālprocesa likums, izmeklēšanas darbība, liecību pārbaude uz vietas, procesa virzītājs.

Kā viena no izmeklēšanas darbībām Latvijas kriminālprocesā tiek definēta liecību pārbaude uz vietas, un tās būtību veido procesa dalībnieka, kura liecības tiek pārbaudītas, notikuma vietas apstākļu un noteiktu darbību atveidošana ar mērķi konstatēt iepriekš sniegto liecību atbilstību notikuma vietas apstākļiem un (vai) atrast priekšmetus un dokumentus, kam ir nozīme lietā.

Norādītā izmeklēšanas darbība, kā arī citas procesuālās darbības, tostarp speciālās izmeklēšanas darbības, nepieciešamas krimināllietas izmeklēšanas gaitā Kriminālprocesa likuma (turpmāk tekstā – KPL) mērķa īstenošanai (Kriminālprocesa likums 2005), kas definēts KPL 1.pantā – noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.

Ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu (Satversme 1922).

Nepieciešams atzīmēt liecību pārbaudes uz vietas izzinoša raksturojuma nepieciešamību. Tā tiek definēta turpmāk norādītā veidā. Informācijas iegūšana notiek izzinošu operāciju kompleksa piemērošanā, un proti tādu kā mērījumu veikšana, salīdzināšana, modelēšana, eksperiments, apraksts. Liecību pārbaudes uz vietas gaitā bieži vien procesa virzītājs, prokurors, iegūst informāciju, kas kalpo par vienu no pierādījumiem.

Likumdevējs Latvijā, Kriminālprocesa likuma 10.nodaļā “Izmeklēšanas darbības” definēja izmeklēšanas darbību saturu un liecību pārbaudes uz vietas jēdzienu.

Tā KPL 138.panta pirmā daļa noteic, ka izmeklēšanas darbības ir procesuālās darbības, kas vērstas uz ziņu iegūšanu vai jau iegūto ziņu pārbaudi konkrētajā kriminālprocesā. Savukārt otrajā daļā paredzēts, ka kriminālprocesa veikšanai pilnvarota amatpersona ir tiesīga izdarīt savu pilnvaru ietvaros tikai šajā likumā paredzētas izmeklēšanas darbības.

Liecību pārbaudes uz vietas būtība ir definēta KPL 173.pantā. Liecību pārbaude uz vietas ir izmeklēšanas darbība, kuras saturs ir personas pratināšana par agrākajās liecībās sniegtu faktu un šā fakta pārbaude uz vietas, kā arī iegūto rezultātu salīdzināšana nolūkā iegūt jaunas vai pārbaudīt agrāk iegūtās ziņas par lietas apstākļiem.

Liecību pārbaudes uz vietas būtību veido tas, ka iepriekš jau nopratināta persona pārbaudāmā noziedzīga notikuma vietā brīva stāstījuma formā izklāsta tā apstākļus, vienlaicīgi demonstrējot noteiktas darbības, norāda uz priekšmetiem, dokumentiem, pēdām, kam, iespējams, ir nozīme krimināllietas izmeklēšanā. Vienlaikus procesa virzītājs, izmeklētājs, prokurors analizē un salīdzina iepriekš iegūtu informāciju kriminālprocesā un saņemto informāciju ar reāliem šīs vietas apstākļiem.

Atkarībā no kritērija, kas ir norādītās izmeklēšanas darbības klasifikācijas pamatā, var izdalīt turpmāk norādītos liecību pārbaudes uz vietas veidus:

1) pēc subjektīvā sastāva: personas, pret kuru uzsākts kriminālprocess, aizturētā, aizdomās turētā, apsūdzētā, cietušā, liecinieka liecību pārbaude;

2) pēc darbību demonstrācijas: ar savu darbību demonstrāciju; ar citu personu darbību demonstrāciju;

3) pēc apjoma: pamata un papildu;

4) pēc secības: sākotnējs un atkārtots (Jegorov 2010).

KPL netiek definēti liecību pārbaudes uz vietas veidi. Praksē pastāv dažādi liecību pārbaudes paņēmieni un var nodalīt turpmāk norādītos veidus: vēl neatklātu notikuma pēdu, kā arī priekšmetu sameklēšana ar personas, kuras liecības tiek pārbaudītas, palīdzību, kas var atrasties tā apvidus teritorijā, par kuru iepriekš kriminālprocesa dalībnieks ir sniedzis liecības. Par nākamo veidu var uzskatīt tādu objektu atrašanu, kurus kriminālprocesa dalībnieks ir agrāk norādījis pratināšanas laikā, apvidū pēc viņa norādes. Piemēram, tā var būt piekļūšanas vieta vai arī cita vieta, par kuru iepriekš tika sniegtas liecības. Par vienu no tādiem veidiem var būt, piemēram, reāli eksistējošo apkārtnes detaļu apraksts, kā arī izmaiņas, kas notika apkārtne salīdzinājumā ar to stāvokli, kāds bija nozieguma izdarīšanas brīdī. Norādes uz personai zināmām apvidus, apkārtnes detaļām, kas pārbaudes brīdī nebija, kaut gan iepriekš tās bija, par ko arī sniedza liecības kriminālprocesa dalībnieks, liecina par personas informētību. Viens no galvenajiem aspektiem, kam nepieciešams pievērst uzmanību, ir mantu, priekšmetu izņemšana šīs izmeklēšanas darbības veikšanas laikā (Sumbarova 2017).

Liecību pārbaude uz vietas dod iespēju salīdzināt nopratinātā liecības ar apstākļiem uz vietas un novērtēt to ticamību. Liecību pārbaudē uz vietas pārbaudāmais norāda vietu, priekšmetus, par kuriem viņš jau agrāk devis liecību, tādējādi dodot iespēju salīdzināt, vai agrāk teiktais atbilst īstenībai. Ir daži autori, kas atzīst liecību pārbaudi uz vietas, taču uzskata, ka tā nav pastāvīga izmeklēšanas darbība un nav nepieciešams to kā izmeklēšanas darbību reglamentēt likumdošanā. Viņuprāt liecību pārbaude uz vietas ir tikai notikuma vietas apskate vai izmeklēšanas eksperimenta paveids un liecību pārbaudes uz vietas specifika saskatāma tikai tai apstākļi, ka to veic tieši to personu klātbūtnē, kuru liecības jāpārbauda un jāprecizē. Vienlaikus daži autori piedāvā liecību pārbaudi uz vietas veikt procesuālajā kārtībā, kāda noteikta apskatei vai izmeklēšanas eksperimentam. Liecību pārbaudi uz vietas var uzskatīt par pastāvīgu izmeklēšanas darbību, kuras būtība ir šāda - iepriekš nopratināta persona pēc procesa virzītāja priekšlikuma, ievērojot noteiktus procesuālos nosacījumus, ar mērķi pārbaudīt liecības, norāda vietu, priekšmetus un citus objektus, par kuriem iepriekš sniedza liecību, izskaidro saistību starp norādītiem apstākļiem un izmeklējamu notikumu, līdztekus demonstrē atsevišķas darbības, kas tika veiktas notikuma laikā. Procesā virzītājs uzklauša personas, kuras veica liecību pārbaudi, liecības, novēro norādītos apstākļus un personas rīcību saistībā ar notikuma vietas apstākļiem, nodibina pārbaudāmās personas liecību atbilstību vai neatbilstību notikuma vietas apstākļiem (Meikališa 2001).

Liecību pārbaudes uz vietas mērķis ir noskaidrot, vai iepriekš sniegtajās liecībās norādītie apstākļi atbilst objektīvai patiesībai, kā arī papildināt, detalizēt liecības sakarā ar vietas apstākļiem. Liecību pārbaudes uz vietas pamatā ir gan tā veikšanas faktiskais pamats, gan juridiskais pamats. Faktiskais pamats ir dati, kas ļauj domāt, ka, veicot personas liecību pārbaudi uz vietas, iegūs tādas izmeklēšanai vēl nezināmus faktus, kurus ar citām darbībām nav iespējams noskaidrot. Juridiskais pamats ir personas izsaukums uz liecību pārbaudi uz vietas un piedāvājums šādu liecību sniegt, ievērojot visus procesuālos priekšnosacījumus un procesuālo kārtību. Un tikai pēc tiesību izskaidrošanas liecību pārbaudes uz vietas dalībniekiem var sākt liecību pārbaudi uz vietas. Liecību pārbaudi uz vietas ir mērķtiecīgi veikt, ja:

- nopratināto liecībās ir nosauktas vietas vai maršruti, kas ir svarīgi izmeklējamā lietā. Tādā gadījumā parasti liecību pārbaudē uz vietas noskaidro, vai nopratināmā persona zina, kur notika notikums, kādā veidā tur var nokļūt utt.;

- nopratināto liecībās ir ziņas par noziedzīgā nodarījuma pēdu, kas varētu būt lietiskie pierādījumi, atrašanās vietu. Liecību pārbaude uz vietas varētu palīdzēt šo pēdu drīzāku atrašanu;

- jānoskaidro vai liecībās sniegtais notikuma vietas apraksts atbilst faktiskajiem apstākļiem;

- krimināllietā ir vairāku personu liecības par vienu un to pašu notikumu, taču liecībās ir būtiskas pretrunas. Liecību pārbaudes uz vietas laikā iespējams salīdzināt liecības ar faktiskajiem apstākļiem uz vietas un izvērtēt attiecīgo liecību ticamību, jānoskaidro un jāprecizē atsevišķas nopratināmās personas konkrētās darbības notikuma vietā;

- jānoskaidro notikuma vietas adrese (nopratināmā persona nezina adresi, bet tikai var uzrādīt notikuma vietu), iespējamie cietušie vai liecinieki (Meikališa 2001).

Liecību pārbaude uz vietas ir viena no izmeklēšanas darbībām, kuras laikā tiek iegūtas liecības. Lai arī tās saturu pamatā veido liecinājums, tomēr tā ir jānošķir no citām izmeklēšanas darbībām, kurās tiek iegūtas liecības, un tieši, aptaujas un pratināšanas. Jāatceras, ka aptaujas un pratināšanas laikā persona lielākoties sniedz sākotnējās liecības, kamēr liecību pārbaudes uz vietas laikā persona tiek pratināta par faktiem, par kuriem tā jau sniegusi liecības (Meikališa 2019).

Likumdevējs skaidri definē liecību pārbaudes uz vietas mērķus un uzdevumus. Tomēr praksē, veicot šo izmeklēšanas darbību, rodas dažas problēmas. Piemēram, rodas jautājumi, definējot priekšmetu, pēdu izņemšanas procedūru liecību pārbaudes uz vietas gaitā. Daži izmeklētāji, prokurori, mēdz neizņemt liecību pārbaudes uz vietas gaitā priekšmetus un pēdas, bet rīkojās turpmāk norādītā veidā, proti, pārtrauc liecību pārbaudi ar norādījumu, ka šobrīd veiks citu izmeklēšanas darbību – notikuma vietas apskati. Un dalībnieku vidū norāda personu, ar kuru veica liecību pārbaudi uz vietas. Tā var būt persona, pret kuru ir uzsākts kriminālprocess, aizturētais, aizdomās turētais, apsūdzētais, kā arī cietušais, liecinieks un citi kriminālprocesa dalībnieki. Tomēr autoresprāt likumīgi būtu izņemt priekšmetus, mantas, pēdas liecību pārbaudes uz vietas gaitas ietvaros.

Tādā veidā pēc izmeklēšanas darbības veikšanas procesa virzītājs, izmeklētājs, prokurors apskata izņemtās lietas (dokumentus, mantas, priekšmetus, pēdas u.c.), vienlaikus noformējot par to apskates protokolu. Turpmāk nepieciešamības gadījumā veic citas izmeklēšanas darbības.

Kriminālprocesa dalībnieku liecības pārbauda tikai izpētāmā notikuma vietā. Izmainīti apstākļi maksimāli tiek pietuvināti sākotnējiem. Demonstrējamās darbībās izmanto tikai tos darba rīkus, ko izmantoja pārbaudāmā notikumā. Izmainījušās un nepadodas atjaunošanai parādību kopumu ņem vērā kā apstākļus, kas samazina iegūto rezultātu ticamību.

Norādītās izmeklēšanas darbības secinājumi var liecināt par pārbaudāmās personas informētību vai neinformētību par izpētāmo notikumu, ļauj atzīt to (vai neatzīt) par notikuma aculiecinieku vai dalībnieku. Tādā veidā šī izmeklēšanas darbība uzskatāma par nepatiesu liecību atklāšanas veidu. Neapšaubāmi, liecības pārbauda tikai notikuma vietā; izmainīto parādību kopumu pietuvina sākotnējiem, savukārt darbību demonstrācijas brīdī nepieciešams izmantot tikai tādus rīkus, ko izmantoja pārbaudāmā notikuma laikā.

No psiholoģiskā aspekta liecību pārbaude uz vietas ir saistīta ar psiholoģisko atpazīšanas procesu: iepriekš izveidots tēls tiek salīdzināts ar kārtējā tēla uztveri. Atpazīšana var īstenoties pēc būtiskām un nebūtiskām pazīmēm. Ārkārtējā noguruma, psihiski saspringtā stāvoklī pārbaudāmā persona var izjust to apstākļu, kas īstenībā tiek uztverti pirmo reizi, atkārtotas vīzijas ilūziju (Jenikejev 2006).

Liecību pārbaudi uz vietas iespēju robežās jāfiksē ar tehnisko līdzekļu palīdzību: videoieraksts, audioieraksts un (vai) filmēšana. Norādītie fiksācijas līdzekļi ļauj iegūt pilnu priekšstatu par liecību pārbaudes uz vietas organizēšanu un gaitu, tostarp arī veicina tās rezultātu ticamības konstatēšanu.

Autoresprāt lietderīgi izskatīt un izanalizēt atsevišķus noteikumus, kas saistīti ar izmeklēšanas darbību – liecību pārbaudi un precizēšanu uz vietas, ko satur Kazahstānas Republikas Kriminālprocesa kodekss (Kazahstānas Republikas Kriminālprocesa Kodekss 2014) (turpmāk tekstā – KPK).

Iepriekš norādītā izmeklēšanas darbība definēta KPK 32.nodaļas “Izmeklēšanas eksperiments” 257.pantā.

Cietušā, liecinieka, aizdomās turētā liecību pārbaudi un precizēšanu uz vietas, kas saistīta ar izmeklējamo notikumu, veic ar mērķi: noskaidrot liecību ticamību, salīdzinot tās ar notikuša notikuma apstākļiem; precizēt maršrutu un vietas, kur tika izdarītas pārbaudāmās darbības; konstatēt jaunus faktiskos datus.

Liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas būtību veido tas, ka iepriekš nopratināmā persona atveido izpētāmā notikuma vietas parādību kopumu un apstākļus; atrod un norāda uz priekšmetiem, dokumentiem, pēdām, kam ir nozīme lietā; demonstrē noteiktas darbības; rāda kāda loma bija tiem vai citiem priekšmetiem izpētāmā notikumā; vērš uzmanību uz notikuma vietas apstākļu izmaiņām; konkretizē un precizē savas iepriekšējās liecības. Nav pieļaujama jebkāda nepiederīgo iejaukšanās un uzvedinošie jautājumi šajās darbībās.

Netiek pieļauta vienlaicīga vairāku personu liecību pārbaude un precizēšana uz vietas.

Liecību pārbaudi un precizēšanu uzsāk ar priekšlikumu nopratināmajai personai labprātīgi norādīt maršrutu un vietu, kur tiks pārbaudītas viņa liecības. Pēc liecību izklāstīšanas un darbību demonstrācijas personai, kuras liecības tiek pārbaudītas, var tik uzdoti jautājumi. Šī persona, kā arī citi kriminālprocesa dalībnieki tiesīgi pieprasīt atkārtoti viņu nopratināt saistībā ar veicamo izmeklēšanas darbību.

Atrastos liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas gaitā priekšmetus un dokumentus, kam var būt pierādīšanas nozīme lietā, izņem, iepakoj un apzīmogo, to izņemšanas faktu atspoguļo protokolā.

Liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas gaitā veic mērījumus, fotografēšanu, skaņas un video ierakstīšanu, filmēšanu, sagatavo plānus un shēmas. Nepieciešamības gadījumā liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas gaitā ir tiesības piedalīties speciālistam. Skaņas un video ierakstu līdzekļu izmantošana liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas gaitā ir obligāta un to veic saskaņā ar noteikumiem, kas izklāstīti Kazahstānas Republikas 210.pantā. Par liecību pārbaudi un precizēšanu uz vietas noformē protokolu, ievērojot KPK 199.panta prasības. Protokolā sīki atspoguļo liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas apstākļus, gaitu un rezultātus.

KPK 257.panta normas reglamentē izmeklēšanas darbību, kas faktiski ir personas atkārtota nopratināšana vienā vai citā statusā, bet to dara jau nozieguma vietā vai citā vietā, kas saistīta ar izmeklējamo lietu. Tādā veidā pirms šādas darbības veikšanas nepieciešams veikt personas kā aizdomās turētā, liecinieka, cietušā, rūpīgu nopratināšanu par apstākļiem, kam ir saistības ar lietu. Tas arī ir to personu loks, kuru liecības, kas sniegtas viņu nopratināšanas gaitā, var papildus izmeklēt ar izpētāmās izmeklēšanas darbības palīdzību uz šo liecību patiesuma priekšmetu, tikai ar vienu atrunu - likums nepieļauj vienlaicīgu vairāku iepriekš nopratinātu personu liecību pārbaudi un precizēšanu uz vietas (KPK 257.panta trešā daļa).

Liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas iznākums var būt personas papildu nopratināšana vienā vai citā statusā, tostarp arī pēc norādītās personas lūguma (KPK 257.panta 1., 4.daļa).

Jau no izmeklēšanas darbības nosaukuma var secināt, ka vispirms šādas darbības mērķis ir liecību atbilstības pārbaude tam, kas notika realitātē, kā arī to precizēšana, papildināšana, iespējams pavisam jaunu pierādījumu iegūšana, kas sākotnēji izkrita no redzes loka, veicot sākotnējo izmeklēšanas apskati (KPK 257.panta 1.-2.pants). Pēc būtības ar izmeklēšanas darbības veikšanu tiek panākta visu pierādīšanas procesa pamatelementu izpilde lietā, atklāj pagātnes notikuma reālos apstākļus noteiktajā laikā un noteiktajā vietā, tā sākumu, dalībnieku konkrētās darbības, noslēdzošo

fāzi, un šajā izpratnē tā ir absolūti patstāvīga pēc savas kvalitātes izmeklēšanas darbība (KPK 257.panta 2.daļa).

Ierašanās uz liecību pārbaudes un precizēšanas vietu pieprasa pamatīgu organizatorisku sagatavošanos, darbību veikšanas plānošanu, izziņas struktūru, darbinieku piesaistīšanu sadarbībai un dalībnieku drošības nodrošināšanai, zinātniski tehnisko līdzekļu izvēli un obligātu piemērošanu, tulku piesaisti (pēc nepieciešamības), speciālista-kriminālista obligātu dalību skaņas un video ierakstu filmēšanas veikšanai, izmeklēšanas darbības plānu, shēmu noformēšanu un iespējamo jauno noziegumu pēdu tehnisko noformēšanu, kas atrasti uz vietas (KPK 257.panta 5.-6.daļa).

Sakarā ar to, ka šī izmeklēšanas darbība ir uzskatāma par liecību sniegšanas formu, aizdomās turētajam, apsūdzētajam, citai iepriekš nopratinātai personai ir tiesības atteikties no liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas.

Liecību pārbaudei un precizēšanai uz vietas nav nepieciešams iepriekš pieņemt lēmumu par šādas izmeklēšanas darbības veikšanu. Neapšaubāmi, veicot iepriekš norādīto izmeklēšanas darbību, nepieciešams ievērot visus vispārējos noteikumus jebkuras izmeklēšanas darbības īstenošanai, kas paredzētas KPK 197.pantā. Liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas saturu un kopsavilkumu atspoguļo protokolā, ko paraksta visi tā dalībnieki. Līdz ar personas liecībām tajā atspoguļo arī ziņas par priekšmetiem un dokumentiem, kas atklāti un izņemti izmeklēšanas darbības veikšanas vietā (KPK 199.pants).

Nemot vērā iepriekš minēto, nepieciešams norādīt, ka pastāv dažas atšķirības, kas attiecas uz izmeklēšanas darbības – liecību pārbaudes uz vietas – veikšanas noteikumiem Latvijā un liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas Kazahstānā. Tomēr šo izmeklēšanas darbību mērķiem un uzdevumiem piemīt vienveida raksturs un tie vērsti uz pierādījumu iegūšanu krimināllietās.

Bez autores jau izceltiem jautājumiem, nepieciešams izskatīt arī liecību pārbaudes uz vietas sagatavošanas posmu, darba posmu, kā arī šīs izmeklēšanas darbības gaitu un rezultātu fiksāciju.

Liecību pārbaudes uz vietas sagatavošanas posma taktika iekļauj sevī: pārbaudāmo apstākļu definēšanu; lietas materiālu, kas attiecas uz pārbaudāmām liecībām, izpēti; nepieciešamības gadījumā personu, kuru liecības tiks pārbaudītas, papildu nopratināšanas veikšanu; procesa virzītāja iepazīšanos ar izmeklēšanas darbības veikšanas vietu; īpaši labvēlīga laika noteikšanu izmeklēšanas darbības veikšanai; izmeklēšanas darbības veikšanas plāna sagatavošanu; autotransporta un kriminālistikas tehnisko līdzekļu sagatavošanu; izmeklēšanas darbības dalībnieku ierašanās tās norises vietā nodrošināšanu.

Izcelsim liecību pārbaudes uz vietas darba posma pamata taktiskos paņēmienus. Izmeklēšanas darbību veic tikai pēc personas nopratināšanas; liecinieku (cietušo) brīdina par kriminālatbildību; pārbauda tikai to liecību daļu, kas attiecas šajā vietā uz notikušu notikumu aprakstu; nav pieļaujamas darbības, kas apdraud personu, kuras piedalās liecību pārbaudes uz vietas veikšanā, dzīvību un veselību; liecību pārbaudes uz vietas dalībnieki jāinstruē par izmeklēšanas darbības saturu; nav pieļaujama vairāku personu vienlaicīga liecību pārbaude uz vietas; piešķir pilnu iniciatīvu personai, kuras liecības pārbauda; nav pieļaujama jebkāda nepiederošu personu iejaukšanās un uzvedinošu jautājumu uzdošana pārbaudes gaitā; personas, kuras liecības pārbauda, stāstījumam jāsaskan ar viņa atveidotām un demonstrētām darbībām; personas, kuras liecības pārbauda, paskaidrojumi saskan ar norādīto vietu vai priekšmetu izpēti; personas, kuras liecības pārbauda, uzvedību novēro; liecību pārbaudi uz vietas uzsāk ar priekšlikumu personai norādīt vietu, kur viņas liecības tiks pārbaudītas; pēc brīva stāstījuma un darbību demonstrācijas personai var vēl uzdot jautājumus.

Uz liecību pārbaudes uz vietas gaitas un rezultātu fiksāciju attiecas liecību pārbaudes uz vietas gaitas un rezultātu fiksācijas formas, kas ir protokolēšana; foto uzņemšana; video ierakstīšana; ceļa kustības maršruta plāna un shēmas sagatavošana.

Liecību pārbaudes uz vietas gaitas un rezultātu fiksācija ar foto uzņemšanas palīdzību. Šajā gadījumā jāfiksē: secība, kādā pārvietojās izmeklēšanas darbības dalībnieki; svarīgus lietai objektus

un to atrašanās vieta attiecībā pret apkārtnējo vidi; personas uzvedība paskaidrojumu sniegšanas brīdī un jebkādu priekšmetu parādīšanas brīdī, kā arī citas personas darbības šajā procesā.

Liecību pārbaudes uz vietas gaitas un rezultātu fiksācijas gadījumā ar video ieraksta palīdzību ir jāfiksē: dalībnieku darbību kopsakarību liecību pārbaudes uz vietas gaitā; apstākļus, pie kādiem noritēja izmeklēšanas darbība, jo īpaši, ka persona, kuras liecības tiek pārbaudītas, pati izvēlējās kustības maršrutu un norādīja uz tiem vai citiem objektiem; kustības maršruts, pārvietojoties ar transportu; personas, kuras liecības tiek pārbaudītas, darbību saturs.

Turklāt definēsim arī liecību pārbaudes uz vietas un tās gaitas fiksācijas īpatnības protokolā, kas savukārt sastāv no ievaddaļas, aprakstošās un noslēguma daļas.

Liecību pārbaudes uz vietas gaitā lietderīgi veikt piezīmes melnrakstā. Protokola ievaddaļā fiksē: tā noformēšanas datumu un vietu, procesa virzītāja amatu, speciālo dienesta pakāpi un uzvārdu; visu pārējo izmeklēšanas darbības dalībnieku uzskaitījumu; izmeklēšanas darbības uzsākšanas un pabeigšanas laiku; personas, kuras liecības tiek pārbaudītas, īsu paziņojuma pierakstu attiecībā uz vietu, kur ir paredzēts nonākt, un tiem notikumiem, kas tur notika; liecību pārbaudes uz vietas mērķi.

Protokola aprakstošā daļā fiksē: izmeklēšanas dalībnieku sākotnējo kustības punktu; izmeklēšanas darbības dalībnieku pārvietošanās veida aprakstu un kustības maršrutu; kustības galamērķa aprakstu, liecības, kas attiecas uz šo punktu, darbību, kas tiek veiktas norādītajā vietā tās izpētes rezultātā, aprakstu.

Protokola noslēguma daļā fiksē: izmeklēšanas darbības dalībnieku pieteikumus; atrasto un izņemto priekšmetu uzskaitījumu; atzīmi par kriminālistikas zinātniski tehnisko līdzekļu izmantošanu, sagatavotus plānus un shēmas; visu izmeklēšanas darbību dalībnieku parakstus.

Iepriekš autore piedāvāja nostiprināt KPL noteikumus par iespēju izņemt dažādus priekšmetus, pēdas un citas lietas, pārtraucot liecību pārbaudi uz vietas un noformējot apskates protokolu. Šajā gadījumā izņemto priekšmetu, pēdu u.c. nozīme turpmāk nezaudēs savu pierādīšanas spēku.

Liecību pārbaudes uz vietas piemērošanas prakse liecina par nepieciešamību obligāti izmantot video ierakstu, veicot norādīto izmeklēšanas darbību.

Dažādu zinātnes un tehniskas jomas speciālistu piesaiste liecību pārbaudes uz vietas gaitā ļaus procesa virzītājam likumīgi izpildīt uzdevumus, kas noteikti norādītās izmeklēšanas darbības realizācijai un tās mērķu sasniegšanai.

Tādā veidā šī pētījuma gaitā definētas atsevišķas krimināli procesuālās, psiholoģiskās, taktiskās un salīdzinošās liecību pārbaudes uz vietas īpašības, izdarīti atsevišķi teorētiska un praktiska rakstura secinājumi, kas veicinās kvalitatīvu krimināllietu izmeklēšanu.

Bibliogrāfija

1. Jegorov N. N., Isenko E. II. (2010) Kriminalistika dla sledovatelej i doznavatelej. Naucno-prakticeskoje posobije. Moskva, Infa-M-Kontakt, 2010., str.393. ISSN 19928041. (In Russian)
2. Jenikejev M. I. (2006) Juridiceskaja psihologija. Piter, SPB, str.274. ISSN 5797501945. (In Russian)
3. Latvijas Republikas likums "Kriminālprocesa likums". // 21.04.2005. likums. LV, 112 (4918), 01.10.2005 [tiešsaiste]. 2005 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://m.likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>
4. Latvijas Republikas Satversme. // 15.02.1922. likums. LV, 34, 01.01.2019 [tiešsaiste]. 1922 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>
5. Meikališa Ā. (2019) Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniskā monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga, Latvijas Vēstnesis, 2019., 536.lpp. ISSN 9789984840628.

6. Meikališa Ā. (2001) Pirmstiesas izmeklēšana. Rīga, Turība, 2001., 177.lpp. ISSN 9984545296.
7. Sumbarova M. (2017) Liecību pārbaudes uz vietas aktualitātes Latvijas Kriminālprocesā. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2017., 2 (79), 40.lpp. ISSN 14072971.
8. Ugolovno-processualnij kodeks Respubliki Kazahstan [tiešsaiste]. 2014 [skatīts 2024.gada 25.augustā]. Pieejams: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (In Russian)

THE LEGAL CHARACTERIZATION AND COMPARATIVE RULES OF ON-SITE EVIDENCE EXAMINATION IN LATVIAN CRIMINAL PROCEDURE

Summary

The main objective of the criminal investigation process is the collection, verification, and evaluation of evidence. The primary method for collecting and verifying evidence by the person directing the process, such as the investigator or prosecutor, is conducting investigative actions.

The aim of this research is to examine the criminal procedural, tactical, psychological, and comparative aspects of the verification of testimony at the scene in the criminal process of Latvia and other countries.

The research tasks are as follows: to consider the theory and practice of the investigative action – verification of testimony at the scene, to describe the nature and necessity of verifying testimony at the scene, to analyze the necessary preparatory measures for verifying testimony at the scene, to analyze the main tactical criteria of verifying testimony at the scene, to analyze the documentation of verifying testimony at the scene, and to carry out a comparative analysis of the verification of testimony at the scene in the legislation of other countries.

The results of the research will provide conclusions and suggestions on the topic with the aim of further improving the Latvian Criminal Procedure Law.

The following research methods were used in the preparation of the paper: dialectical analysis, comparative legal, logical and legal, statistical, and specific sociological methods.

Key words: Criminal Procedure Law, investigative action, verification of testimony at the scene, process leader.

POLICIJAS REAĢĒŠANA UZ NOTIKUMU UGUNSGRĒKA GADĪJUMĀ – KRIMINĀLTIESISKAIS ASPEKTS

Valsts policijas strukturālo reformu kontekstā tika ieviests jauns darba modelis, t. i. tika mainīta darba organizācija, kā arī vadītāju skaita samazināšana. Tika ieviests arī grupu vadības princips, kas tiek iedalīts pēc sekojošām kategorijām: reaģēšana, izmeklēšana un prevencija. Valsts policijā tiek ieviests arī reaģējošā policista institūts, kurā apvienotas patruļpolicijas un ceļu satiksmes uzraudzības funkcijas. Tieši minētā institūta ieviešana raisījusi diskusijas gan vadības līmenī, gan darbinieku vidū. Jaunais modelis prasa korekcijas darbinieka tiešo pienākumu izpildē. Minētais ne vienmēr pozitīvi ietekmē darbinieku attieksmi pret reformu īstenošanu.

Atslēgas vārdi: Reaģējošais policists, Valsts policijas reforma, dedzināšana, grupas objekts, noziedzīgs nodarījums, Krimināllikums, Kriminālprocesa likums.

Valsts policijas strukturālo reformu kontekstā tika ieviests jauns darba modelis, t. i., tika mainīta darba organizācija, kā arī vadītāju skaita samazināšana un ieviests grupu vadības princips, kas tiek iedalīts pēc sekojošām kategorijām: reaģēšana, izmeklēšana un prevencija. Valsts policijā tiek ieviests arī reaģējošā policista institūts, kurā apvienotas patruļpolicijas un ceļu satiksmes uzraudzības funkcijas (www.vp.gov.lv). Tieši minētā institūta ieviešana raisījusi diskusijas gan vadības līmenī, gan darbinieku vidū. Jaunais modelis prasa korekcijas darbinieka tiešo pienākumu izpildē. Kas ne vienmēr pozitīvi ietekmē darbinieku attieksmi pret reformu īstenošanu. Ņemot vērā jaunā modeļa konceptu reaģējošā policista tiešajos pienākumos ietilps uzdevumi, kas iepriekš saistīti ar patruļpolicijas un ceļu uzraudzības dienesta funkcijām. Reaģēšana ietver arī sākotnējās izmeklēšanas uzsākšanu, ja notikums saistīts ar kriminālsodāmu rīcību, kā arī skar administratīvās lietvedības jautājumus. Tai skaitā reaģēšanu uz notikumu, kas saistīts ar dedzināšanu vai ugunsgrēkiem.

Veicot fiksētās ugunsgrēku statistikas izpēti, izsekojama stabila gadījumu tendence, un proti, 2020.gadā Latvijā notika 6970 ugunsgrēki, bojā gāja 84 cilvēki, to skaitā 1 bērns; 2021.gadā Latvijā 6717 ugunsgrēki, bojā gāja 102 cilvēki; 2022.gadā Latvijā tika fiksēti 6777 ugunsgrēki, bojā gāja 76 cilvēki, to skaitā 2 bērni (www.stat.gov.lv). Minētais norāda, ka tieši reaģējošam policistam pēc reformu īstenošanas būs jāierodas notikuma vietā un jāspēj pieņemt notikumam atbilstošs procesuāls lēmums.

Raksta mērķis ir veikt izpēti - kādi notikumi ugunsgrēku gadījumos būtu skatāmi kā krimināltiesiski nodarījumi, to kvalifikāciju izpēti un reaģējošā policista iespējas veikt sākotnējās kvalifikācijas noteikšanu kriminālprocesa uzsākšanas gadījumā. Minētais raksts būtu izmantojams arī turpmākā metodiskā materiāla izstrādē. Lai sasniegtu mērķi autore izvirza uzdevumus, kas ir saistīti ar normatīvā regulējuma izpēti, reaģējošo policistu praktiskā darba aspektu, kā arī, kvalifikācijas ugunsgrēka gadījumā definēšanas problemātiku. Veicot izpēti autore definē galvenos secinājumus, kas izriet no izvirzītās tēmas konteksta:

1. Policijas darbiniekam reaģējot uz notikumu, kas turpmāk Krimināllikuma kontekstā definēts kā noziedzīgs darījums, ir jāspēj pareizi noteikt noziedzīga nodarījuma grupas objektu un veikt sākotnējās procesuālās darbības;

2. Krimināllikumā ir paredzēta atbildība par dedzināšanu, kas var izpausties kā saikne ar noziedzīgā nodarījuma objektu, kas attiecināms uz Krimināllikuma sadaļu “Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi”, kā meža dedzināšana. Tā var būt gan tīša, gan neuzmanības forma;

3. Krimināllikumā ir paredzēta atbildība par dedzināšanu kā objektīvās puses izpausme, kas raksturīgs Krimināllikuma sadaļai “Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu”;

4. Krimināllikumā ir paredzēta atbildība par noziedzīgiem nodarījumiem, kuru objekts ir aprakstīts citā normatīvajā aktā, kas raksturīga blanketai normai, t.i. nodaļa: “Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību”.

Krimināllikumā ietvaros ir paredzētas trīs apdraudējuma kategorijas, kas visprecīzāk nosaka kriminālatbildību par noziedzīgiem nodarījumiem, kas ir saistīti ar dedzināšanu. Un tieši, minētie apdraudējumi iekļauti Krimināllikuma XI nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi”, XIII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu” un XX nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību” (Latvijas Republikas Krimināllikums). Autores norāda, ka piemērojot Krimināllikumā paredzēto praksi, t.i., kvalificējot notikumu un turpmāk uzsākot jau noziegumu izmeklēšanu, dedzināšana kā rīcība visbiežāk ir cita noziedzīga nodarījuma slēpšanas gadījums. Dedzināšana visbiežāk ir konkrētas situācijas nozieguma slēpšanas paņēmieni, pierādījumu iznīcināšana un tieši neattiecas uz augstākminētajiem grupas objektiem.

Pirmkārt, noziegumu grupa, kas saistīta ar dedzināšanu ir iekļauta Krimināllikuma XI nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi”. Apdraudētā interese ietver apdraudējumu dabas videi. Autores norāda, ka noziedzīga nodarījuma rezultātā tiek ietekmēta dabas vides ilgtermiņa izmantošanas, saglabāšanas, atjaunošanas funkcija. Kaitējums, kas nodarīts ar dedzināšanu kā kriminālsodāma rīcība, ietverta divos minētās nodaļās pantos, un tieši, meža dedzināšana, gan kā tīša rīcība, gan kā neuzmanības forma. Dedzināšana sākotnēji saistīta ar kaitējuma nodarīšanu konkrētam, tiešajam objektam, kas iekļauts normas nosaukumā. Tiešais nozieguma objekts ir tās intereses, ko apdraud konkrēta nozieguma veids. Nozieguma tiešajā objektā ietilpst tā konkrētā interese vai vairākas savstarpēji saistītas intereses, kuras reāli apdraud bīstams nodarījums un tāpēc tās aizsargā konkrēta krimināltiesiska norma (Krastiņš 1995).

Otrkārt, ar dedzināšanu saistīta noziegumu grupa ir iekļauta Krimināllikuma XVIII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu”. Tieši apdraudējums īpašumam ir visbiežākais reaģējošā policista izsaukuma iemesls un praksē sastopamais dedzināšanas kā nozieguma izdarīšanas veids. Autores norāda, ka dedzināšana iekļauta divās normās, kas saistītas ar mantas bojāšanu kā tīšu rīcību un mantas bojāšanu aiz neuzmanības. Tiesību normas iekļauj dedzināšanu kā objektīvās puses izpausmi. Šajā sadaļā dedzināšana netiek pielāgota objekta raksturojumam, bet tieši norāda uz darbības veidu. Kaitīgu seku rezultātā, kas iestājas izmantojot dedzināšanu, tiek bojāta manta. Dedzināšana raksturo noziedzīga nodarījuma objektīvo pusi. “Nozieguma objektīvā puse ir personas uzvedības ārējā izpausme, kas rada vai var radīt bīstamas izmaiņas apkārtējā ārējā dzīvē... Nozieguma objektīvā puse ārēji var izpausties kā darbība. Krimināltiesiskā nozīmē darbība ir personas aktīva, bīstama un prettiesiska uzvedība, kas pauž šīs personas apzinātu gribu, un tā vērsta pret nozieguma objektu, nodarot vai radot draudus nodarīt kaitējumu ar krimināllikumu aizsargātām interesēm... citos nozieguma sastāvos objektīvā puse raksturota kā bezdarbība. Krimināltiesiskā nozīmē bezdarbība ir apzināta personas gribai atbilstoša pasīva, bīstama un prettiesiska uzvedība...” (Krastiņš 1995).

Autores skaidro, ka Krimināllikuma 185.panta dispozīcijā dedzināšana kā kaitīga darbība ir iekļauta 185.panta otrajā daļā. Pirmā daļa apraksta noziedzīgā nodarījuma priekšmetu, izskaidro kriminālsodāmas darbības un rīcības sekas. Otrā daļa papildus ietver mantas tīšas iznīcināšanas vai bojāšanas kvalificētu sastāvu, ja tas izdarīts ar dedzināšanu vai citādā vispārbīstamā veidā; ja tā izdarīta lielā apmērā; ja tās rezultātā vainīgā neuzmanības dēļ iestājusies cilvēka nāve, vai izraisītas citas smagas sekas (Latvijas Republikas Krimināllikums). Ar dedzināšanu jāsaprot jebkāda darbība, kas izraisa svešas mantas aizdegšanos. Ar mantas iznīcināšanas vai bojāšanas citādu vispārbīstamu veidu jāsaprot, piemēram, spridzināšana, plūdu vai zemes nogrūvuma izraisīšana, radioaktīvo un citu bīstamu vielu vai indes pielietošana u.tml., kas to izmantošanas procesā var nozīmīgi apdraudēt cilvēku dzīvību un veselību, lielas materiālās vērtības, apkārtējo vidi u.c. (Krastiņš 2022).

Kriminālatbildība paredzēta Krimināllikuma 186.pantā: “Mantas iznīcināšana un bojāšana aiz neuzmanības”. Autores norāda, ka augstākminētās normas tiešais objekts ir cietušā mantiskās intereses. Manta var būt iznīcināta vai bojāta. Atšķirībā no 185.panta, Krimināllikuma 186.panta 1.daļā nozieguma objektīvā puse ir svešas mantas iznīcināšana vai bojāšana, nevērīgi rīkojoties ar uguni vai citādā vispārbīstamā veidā, ja ar to radīts būtisks kaitējums. Būtisks kaitējums kā

kvalificējoša pazīme norādīts 1998.gada 15.oktobra likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 23.pantā. Un tieši: “Atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgu nodarījumu, ar kuru radīts būtisks kaitējums, iestājas, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā iestājušās kādas no minētajām sekām (Latvijas Republikas likums “Par krimināllikuma spēkā stāšanos un piemērošanas kārtību).

Treškārt, Krimināllikumā paredzēta noziedzīgu nodarījumu grupa ir iekļauta Krimināllikuma XX nodaļā “Noziedzīgi nodarījumu pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību”. Autores norāda, ka šeit iekļauta norma, kas vistiešāk saistīta ar ugunsdrošības pārkāpumiem, kur degšanas rezultātā var iestāties kaitējums. Tiek apskatītas divas kvalifikācijas: Krimināllikuma 238.pants “Ražošanas drošības un tehniskās disciplīnas noteikumu pārkāpšana” un 240.pants “Ugunsdrošības noteikumu pārkāpšana” (Latvijas Republikas Krimināllikums). Kriminālatbildība iestājas par apdraudējumu ugunsdrošībai, kas skaidrota 2002.gada 24.oktobrī pieņemtajā Ugunsdrošības un ugunsdzēsības likumā un citos normatīvajos aktos ugunsdrošības jomā.

Objektīvā puse izpaužas kā ugunsdrošības noteikumu pārkāpšana, darbībā vai bezdarbībā neievērojot normatīvo aktu prasības, un tieši, Latvijas Republikas 2002.gada 24.oktobra Ugunsdrošības un ugunsdzēsības likumu, Ministru kabineta 2016.gada 19.aprīļa noteikumus Nr.238 “Ugunsdrošības noteikumi”. Autores skaidro, ka normu raksturo blanketā dispozīcija. Kriminālatbildība iestājas attiecīgi citu, saistītu normatīvu aktu neievērošanas gadījumā. Kā arī, minētās kvalifikācijai būtiska nozīme ir subjektīvo apstākļu izpētei. Subjektīvie apstākļi ir noziedzīga nodarījuma subjekts un subjektīvā puse. “Nozieguma subjekts ir noziegumu izdarījusi pieskaitāma fiziska persona, kura sasniegusi krimināllikumā paredzētu vecumu, un līdz ar to viņu par izdarīto noziegumu var saukt pie kriminālatbildības... Nozieguma subjekta pazīmes ir pieskaitāmība un vecums, no kura iestājas kriminālatbildība... Krimināltiesību teorijā izdala speciālā nozieguma subjekta jēdzienu. Tās ir personas, kuras var būt tikai par noteiktu noziegumu kategoriju vai noteikta veida nozieguma subjektu” (Krastiņš 1995). Subjektīvā puse savukārt tiek skaidrota kā personas psihiskā attieksme pret viņas izdarīto bīstamo darbību vai bezdarbību un bīstamajām sekām (Krastiņš 1995). Krimināllikuma 240.panta izpratnē subjektīvā puse izpaužas kā tīša, apzināta rīcība ugunsdrošības noteikumu pārkāpšanā. Persona apzinās savas noziedzīgās darbības raksturu, tīši pārkāpj ugunsdrošības noteikumus, un apzināti tā rīkojas. Attieksme pret sekām var izpausties kā cilvēka nāve vai kaitējums veselībai - neuzmanības formā.

Autores norāda, ka Krimināllikuma 240.panta kvalifikācija ietver apstākļus, kas veidojas pielietojot tiesību normu praksē. Krimināllikuma 240.panta piemērošanā nepieciešams noskaidrot personu, kura ir atbildīga par ugunsdrošību, tas ir noziedzīga nodarījuma subjekts. Pamatojoties uz Ugunsdrošības noteikumu 1.panta 1.punktu atbildīgā amatpersona ir Ugunsdrošības un ugunsdzēsības likuma 9.pantā noteiktais tiesību subjekts (Ministru kabineta 19.04.2016. noteikumi Nr.238). Savukārt Ugunsdrošības un ugunsdzēsības likuma 9.pantā noteikts, ka:

Par ugunsdrošību objektā ir atbildīgs ēkas, būves, to daļu vai zemesgabala īpašnieks (valdītājs) vai pārvaldnieks, ja tas, paredzēts pārvaldīšanas līgumā, bet iznomātā (izīrētā) vai lietošanā nodotā ēkā, būvē, to daļās vai zemesgabalā par ugunsdrošību ir atbildīgs nomnieks (īrnieks) vai cits lietotājs, ja tas paredzēts līgumā.

Vairākām personām iznomātā vai lietošanā nodotā ēkā, būvē, to daļās vai zemesgabalā par koplietošanas ugunsdrošības inženiertehnisko sistēmu un aprīkojuma ekspluatāciju atbilstoši ražotāja tehnisko noteikumu un ugunsdrošību regulējošu normatīvo aktu prasībām ir atbildīgs ēkas, būves, to daļu vai zemesgabala īpašnieks (valdītājs) vai pārvaldnieks, ja tas paredzēts pārvaldīšanas līgumā.

Autores norāda, lai personu sauktu pie kriminālatbildības nepieciešams vispirms noskaidrot, ka persona kā subjekts atbilst Ugunsdrošības un ugunsdzēsības likuma 9.panta prasībām.

Apkopojot šajā rakstā minētās tēzes, autores nonāca pie šādiem secinājumiem:

1. Viens no reaģēšanas viediem uz notikumu ir ugunsgrēks, kas iespējams saistīts ar ļaunprātīgu dedzināšanu vai dedzināšanu aiz neuzmanības.

2. Dedzināšana kā patstāvīgs jēdziens nav iekļauta Latvijas Republikas Krimināllikuma normās. Tā izpaužas atkarībā no noziedzīga nodarījuma veida, saistībā ar objektīvo un subjektīvo pazīmju kopumu. Terminu “ugunsgrēks” izmanto izmeklēšanā, piemērojot kriminālprocesuālās normas.

3. Krimināllikumā paredzēti apdraudējuma veidi, kas saistīti ar dedzināšanu:

- Grupas objekts (Krimināllikuma XI nodaļa) – “Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi”;
- Grupas objekts (Krimināllikuma XIII nodaļa) – “Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu”;
- Grupas objekts (Krimināllikuma XX nodaļa) – “Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību”.

4. Reaģējošam policistam savas kompetences ietvaros ir jāspēj konstatēt pazīmes, kas paredzētas attiecīgajās Latvijas Republikas Krimināllikuma nodaļās.

5. Krimināllikuma XI nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi” dedzināšana saistīta ar konkrētu objektu – mežu. Jāspēj nošķirt tīšu meža aizdedzināšanu no neuzmanīgās rīcības. Krimināllikumā paredzētajām normām ir raksturīga, banketā dispozīcija.

6. Krimināllikuma XVIII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu” dedzināšana saistīta ar noziedzīga nodarījuma objektīvo pusi. Tās izpausme ir pazīme vai veids, kura rezultātā cietušai pusei nodarīts mantisks kaitējums. Tā var būt tīša rīcība, kā arī bezatbildīga uzvedība, ja nodarīts būtisks kaitējums. Noziedzīga nodarījuma kvalifikācija saistīta ar likumu “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”.

7. Krimināllikuma XX nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību” dedzināšana saistīta ar noziedzīga nodarījuma subjektīvajām pazīmēm. Tas izpaužas kā atbildīgās personas tīša rīcība ugunsdrošības noteikumu neievērošanā cēloņsakarībā ar kaitīgu seku iestāšanos.

Bibliogrāfija

1. Krastiņš U., Liholaja V. (2022) Krimināllikuma komentāri, otrā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2022., 495.lpp. ISSN 9789934508332.
2. Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. (2023) Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2023., 603.lpp. ISSN 9934508370.
3. Krastiņš U. (1995) Mācība par noziedzīga nodarījuma sastāvu. Rīga, Zvaigzne ABC, 1995., 384.lpp. ISSN 9789934530219.
4. Latvijas Republikas likums “Krimināllikums”. // 17.06.1998. likums. LV, 199/200, 01.04.1999 [tiešsaiste]. 1998 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>
5. Latvijas Republikas likums “Kriminālprocesa likums”. // 21.04.2005. likums. LV, 112 (4918), 01.10.2005 [tiešsaiste]. 2005 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://m.likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>
6. Latvijas Republikas likums “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. // 15.10.1998. likums. LV, 331/332, 05.11.1998 [tiešsaiste]. 1998 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50539-par-kriminallikuma-speka-stasanas-un-piemerosanas-kartibu>
7. Latvijas Republikas likums “Ugunsdrošības un ugunsdzēsības likums”. // 24.10.2002. likums. LV, 165, 01.01.2003 [tiešsaiste]. 2002 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=68293>
8. Latvijas Republikas Oficiālās statistikas portāla mājas lapa [tiešsaiste]. 2025 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_NOZ_ME_MEU/MEU010/

9. Ministru kabineta noteikumi Nr.238 "Ugunsdrošības noteikumi". // 19.04.2016. Ministru kabineta noteikumi Nr.238. LV, 78, 01.09.2016 [tiešsaiste]. 2016 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/281646-ugunsdroshibas-noteikumi>
10. Valsts policijas mājas lapa [tiešsaiste]. 2025 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: www.vp.gov.lv

POLICE RESPONSE TO A FIRE EVENT - CRIMINAL ASPECT

Summary

In the context of structural reforms of the State Police, a new work model was introduced, i.e. the work organization was changed, as well as the number of managers was reduced. The principle of group management was introduced, which is divided into the following categories: response, investigation and prevention. The State Police is also introducing the institute of a reactive police officer, which combines the functions of patrol police and road traffic monitoring. The introduction of the mentioned institute caused discussions both at the management level and among employees. The new model requires adjustments in the employee's direct duties. This does not always have a positive impact on employees' attitudes towards the implementation of reforms.

Key words: Responding police officer, State Police reform, arson, group object, criminal offense, Criminal Law, Criminal Procedure Law.

BĒRŅA TIESĪBAS PAUST VIEDOKLI: TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI

Vērtējot bērna tiesības no tiesiskās prizmas, ir secināms, ka bērnam, ņemot vērā viņa emocionālo briedumu un attīstību, trūkst nepieciešamo spēju pilnvērtīgi aizstāvēt savas tiesības, taču tas nenozīmē, ka ir pieļaujama indifferene pret tiesību piemērotāja pienākumu uz klausīt bērna viedokli un katrā gadījumā sniegt konceptuālu vērtējumu vai bērna viedoklis atbilst bērna labākajām interesēm. Tiesību piemērotāja pienākums ir rūpīgi, izanalizējot visus faktiskos aspektus, samērot bērna labākās intereses ar bērna viedokli, panākot tiesību taisnīgu līdzsvaru. Būtiski ir uzsvērt, ka bērna līdzdalības nodrošināšanas jautājums nevar būt deklaratīvs, kā arī, nav pieļaujama bērna tiesību devalvācija, proti, katras personas, jo īpaši amatpersonu, pienākums ir implementēt savā darbā bērna līdzdalības principa ievērošanu. Lai arī bērna viedokļa korekta noskaidrošana ir izaicinājums un atsevišķos gadījumos tai ir īpaši komplicēts raksturs, bērna tiesībām paust viedokli nav formāla daba, šādai tiesībai ir neatsverama faktiskā nozīme bērna dzīvē.

Bērna tiesībai paust savu viedokli nav nosakāmi ierobežojošie nosacījumi, tā ir unikāla bērna tiesība, kura ir ne tikai atbalstāma, bet tai ir arī obligāts un saistošs raksturs.

Atslēgas vārdi: bērns, bērna labākās intereses, bērna līdzdalība, bērnu tiesību aizsardzības sistēma.

Bērna vislabāko interešu nodrošināšana ir jābūt katras valsts pašmērķim un ir jāizveido permanenti stabila un uz bērnu tiesībām vērsta tiesību sistēma. Vērtējot gan starptautiskās tiesību normas, gan nacionālās, ir skaidri izkristalizējies princips, ka bērnu tiesības ir prioritāras un bērniem kā īpašiem tiesību subjektiem, ir piešķirtas tiesības baudīt īpašu attieksmi. Bērnu tiesības ir tāda tiesību sfēra, kura pieprasa nepārtrauktu monitoringu un situācijas analīzi gan no tiesību piemērotāju puses, gan no tiesību jaunrades puses. Viena no būtiskākām bērnu tiesībām ir tiesības tikt uz klausītam (ANO Bērnu tiesību konvencija 1989), būt saprastam un uzdzirdētam. Bērnam ir tiesības ne tikai paust savu viedokli viņam svarīgās dzīves jomās, bet arī tiesības klusēt. Tostarp, lai bērnu tiesības tiktu īstenotas visaugstākajā līmenī, pieaugušajiem par šādām tiesībām ir jābūt informētiem un ir jāatbalsta bērnu tiesību aizsardzības sistēma, pretējā gadījumā jebkuras veltītās pūles tiesību sistēmas sakārtošanai būs bezjēdzīgas (Fairhall et al. 2021).

Minētajā tiesību jomā pastāv būtiski trūkumi, kas šī brīža ģeopolitisku un sociālo notikumu rezultātā, paliek vēl aktuālāki.

Konvencijas par bērnu tiesībām nostiprina bērnu tiesību prevalēšanu un bērna interešu prioritāti visās ar viņu saistītās darbībās (ANO Bērnu tiesību konvencija 1989). Minētais tiesību principa postulāts ir piemērojams jebkurā dzīves situācijā, kurā ir iesaistīts bērns un jo īpaši minētais princips ir piemērojams tiesiskā dimensijā.

Bērna viedokļa noskaidrošana ir viens no būtiskākajiem pamatelementiem gan civillietās, gan krimināllietās, gan administratīvā pārkāpuma lietās, jo bieži vien bērna viedoklis kalpo kā centrālais pierādījums attiecīgā lietu kategorijā. Līdz ar to nav pieļaujams, ka amatpersonas nihilistiski vai vieglprātīgi attiecas uz savu pienākumu apjomu, noskaidrojot un piefiksējot bērna teikto. Bērna korekta un precīza viedokļa noskaidrošana ir jābūt katras amatpersonas pamatmērķim, nav pieļaujams, ka veicot sarunu ar bērnu, amatpersona nesagatavojas tai. Šajā sakarā būtiski ir pievērsties tādām jautājumiem kā amatpersonas kompetence un prasmes, kā arī, lai kvalitatīvi noskaidrotu bērna viedokli, ir jārada tādi apstākļi (tostarp ņemot vērā amatpersonas darba grafiku, noslogotību), lai tas maksimāli būtu bērnam saudzējoši (Bruce 2014).

Bērnu tiesību konvencijā noteikts, ka bērnam, kas spējīgs formulēt savus uzskatus, ir tiesības brīvi paust šos uzskatus visos jautājumos, kas skar bērnu, pie tam bērna uzskatiem tiek veltīta pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei (ANO Bērnu tiesību konvencija 1989). Bez tam, ņemami vērā arī Bērnu tiesību konvencijas Vispārējos komentāros norādītais, proti, ka katras dalībvalsts pienākums ir nodrošināt atbilstošus apstākļus un nepieciešamos grozījumus tiesību aktos, ar mērķi atbalstīt un iedrošināt bērnus paust viņu viedokli (ANO Bērnu tiesību konvencijas Vispārējais komentārs 2009).

Latvijas Bērnu tiesību aizsardzības likumā ir nostiprināts princips, ka bērnam tiek dota iespēja tikt uzklautam jebkādas ar viņu saistītās iztiesāšanas vai administratīvās procedūrās (Bērnu tiesību aizsardzības likums 1998).

Eiropas Savienības Pamattiesību hartā bērnu tiesībām ir veltīts atsevišķs pants, kurā ir definēts, ka bērnam ir tiesības brīvi paust savu viedokli un uzskatus, kā arī noteikts, ka bērna paustais viedoklis ir ņemams vērā jautājumos, kas tieši vai netieši saistīti ar bērnu un skar viņa intereses (Chartes of fundamental rights of the European Union 2012). Kā arī, 2012.gada 28.martā tika pieņemti Ministru komitejas Ieteikumi Nr.CM/Rec(2012)2 dalībvalstīm par bērnu un jauniešu līdz 18 gadu vecumam līdzdalību, kas nodefinēja dalībvalstu pienākumu ilgstoši nodrošināt efektīvu, jēgpilnu un ilgtspējīgu bērnu līdzdalību (CM/Rec(2012)2 2012).

Proti, ir būtiski bērnu iesaistīt visos jautājumos, kas skar vai varētu skart viņa intereses. Šajā sakarā nacionālajās tiesību sistēmās ir iestrādājami mehānismi, kas ļauj bērnam būt par pilntiesīgu tiesību subjektu ar savu viedokli un uzskatiem. Piemēram, Lielbritānijā kopš 1974.gada darbojas Bērnu aizsardzības konferences (CPCs), kuras ir uzskatāmas par centrālo pamatelementu Lielbritānijas bērnu tiesību aizsardzības procedūrā. Būtiskākais ir tas apstāklis, ka šādās konferencēs piedalās arī paši bērni (Richardson et al. 2021) un pie šāda apstākļu kopuma bērniem ir piešķirtas visplašākās iespējas iesaistīties bērnu tiesību politikas attīstībā un pilnveidē.

Bērna viedokļa uzklaušana un fiksēšana ir sarežģīts process, taču tas nenozīmē, ka tas var būt par iemeslu, lai nepienācīgi attiektos pret bērna viedokli (David Archard et al. 2021). Katras amatpersonas pienākums, veicot sarunu ar bērnu, ir nepieļaut situāciju, kad bērna viedoklis tiktu pārveidots vai zustu tā pirmatnējā jēga.

Autore vērs uzmanību uz tādiem terminiem kā „bērna vecums” un „bērna briedums”. Normatīvie akti - nedz starptautiskie, nedz nacionālie, nenodefinē un neieliek tiesību piemērotāju stingros rāmjus, gluži pretēji, tiesību piemērotajam ir piešķirta tiesība rīkoties elastīgi un radoši, noskaidrojot bērna viedokli. Šāds tiesību princips, proti, neiekļaut jēdzienus konkrētos rāmjos, ir izveidots mērķtiecīgi, lai bērnu tiesības tiktu ievērotas no visplašākā interešu tvēruma. Proti, tiklīdz bērna viedoklis ir noskaidrojams, tiesību piemērotājam iestājas pienākums to noskaidrot, neatkarīgi no bērna vecuma vai brieduma un bērna viedokļa noskaidrošanai ir jānorit maksimāli saudzējoši bērnam. Vērtējot tiesību normas, ir secināms, ka tiesību piemērotājs nav tiesīgs aizbildināties ar konkrēta vecuma neesamību, lai izvairītos no bērna viedokļa noskaidrošanas, bez tam arī bērna mentālo spēju līmenis vai bērna psihoemocionālā stāvokļa neatbilstība vecumposmam nav pamats, lai argumentētu bērna tiesību neievērošanu attiecībā uz tiesībām tikt uzklautam. Jaunākajā pētījumā ir secināts, ka visbiežāk grūtības sagādā noskaidrot bērna viedokli, ja viņš ir vecumā līdz 7 gadiem (Gerds-Andresen et al. 2021), taču tas nav pamats, lai attiektos nihilistiski pret bērna ekskluzīvo tiesību. 2012.gada 28.marta Ministru komitejas Ieteikumos Nr.CM/Rec(2012)2 ir uzsvērts, ka visiem bērniem un jauniešiem, tostarp pirmsskolas vecuma bērniem, skolas vecuma bērniem un tiem, kuri ir pametuši izglītības iegūšanu, ir tiesības tikt uzklautiem visos jautājumos, kas viņus skar, pievēršot pienācīgu uzmanību viņu viedoklim atbilstoši vecumam un brieduma pakāpei (CM/Rec(2012)2 2012).

Autoresprāt, būtisks ir Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta paustais viedoklis spriedumā, proti, ka ja bērns ir nobrieduša pusaudža vecumā, tad viņa viedoklim ir jābūt noteicošam (Senāta spriedums 2008). Proti, ar minēto tiesas nolēmumu bērna viedokļa svarīgums tika pastiprināts un minētam pierādījumam, t.i., bērna viedoklim kā procesuālam dokumentam, ir piešķirta izšķirošā loma. Taču ir nenoliedzams fakts, ka bērna viedokli ir iespējams arī ietekmēt un tas arī ir atzīts judikatūrā, kas arī nosaka pienākumu argumentēt kāpēc bērna viedoklis netika ņemts vērā un kādi attiecīgā lietā ir iegūti pierādījumi, kas to pierāda (Senāta spriedums 2020). Līdz ar to ir secināms, ka vērtējot bērna viedokli, ne mazāk svarīgi tiesību piemērotajam būt pietiekoši viedam un ir jāreducē uzmanība arī uz sekundāriem pierādījumiem, kas var kalpot par iemeslu fakta konstatācijai, ka bērna viedoklis ir ietekmēts, piemēram, šāds

pierādījums varētu būt psihologa atzinums vai bērna vecumam neatbilstošu frāžu un izteicienu lietošana leksikā.

Tostarp, arī Senāts ir atzinis, ka bērna intereses un bērna viedoklis nav viens un tas pats. Bērna intereses, vērtējot objektīvi, var nesakrist ar bērna paša vēlmēm jeb viņa subjektīvo viedokli. Bērna viedoklis ir jāvērtē, ņemot vērā ne tikai bērna vecumu, bet arī viņa individuālās personības iezīmes, uztveres īpatnības un viedokļa paušanas apstākļus, tostarp, vai bērna viedokli nav ietekmējušas citas personas (Senāta spriedums 2020). Šajā sakarā ir jāpanāk tiesību un interešu taisnīgu līdzsvaru, proti, ievērojot gan bērna pausto viedokli, gan vērtējot visus apstākļus to kopsakarā, paturot prātā principu par bērna viedokļa prevalēšanu.

Minētie tiesiskie instrumenti ir piemērojami arī krimināltiesībās un šajā sakarā ir būtiski aktualizēt tādu jautājumu kā bērnu nopratināšana un/vai iztaujāšana. Būtisks un apspriedes vērts ir jautājums, kas saistīts ar to, cik bieži tiek noskaidrots bērna viedoklis viena procesa ietvaros un cik ir samērīga un pamatota atkārtota viedokļa noskaidrošana vai bērna psiholoģiskā izpēte.

Būtiski ir izcelt, ka uzmanības fokusā vienmēr ir jāpatur bērns. Bērna psihoemocionālais stāvoklis ir pielīdzināms vismalkākiem zīda diegiem un tieši tiesību piemērotāju rokās un pilnvarās ir maksimāli saudzēt šīs bērna funkcionēšanai svarīgās sinapses un refleksus bērna organismā. Jebkura bērna saskarsme ar amatpersonām kā aksioma rada bērnam stresu un pārdzīvojumus un šos pārdzīvojumus pastiprina uzdoto jautājumu specifika. Piemēram, ja tiek skatīts jautājums par saskarsmes kārtības ar atsevišķi dzīvojošu vecāku noteikšanu, bērnam tiks uzdoti jautājumi saistībā ar tēvu un māti. Fakts, ka vecāki dzīvo šķirti ir jau bērnam pietiekoši traumējoši, bet ja bērns ir ievilkts nepārtrauktā vecāku destruktīvā konfliktā, tad bērna psihoemocionālais stāvoklis nenoliedzami pasliktināsies. Šajā sakarā Rachel Birnbauma ir veikusi vairākus pētījumus par to cik svarīgi ir uzklaut bērna viedokli tieši jautājumos, kas izriet no ģimenes tiesībām (Birnbaum 2017). Tostarp, pētījumos arī secināts, ka bērniem ir svarīgi būt informētiem par notikumiem ģimenē (Cashmore et al. 2008).

Savukārt, ja bērns tiek nopratināts kriminālprocesa ietvaros, tad ikreiz iztaujājot bērnu, bērnam būs jāatceras par traumējošiem notikumiem, kas nenoliedzami ir vērtējams kā būtiska kaitējuma nodarīšana bērna psihoemocionālajam stāvoklim. Diemžēl praksē bieži vien bērni tiek nopratināti vairākas reizes viena procesa ietvaros, kas viennozīmīgi neatbilst bērnu labākajām interesēm. Būtiski arī tas, ka bērnu atmiņa ir veidota tā, ka pēc kāda laika bērns nevar atšķirt, vai viņš atceras īstu faktu vai kaut ko no citiem dzirdētā, proti, var veidoties „viltus atmiņas”, līdz ar to atkārtota bērna pratināšana lielākoties nav efektīva (Rosin v.Estonia 2013). Šādi apstākļi liecina par to, ka bērna nopratināšanas procedūrai ir jābūt maksimāli pārdomātai un tai jānotiek atbilstošā laikā, tostarp, pastiprināta uzmanība ir veltāma audio un video fiksēšanai.

Tā, piemēram, Daugavpils pilsētas bāriņtiesa ir nozīmēta šobrīd par pārstāvi bērnam, kurš iespējams ir cietis no seksuālas vardarbības. Bērns liecības ekspertam ir sniedzis 2020.gada sākumā. Bērnam ar tiesas nolēmumu tika noteikta atkārtota ekspertīze, jo aizstāvība ir norādījusi uz ekspertīzes atzinumā esošajiem būtiskiem trūkumiem. Ekspertīzes laikā netika veikts audio un/vai video ieraksts, kas kalpotu šobrīd pat neatsveramu pierādījumu lietā. Bērnam 2022.gadā tik veikta atkārtota ekspertīze par notikumiem, kuri norisinājās 2020.gadā. Bērna māte informēja, ka bērnam pēc atkārtotās ekspertīzes pasliktinājās emocionālais stāvoklis, jo bērnam bija atkārtoti jāatceras un jāstāsta par traumējošiem notikumiem (Bāriņtiesas lieta Nr.3.5/*-2020).

Pret nepamatotu vairākkārtēju bērnu iztaujāšanu ir izteikuši iebildumus arī Rīgas tiesas apgabala prokurore Baiba Balode (Intervija 2022), Tiesībsarga biroja Bērnu lietu nodaļas vadītāja Laila Grāvere (Intervija 2022), Rīgas Bērnu un jauniešu centra Krīzes centra vadītāja Gundega Zvaigzne (Intervija 2020), klīniskā psiholoģe Inta Poudžuna (Poudžuna 2008). Tostarp, arī Senāts 2020.gada nolēmumā ir noteicis, ka tiesai, lemjot par iespēju nopratināt īpaši aizsargājamu cietušo, jāsamēro apsūdzētā tiesības uz aizstāvību ar cietušā tiesībām netikt pakļautam nesamērīgai retraumatizācijai. Ar īpašu rūpību šis jautājums lemjams gadījumos, kad pirmstiesas

kriminālprocesā nav veikts cietušā liecību audio/video ieraksts un cietušā liecinātais ir argumentēti apšaubīts (Senāts 2020).

Procesa virzītajam jebkurā procesa stadijā ir jādarbojas atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes 2011.gada 13.decembra direktīvas 2011/93/ES par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, un ar kuru aizstāj Padomes pamatlēmumu 2004/68/TI 20.panta 3.punktam, kas nosaka, ka dalībvalstis veic vajadzīgos pasākumus, lai bērna nopratināšanas skaits ir pēc iespējas ierobežots (Direktīva 2011/93/ES 2011). Tiesību princips ir nostiprināts tostarp ar Eiropas tiesas 2010.gada 22.decembra nolēmumu lietā Aguirre v. Zarraga, kura 64.punktā noteikts, ka lai gan bērnam joprojām ir tādas tiesības, bērna uzklaušanās nevar būt absolūts pienākums, bet tā ir jānovērtē saskaņā ar prasībām, kas katrā atsevišķā gadījumā ir saistītas ar primārajām bērna interesēm, kā tas paredzēts Pamattiesību hartas 24.panta 2.punktā (Aguirre v.Zarraga 2010).

Bērna līdzdalības princips ir realizējams tostarp arī veselības jomā, nodrošinot bērna labāko interešu aizsardzību. 2024.gada 16.septembrī Latvijas informatīvo telpu pāršalca ziņas par stindzinošu notikumu, proti, par to, ka bērnu slimnīcā miris ar difteriju saslimušais nevakcinētais četrus gadus vecais zēns. Intervijā ar mirušā bērna tēvu, ir secināms, ka bērna vecāki ir bijuši pret vakcinām savas reliģiskās pārliecības dēļ (LSM 2024).

Bez šaubām, daļā sabiedrības minētais notikums radīja arī sava veida neizpratni. Vērtējot no tiesiskā viedokļa, autore ieskatā ir saskatāmas izteikti kolidējošās tiesību normas. Proti, saskaņā ar Ministru kabineta 2000.gada 26.septembra noteikumu Nr.330 „Vakcinācijas noteikumi” 3.1.apakšpunktu, obligāti vakcinējami ir bērni – pret tuberkulozi, difteriju, stingumkrampjiem, garo klepu, poliomielītu, masalām, masaliņām, epidēmisko parotītu, „b” tipa Haemophilus influenzae infekciju, B hepatītu, vējbakām, pneimokoku infekciju, rotavīrusu infekciju, cilvēka papilomas vīrusa infekciju saskaņā ar šo noteikumu 1.pielikumu. Proti, likumdevējs ir skaidri nodefinējis vakcinācijas obligāto raksturu. Taču minēto noteikumu 28.punktā ir paredzēta iespēja vakcinējamai personai vai pacienta likumiskajam pārstāvim atteikties no vakcinācijas (MK noteikumi Nr.330 2020). Respektīvi, tiesību normā likumdevējs ir radījis apstākļus, kad vecāks, neņemot vērā bērna viedokli, bērna labākās intereses, vienpersoniski ir tiesīgs atteikties no obligātās vakcinācijas pat tikai savas reliģiskās pārliecības dēļ.

Analizējot attiecīgo gadījumu, Tiesībsarga biroja Bērnu tiesību nodaļas vadītāja Laila Grāvere intervijā minēja, ka vairums gadījumos bērni ir nevakcinēti tieši vecāku neizpratnes dēļ un informācijas trūkuma dēļ. Būtiska nozīme ir tieši ģimenes ārstu kvalitatīvi paveiktam darbam saistībā gan ar vecāku motivēšanu un izglītošanu, gan iestāžu informēšanu, ja vecāku rīcības rezultātā var tikt nodarīts kaitējums bērna veselībai (Grāvere 2024).

Autore pievienojas pētnieces Ph.D. Lauras Šābertes promocijas darbā norādītajam, ka [...] pacienta reliģiskā pārliecība nedrīkst ietekmēt to, ka pacients varētu nesaņemt viņa veselības stāvoklim atbilstošu un kvalitatīvu ārstniecību [...] (Šāberte 2024).

Savstarpēji kolidējošās tiesību normas ir saskatāmas arī Pacientu tiesību likumā. Proti, Bērnu tiesību aizsardzības likums, starptautiskās tiesību normas nodefinē bērna līdzdalības būtiskumu lēmumu pieņemšanā, savukārt, Pacientu tiesību likums ir noteicis tiesiskos rāmjus, kuros bērna viedoklis tiek ņemts vērā, proti, paredzot, ka šāds vecums ir 14 gadi. Autore piekrīt asoc. prof. dr. iur. Karinas Palkovas promocijas darbā secinātam, ka trūkst vienotas izpratnes par līdzdalības principa piemērošanu dažādās nozarēs, tostarp arī nepilngadīgo pacientu tiesību aizsardzības jautājumā. Dažādos tiesību aktos ir vērojama atšķirīga pieeja jautājumā par līdzdalības termina izpratni, kas var radīt grūtības šo normu piemērošanā (Palkova 2019).

ANO Bērnu tiesību konvencijas Vispārējais komentāru Nr.12 (2009) CRC/C/GC/12 104.paragrāfā ir norādīts dalībvalstu pienākums radīt tiesisko vidi, kad bērnam tiek ļauts sniegt savu viedokli un pieredzi viņa veselības un attīstības pakalpojumu plānošanā. Un ir īpaši izcelts, ka bērna viedokli ir jālūdz par visiem veselības nodrošināšanas aspektiem, tostarp par to, kādi pakalpojumi ir

nepieciešami, kā un kur tie ir vislabāk nodrošināti, par diskriminējošiem šķēršļiem pakalpojumu pieejamībai, par veselības aprūpes speciālistu kvalitāti un attieksmi (ANO Bērnu tiesību konvencijas Vispārējais komentārs 2009).

Savukārt Eiropas Padomes Rokasgrāmatā bērnu līdzdalībai lēmumu pieņemšanā par viņu veselību ir īpaši uzsvērts, ka bērnu līdzdalība ir nepārtraukts process, un tas neapstājas ar bērnu viedokļa paušanu, tajā ir iesaistīti arī pieaugušie – īpaši veselības aprūpes speciālisti un vecāki – un bērni, kas kopīgi pieņem lēmumus. Nepieciešamība ņemt vērā bērnu viedokli attiecas uz visu veidu veselības problēmām. Speciālisti secināja, ka jo nopietnāka ir situācija, jo mazāka iespējamība, ka bērna uzskati tiks ņemti vērā, īpaši, ja tie var atšķirties no pieaugušo uzskatiem. Tomēr bērna tiesībām paust viedokli ir absolūts raksturs (Children's participation in decisions about their health 2024).

Rezumējot, autore secina, ka trūkst vienota tiesiska rāmja un izpratnes par bērna līdzdalības principa nodrošināšanu. Tieši korekta tiesību normu interpretācija veido jēdziena konceptuālo izpratni sabiedrībā.

Bērna tiesībai paust viedokli nepiemīt formāla daba, bet gan šādaī tiesību normai ir ārkārtīgi svarīga nozīme bērna dzīvē. Tā ir unikāla tiesība, kurai ir obligāts un saistošs raksturs.

Nodrošinot bērna līdzdalības principa ievērošanu, ir svarīgi ne tikai korekti un pārdomāti noskaidrot bērna viedokli, bet arī nodrošināt, ka bērns tiek pasargāts no iesaistīšanas lojalitātes konfliktā. Katras amatpersonas pienākums katrā gadījumā ir izvērtēt savas rīcības un pieņemtā lēmuma atbilstību, un samērīgumu ar bērna labākajām interesēm.

Bibliogrāfija

1. ANO Bērnu tiesību konvencija. // 20.11.1989. Apvienoto Nāciju Organizācijas konvencija. LV, 237, 28.11.2014 [tiešsaiste]. 1989 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150>
2. ANO Bērnu tiesību konvencijas Vispārējais komentārs Nr.12. (2009) CRC/C/GC/12 [tiešsaiste]. 2009 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/994/download>
3. Archard D., Uniacke S. (2021) The Child's Right to a Voice [online]. Res Publica, 2021, 27 (4), pp. 521 – 536. [viewed 7 february 2023]. Available: <https://doi.org/10.1007/s11158-020-09491-z> (In English)
4. Ar difteriju saslimušo bērnu tēvs: Bērnus izņemām no slimnīcas, jo zaudējam uzticību ārstiem [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 12.oktobrī]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/23.09.2024-ar-difteriju-saslimuso-bernu-tevs-bernus-iznemam-no-slimnecas-jo-zaudejam-uzticibu-arstiem.a569887/>
5. Birnbaum R. (2017) Views of the child reports: Hearing directly from children involved in post-separation disputes [online]. Social Inclusion, 2017, 5(3), pp. 148 - 154. [viewed 7 october 2024]. Available: <https://doi.org/10.17645/si.v5i3.922> (In English)
6. Bruce M. (2014) The voice of the child in child protection: Whose voice? [online] Social Sciences, 2014, 3(3), pp. 514-526. [viewed 7 october 2024]. Available: https://www.researchgate.net/publication/307743333_The_Voice_of_the_Child_in_Child_Protection_Whose_Voice (In English)
7. Cashmore J., Parkinson P. (2008) Children's and parents' perceptions on children's participating in decision making after parental separation and divorce [online]. Family Court Review, 2008, 46(1), pp. 91–104. [viewed 7 october 2024]. Available <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2007.00185> (In English)
8. Chartes of fundamental rights of the European Union [online]. (2012) Council of Europe, 2012. [viewed 7 february 2023]. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (In English)

9. Daugavpils valstspilsētas pašvaldības bāriņtiesas lietas Nr.3.5/*-2020 materiāli. // 2020.gada [..]. Daugavpils valstspilsētas pašvaldības bāriņtiesas lietas materiāli (*nepublicēti*).
10. Decision of the European Court of Human Rights No.26540/08 case Rosin v. Estonia. // 19 December 2013. Decision of the European Court of Human Rights, CE:ECHR:2013:1219JUD002654008 [online]. 2013 [viewed 7 february 2023]. Available: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-139172&filename=001-139172.pdf&TID=ihgdqbxnfi> (In English)
11. Direktīva 2011/93/ES par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu. // 13.12.2011. Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2011/93/ES, 17.12.2011 [tiešsaiste]. 2011 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32011L0093>
12. Doerner W. G., Lab S. P. (1998) Victimology. Cincinnati, Ohio, Anderson Publishing Company, 1998, p.388. ISBN 9780367418137. (In English)
13. Eiropas tiesas nolēmums Nr.C 491/10 PPU Aguirre v. Zarraga. // 22.12.2010. Eiropas tiesas nolēmums, EU:C:2010:828 [tiešsaiste]. 2010 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A62010CJ0491&qid=1645457468365>
14. Fairhall N., Woods K. (2021) Children's Views on Children's Rights: A Systematic Literature Review [online]. International Journal of Children's Rights, 2021, 29(4), pp. 835 – 871. [viewed 7 october 2024]. Available: <https://doi.org/10.1163/15718182-29040003> (In English)
15. Gerdtz-Andresen T., Aarum Hansen H. (2021) How the child's views is weighted in care order proceedings [online]. Children and Youth Services Review, 2021, 129. [viewed 7 october 2024]. Available: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106179> (In English)
16. Guide to children's participation in decisions about their health [online]. (2024) Council of Europe, April 2024. [viewed 7 february 2023]. Available: <https://www.coe.int/en/web/bioethics/guide-to-good-practice-concerning-the-participation-of-children> (In English)
17. Latvijas Republikas likums "Bērnu tiesības aizsardzības likums". // 19.06.1998. likums. LV, 199/200, 22.07.1998 [tiešsaiste]. 1998 [skatīts 2024.gada 10.oktobrī]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>
18. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā Nr.SKA-457/2008. // 2008.gada 23.septembris. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums A42527807 [tiešsaiste]. 2008 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/11379.pdf>
19. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā Nr.A420212519. // 2020.gada 5.oktobris. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums SKA-1471/2020 [tiešsaiste]. 2020 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/bernu-tiesibas-vecaku-tiesibas?lawfilter=1>
20. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr.C[..], SKC-[D]/2020. // 2020.gada [..]. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta spriedums ECLI:LV:AT:2020:[..] (*Slēgtas lietas statuss*) [tiešsaiste]. 2020 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/6555>
21. Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums Lieta Nr.[..], SKK-[M]/2020. // 2020.gada [..]. Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta spriedums ECLI:LV:AT:2020:[..] (*Slēgtas lietas statuss*) [tiešsaiste]. 2020 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/6997>

22. Lietā par seksuālu vardarbību bērns spiests teju 10 reizes stāstīt par piedzīvoto [tiešsaiste]. 2022 [skatīts 2024.gada 12.septembrī]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/zinu-analize/lieta-par-seksualu-vardarbibu-berns-spiests-teju-10-reizes-stastit-par-piedzivoto.a442307/>
23. Līdz šim ģimenes ārsti nav piekropuši praksi vērsties Bāriņtiesā, lai tā lemtu par bērnu vakcināciju [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 12.oktobrī]. Pieejams: https://zinas.tv3.lv/latvija/sabiedriba/lidz-sim-gimenes-arsti-nav-piekopusi-praksi-versties-barintiesa-lai-ta-lemtu-par-bernu-vakcinaciju/?utm_campaign=owned&utm_source=facebook&utm_content=tv3zinas&utm_medium=social&fbclid=IwY2xjawFk0kRleHRuA2FlbQIxMQABHfYN6EzYh9dhrDfb9R9OOyDTpcBlxLeN8lPpgsqd4i3icjdAkCMnOi9SPA_aem_4Y2bwpBE8FR_KVsgIZp1Ug
24. Ministru kabineta noteikumi Nr.330 "Vakcinācijas noteikumi". // 26.09.2000. Ministru kabineta noteikumi Nr.330. LV, 341/343, 30.09.2000 [tiešsaiste]. 2000 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/11215-vakcinacijas-noteikumi>
25. Palkova K. (2019) Nepilngadīgo pacientu un ārstniecības personu tiesisko attiecību problemātika ārstniecības procesā. Promocijas darbs [tiešsaiste]. 2019 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: https://dspace.rsu.lv/jspui/bitstream/123456789/1133/1/2020-01_Palkova-K_Prom-d_LV_.pdf
26. Poudžuna I. (2008) Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā [tiešsaiste]. 2008 [skatīts 2023.gada 7.februārī]. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/183067-psiologiskie-faktori-procesualajas-darbibas-ar-cietuso-izmeklesanas-laika/>
27. Recommendation CM/Rec(2012)2 of the Committee of Ministers to member States on the participation of children and young people under the age of 18. 28.03.2012. Council of Europe: Committee of Ministers [online]. 2012 [viewed 7 february 2023]. Available: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2012/en/88710> (In English)
28. Richardson Foster H., Barter C., Stanley N., Churchill H. (2021) How Child-Focused are Child Protection Conferences? [online] Child Abuse Review, 2021, 30(5), pp. 458 – 472. [viewed 7 february 2023]. Available: <https://doi.org/10.1002/car.2710> (In English)
29. Sižetu sērijā "Apburtais loks. Vardarbība ģimenē" [tiešsaiste]. 2020 [skatīts 2024.gada 12.oktobrī]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ka-lieku-reizi-netraumet-vardarbiba-cietusus-bernus.a385203/>
30. Šāberte L. (2024) Pacienta un ārsta tiesības paust savu reliģisko pārliecību ārstniecībā. Promocijas darbs [tiešsaiste]. 2024 [skatīts 2024.gada 7.oktobrī]. Pieejams: <https://dspace.rsu.lv/jspui/handle/123456789/15457>

THE RIGHT OF THE CHILD TO EXPRESS OPINIONS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary

Assessing the rights of the child from the legal prism, it can be concluded that the child, taking into account his emotional maturity and development, lacks the necessary abilities to fully defend his or her rights, however, this does not mean that indifference to the obligation of the enforcer to hear the child's opinion and, in each case, to give a conceptual assessment of whether the child's opinion is in the best interests of the child, is permissible.

It is the duty of the enforcer carefully, after analyzing all the factual aspects, to weigh the best interests of the child with the child's point of view, achieve a fair balance of rights.

It is important to emphasize that the issue of ensuring the child's participation cannot be declarative, and also, the devaluation of the child's rights is not allowed. It is the duty of every person, especially officials, to implement the principle of child participation in their work.

Although correct clarification of the child's opinion is a challenge and in some cases it is of a particularly complicated nature, the child's right to express an opinion is not of a formal nature, such a right has an incommensurable actual importance in the child's life.

The child's right to express his opinion has no determinable limiting conditions, it is a unique child's right, which is not only supportable, but also has an obligatory and binding nature.

Key words: child, child's best interests, child's participation, child's rights protection system.

CIVIL RESISTANCE IN LITHUANIAN LAW

The article examines the concept of civil resistance and its legal regulation in Lithuania. In the context of the ongoing geopolitical tectonic shifts, the focus is increasingly turning to the country's human resources. These are who provide national manpower for the armed forces. Yet, wars are not won solely by troops. It is the citizens of a country who not only provide the armed forces with the resources they need, but also conduct home front activities acting as an independent force able to deal with the existential challenges.

The article addresses some issues of the hierarchy of laws. It should be noted that the Lithuanian Constitution establishes the obligation of every citizen to defend the sovereignty and the constitutional order of the state. It is the constitutional right and duty of each citizen. All other relevant laws, however, are rather ambiguous as to the legal possibilities to defend the state. The fact that the constitutional provisions are applied directly does not necessarily mean that actions of a citizen are lawful. Accordingly, there must be a legal description of the lawful action.

In Lithuania, the Law on Martial Law, the Law on a State of Emergency, the Law on Mobilisation and Host State Support, the Law on Civil Protection and some other laws regulate relationships between citizens and state institutions. Here, it is very important to note that the key elements of these relationships are the rights and duties of citizens. These are the ones that actually give the citizens the ability to make use of the provisions of the Lithuanian Constitution.

Key words: law of war, civil resistance, state of emergency.

There are many suggestions for unarmed civil resistance in the literature. For example, "After reading Gene Sharp's list of 199 'weapons' of civil resistance, I paused at the question that suddenly came to mind: which of the listed 'weapons' would the students and colleagues around me choose today?". Back in 2002, a study Pilietinis pasipriešinimas (Civil Resistance) provided a detailed description of possibilities for the citizens to engage in civil, civilian, guerrilla, or armed resistance. But we are concerned with the legal basis of civil resistance.

Article 139(1) of the Constitution of the Republic of Lithuania stipulates that the defence of the State of Lithuania against foreign armed attack is the right and duty of every citizen of the Republic of Lithuania. Anyone may defend his or her rights pursuant to the Constitution (Article 6(2)).

The need to protect the fundamental rights to life, liberty, security of person, privacy, property and housing derives from their inviolability and human nature.

Thus, every citizen can defend the following areas or core values:

- national sovereignty;
- independence of the state;
- territorial integrity;
- constitutional order;
- culture, traditions, customs (the preamble to the Constitution defines it as "a Nation ... with its spirit, its mother tongue, its script and its customs");
- life;
- freedom;
- property;
- housing.

The areas or core values to be protected can be divided into macro and micro levels depending on whether the area can be personalised. Through these levels, the basic concepts of defending and defending oneself can be identified. Defending means to defend what is significant for the Nation and the individual at the macro level – sovereignty, independence, territory, order, culture, tradition, customs, or at the micro level – life, liberty, home and property. Defending oneself means to defend oneself in the event of an attack, external or internal aggression, active actions by

other actors against the State or the inviolability of the home, etc. Thus, all of the above-mentioned core values are protected by the right of the citizen to defend himself with a weapon.

The first five entities are clearly at the macro level and have a national dimension. The others are relevant to the lives of individuals or communities and are localised. The citizen, every person, every human being – as a natural person is defined in various articles of the Constitution – has other rights which form the basis for exercising his rights and fulfilling his duties in an independent and democratic State. However, in the context we are discussing here – the citizen's legal ability to defend core values – it is important to highlight those values that can be defended by the citizen with a weapon. In contrast, the inherent right to personal integrity and privacy (i.e. when a person is insulted, defamed, mocked, subjected to illegal eavesdropping on private conversations, when mail is illegally forwarded, and so on) can be defended by a citizen by means of legal procedures.

The State of Lithuania establishes different procedures and bodies for the protection of core values. Issues of sovereignty and defence of housing or life are regulated in different legal acts. Consequently, we should first identify and sort out, as far as possible, which areas or core values are regulated by a specific law.

The Law on the Basics of National Security of the Republic of Lithuania (hereinafter “the LBNS”) The law defines the ensuring of national security of Lithuania as “the provision of conditions for a free and democratic development of the Nation and the State, protection and defence of the independence of the State of Lithuania, territorial integrity and constitutional order thereof” (Art. 1(2) LBNS).

National security covers the following main areas:

- human and civil rights, freedoms, and personal security;
- values cherished by the nation, its rights and conditions for its free development;
- the independence of the State;
- constitutional order;
- integrity of the national territory;
- environment and cultural heritage;
- public health.

Actors that ensure the national security:

- the State, its institutions of national security and defence, and other institutions;
- the citizens, their associations and organisations.

Citizens ensure national security in the following ways:

- by preserving national values and fostering the determination to defend the freedom of Lithuania;

- by preparing for nationwide civil resistance;
- by developing public institutes, citizens' associations and societies.

The principle of total and unconditional defence is defined as “The defence of Lithuania shall be total and unconditional and shall also be co-ordinated with the implementation with the principles of NATO’s collective defence.

Total defence shall mean that Lithuania shall be defended with arms by the armed forces of the State and NATO Allies, ... and that each citizen and the Nation shall resist by every mean allowed under international law.

Unconditional defence means that the defence of Lithuania is not subject to any conditions and that no one may restrict the right of the Nation and every citizen to resist an aggressor, an occupier and anyone who violently threatens the independence of the Lithuanian State, the integrity of its territory and the constitutional order. ...”.

Lithuania's defence capability is based on the preparedness of its citizens for nationwide armed and unarmed resistance and civil defence.

In the event of martial law or armed defence against aggression (war), the armed forces also include: ... “other armed resistance combat (partisan) platoons of citizens and their organisations subordinate to the command of the armed forces”.

In the event of an attack or assault on the integrity of the territory of Lithuania or on its constitutional order, citizens and their self-organised formations shall engage in acts of civil resistance, such as non-violent resistance, disobedience and non-collusion with the unlawful administration, and armed resistance.

The State supports self-organised civil organisations whose activities contribute to the preparation for civil resistance or to the reinforcement of defence capacity.

Every member of the resistance is entitled to combatant status in accordance with international law.

The Law on the Basics of National Security does not integrate citizens with guns for sport, hunting, and self-defence, or even those with nominative weapons, and their organisations into the National Defence System, but it does recognise the right and the ability of the citizen to resist with a weapon.

Martial law means a special legal situation established by the Constitution of the Republic of Lithuania and the Law on Martial Law (hereinafter “the LML”), which is declared when it is necessary to defend the homeland in the event of an armed attack or a threat thereof, when the sovereignty of the State of Lithuania or the integrity of its territory is threatened, or when it is necessary to meet the Lithuanian State’s international obligations in order to ensure the State’s defence and other vital functions of the State in time of war.

Article 2(1) of the Law on Martial Law of the Republic of Lithuania provides: Armed Forces means the Lithuanian Armed Forces and, in the event of declaration of martial law, other institutions, i.e. The State Border Guard Service under the Ministry of the Interior of the Republic of Lithuania, the Public Security Service under the Ministry of the Interior of the Republic of Lithuania, the Dignitary Protection Service of the Republic of Lithuania, the Second Department of Operative Services under the Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania and the combat units of the Lithuanian Riflemen’s Union, as well as the units of the armed resistance of individuals and their organisations and the units of the partisans operating on the territory of the occupied Lithuanian State, which are classified as armed forces under the procedure set out in the present Law.

Article 3(1) of the LML provides that the citizens of the Republic of Lithuania shall resist aggression by all available means not prohibited by generally recognised norms of international law: armed defence, guerrilla actions, civil disobedience, and other means. However, in the same article, paragraph 4, this possibility is narrowed down, i.e. that “citizens of the Republic of Lithuania shall be trained for civil resistance in accordance with the procedure set out in the strategy for the training of citizens of the Republic of Lithuania for civil resistance prepared by the Government of the Republic of Lithuania and approved by a resolution of the Seimas”. The draft Strategy for Civil Resistance has only recently been prepared (Project No XIVP-1308(2)). The project emphasises unarmed resistance. Armed resistance refers to participation in the defence of the state through military means.

In the event of martial law, Military Patrols have the right to carry out searches “if they suspect that a person is in possession of weapons, ammunition, explosives, explosive devices, ... materials” (Art. 34 of the LML). Obviously, any firearm or other weapon found during the search shall be confiscated and the citizen detained. These actions shall be carried out irrespective of whether the person has a permit to keep or carry that weapon.

Thus, it can be provisionally concluded that the Law on Martial Law clearly and expressly prohibits the possession and carrying of weapons by a civilian during a military conflict.

This raises the most important question: how will a citizen be able and required to defend the most important constitutional value – the sovereignty of the Nation (with a scythe, a pitchfork, or a finger).

In the event of a military conflict, a citizen of the Republic of Lithuania can only be integrated into the military conflict through a mobilisation mechanism or by joining the Riflemen. The law does not provide for other civic formations (combat or non-combat), and if it does (such as combat units of armed resistance (partisans) of citizens and their organisations, subordinated to the Commander of the Armed Forces), it does not regulate their structure, functions, tasks, or the organisational basis of their activities.

Law on Armed Defence and Resistance to Aggression provides a definition of civil resistance. Civil resistance means activities of the citizens of the Republic of Lithuania and their self-governing formations in resistance to aggression and occupation, i.e., when the territory of the Republic or a part of it is seized and controlled by foreign armed forces or an armed force is used or is threatened to be used against the sovereignty, territorial integrity or political independence of the Republic of Lithuania.

Law on a State of Emergency (hereinafter “the LSE”) aims to protect the constitutional order of the State, to ensure public security and public order and to protect human rights during the state of emergency (Art. 1(2) of the LSE).

A state of emergency may be declared when an emergency situation in the country threatens the constitutional order of the Republic of Lithuania or the public order, and it is not possible to eliminate this threat without resorting to the emergency measures provided for in the Constitution and this Law.

Various emergency measures can be taken during a state of emergency, including the regulation of the circulation of arms and weapons. Until 2019, Article 28(4) of this law stated as follows: “prohibition of the issuance of permits for the acquisition and trade in weapons in the civil circulation, as well as the possession of firearms, ammunition, explosive, radioactive, poisonous and other hazardous substances or devices, explosives, temporary seizure of such weapons and ammunition from the population, institutions and organisations of Lithuania ...”. After entering into force of the Law of the Republic of Lithuania on Amendments to Articles 2, 22 and 28 of the Law on a State of Emergency No.IX-938 [1], the following wording applies: “4) prohibition on the issuance of permits for the acquisition of, and licences for the sale of arms in the civil circulation, as well as on the possession of firearms, ammunition, blasting agents, radioactive, toxic and other hazardous substances or devices, and explosives”. This means stopping the spread of weapons. However, the good news is that temporary confiscation of weapons from citizens has been abolished.

The Law on Mobilisation and Host State’s Assistance (hereinafter “the LMHSA”). In 2020, a new wording of the Law on Mobilisation and Host State’s Assistance was adopted, which provides for the definition of mobilisation. Mobilisation means the reorganisation of the activities of the State, municipal institutions or bodies and businesses, as well as the recruitment of conscripts for compulsory military service for the defence of the State and/or the fulfilment of the international obligations of the Lithuanian State.

The Article 3 of the LMHSA sets out: “Mobilisation and demobilisation shall be announced, mobilisation and host State’s assistance shall be prepared, mobilisation and demobilisation shall be carried out, and host State’s assistance shall be provided under the provisions of the Constitution of the Republic of Lithuania, the international treaties and agreements of the Republic of Lithuania, the laws of the Republic of Lithuania, and the resolutions of the Seimas of the Republic of Lithuania, decrees of the President of the Republic of Lithuania, decisions of the Government, ordinances of the Prime Minister, orders and mobilisation instructions of the Minister of National Defence of the Republic of Lithuania, of the Head of the body involved in the development of the mobilisation

policy, and of the Commander of the Lithuanian Armed Forces, and any other legal acts”. Thus, at least 7 entities can declare a mobilisation. From our point of view, this creates a situation of legal uncertainty in which each entity will be able to avoid assuming responsibility. It would be best to have a situation-specific, hierarchical version of the declaration, for example in cases of national or regional states of emergency or of martial law.

Article 20(3d) of the LMHSA refers to a situation of partial mobilisation, in which decisions are adopted by the Seimas or the President of the Republic. Article 23(3) of the LMHSA states that in a partial mobilisation situation, host state support shall be provided if a resolution of the Seimas or a decree of the President of the Republic provides for the provision of the host state support; the host state’s actions and measures for the provision of the support, as provided for in the resolution of the Seimas or the decree of the President of the Republic, as well as the mobilisation instructions, shall be carried out.

The preamble of this law states that taking into account the historical experience of the Republic of Lithuania, the geopolitical and international situation and the consequent need for legal regulation of mobilisation relations in order to create legal preconditions for the preparation of citizens, economic entities and the institutional system of the State of Lithuania to implement the principle of the total and unconditional defence of the State, to develop the individual and collective defence capability of the Republic of Lithuania, to defend, individually or jointly with allied military forces, the freedom, independence, territorial integrity or constitutional order of the Lithuanian State. Thus, it is announced that the law is intended to involve the broader civil community in the national defence processes.

Citizens are mentioned in the concept of civilian mobilisation reserve personnel, noting that citizens of the Republic of Lithuania whose activities are necessary to ensure the implementation of the actions and measures provided for in the mobilisation plans.

The tasks of the mobilisation system and host country support include ensuring support for the armed forces from state and municipal authorities or bodies, economic operators and citizens once mobilisation has been declared. However, it is not made more specific.

Citizens of the Republic of Lithuania who have been appointed (accepted) to the positions of Minister, Vice-Minister, Chancellor of the Ministry, Director of the Administration of a municipality, and other managerial positions of the entities of the mobilisation system, with the exception of the Commander of the Armed Forces of Lithuania, and who have been delegated to the State Mobilisation Operations Centre and the mobilisation management groups of the civilian mobilisation institutions, shall be listed in the reserve of civilian mobilisation personnel. Other citizens of the Republic of Lithuania, whose functions are necessary for the implementation of actions and/or measures provided for in the mobilisation plans, shall be included in the reserve of civilian mobilisation personnel by the Head of a mobilisation system entity.

Citizens are subject to the obligations set out in the Law on Martial Law and related to the mandatory works assigned to citizens of the Republic of Lithuania (Art.22, p.8, of the LMHSA). Thus, citizens are not required to contribute to the armed resistance.

The Law on Personal and Property Security (hereinafter “the LPPS”) regulates the general conditions for licensed activities in the field of protection of person and property, the conditions (grounds) for issuing licences, the rights and obligations of guards, security guards and trainee security guards in the field of protection of person and property, the cross-border transportation of cash by road, the legality of physical violence and the use of firearms in the field of protection of person and property, and the state supervision of such activities.

Furthermore, the Law on Personal and Property Security regulates specific economic-commercial activities in which physical coercion, or the use of firearms, but it does not regulate a citizen’s ability to defend another person, either family or kinship, or to defend his or her personal or other persons’ personal property, or even state or community property.

It should be noted that a security guard of a security company providing personal and property protection services to clients possessing a weapon for self-defence may defend himself, but not property or home, and when providing property protection services to clients, he must consider the conditions of necessary defence (Art.28 of the CC of Lithuania) or of absolute necessity (Art.31 of the CC of Lithuania).

The Law No XIII-537 of the Republic of Lithuania on Personal and Property Security, adopted on 29 June 2017, has lost the only self-defence-related term that was mentioned in the 2004 wording of the Law: „self-defence devices”. Thus, the current version does not contain any legal trace of self-defence, which provides for the possibility for a citizen to possess devices for the protection of his/her own and his/her relatives’ health and life and property. There is no legal reference to the protection of other values at global, macro or national level.

The current legal framework proposes a citizen to hire a security guard, who will use special tools (handcuffs, category D rubber, plastic or metal truncheons, gas weapons, electric shock devices permitted in civil circulation, service dogs (Art.2, p.20, of the LPPS)). However, the question is whether everyone will have the means and will be able to order armed protection for their family and personal property (Art.2, p.10, of the LPPS), which would protect a person and his property but not the constitutional order.

Conclusions

1. The legal mechanisms of the Law on a State of Emergency significantly limit the ability of citizens to defend their country or deal with emergencies. They a priori deprives the citizen of the autonomous ability to defend the constitutional order, his property and himself using weapons.

2. The legal mechanisms of the Law on Martial Law practically cancel out the ability of citizens to defend their State. It also a priori deprives the citizen of the autonomous ability to defend the sovereignty of the Nation using weapons.

3. The Law on Martial Law and the Law on a State of Emergency do not give the citizens, NGOs (e.g. Lithuanian Arms Owners Association and others) the possibility to defend the State, their status is hardly defined, their tasks and functions or their place in the systems of national defence, public security, civil resistance and mobilisation are not specified.

4. The Law on Mobilisation and Host State Support does not provide for any specific possibilities to defend the State or to organise civil resistance.

5. The Law on Personal and Property Security does not provide for the right of a citizen to take up arms in defence of the State and his property.

References

1. Lietuvos Respublikos Seimas Nutarimas dėl nacionalinės darbotarkės „LIETUVOS RESPUBLIKOS PILIEČIŲ RENGIMO PILIETINIAM PASIPRIEŠINIMUI STRATEGIJA“ patvirtinimo [online]. 2022 [viewed 7 february 2024]. Available: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/105d3340cf6611ecb69ea7b9ba9d787b> (In Lithuanian)
2. Lietuvos Respublikos ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatymas [online]. 2023 [viewed 7 february 2024]. Available: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.106093/asr> (In Lithuanian)
3. Lietuvos Respublikos asmens ir turto saugos įstatymas Nr.XIII-537 [online]. 2017 [viewed 7 february 2024]. Available: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/945c7d6060a111e7a53b83ca0142260e> (In Lithuanian)
4. Mankevičius V., Daugirdas A. (2002) Piliėtinis pasipriešinimas [online]. 2002 [viewed 7 october 2024]. Available: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2018/04/Knyga_Piliėtinis_pasipriesinimas.pdf (In Lithuanian)

5. Pilietinio pasipriešinimo abėcėlė. Patarimai, kaip kovoti be ginklų [online]. 2024 [viewed 7 february 2024]. Available: <https://lt72.lt/wp-content/uploads/2023/11/pilietinio-pasipriesinimo-abc.pdf> (In Lithuanian)
6. TEISĖS AKTŲ REGISTRAS [online]. 2024 [viewed 7 february 2024]. Available: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=bb29de00225111eabe008ea93139d588> (In Lithuanian)
7. TEISĖS AKTŲ REGISTRAS [online]. 2023 [viewed 7 february 2024]. Available: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=3f947ec0c75711ea997c9ee767e856b4> (In Lithuanian)

CIVILĀ PRETESTĪBA LIETUVAS TIESĪBĀS

Anotācija

Rakstā apskatīts civilās pretošanās jēdziens un tās tiesiskais regulējums Lietuvā. Notiekošo ģeopolitisko pārmaiņu kontekstā uzmanība arvien vairāk tiek pievērsta valsts cilvēkresursiem. Tie nodrošina darbaspēku valsts bruņotajiem spēkiem. Tomēr karus neuzvar tikai karaspēks. Tie ir valsts pilsoņi, kas ne tikai nodrošina bruņotos spēkus ar tiem nepieciešamajiem resursiem, bet arī veic iekšzemes darbības, darbojoties kā neatkarīgs spēks, kas spēj tikt galā ar eksistenciālajiem izaicinājumiem.

Rakstā aplūkoti daži normatīvo aktu hierarhijas jautājumi. Jāpiebilst, ka Lietuvas konstitūcija nosaka katra pilsoņa pienākumu aizstāvēt valsts suverenitāti un konstitucionālo iekārtu. Tās ir katra pilsoņa konstitucionālās tiesības un pienākums. Visi pārējie normatīvie akti ir visai neviennozīmīgi attiecībā uz tiesiskajām iespējām aizstāvēt valsti. Tas, ka konstitucionālie noteikumi tiek piemēroti tieši, nebūt nenozīmē, ka pilsoņa rīcība ir likumīga. Attiecīgi jābūt likumīgas darbības juridiskam aprakstam.

Lietuvā attiecības starp pilsoņiem un valsts iestādēm regulē likums par karastāvokli, likums par izņēmuma stāvokli, likums par mobilizāciju un uzņemšanās valsts atbalstu, likums par civilo aizsardzību un daži citi normatīvie akti. Šeit ir ļoti svarīgi atzīmēt, ka šo attiecību galvenie elementi ir pilsoņu tiesības un pienākumi. Minētie elementi faktiski paredz pilsoņiem iespējas izmantot Lietuvas konstitūcijas noteikumus tiešā veidā.

Atslēgas vārdi: kara likums, civilā pretošanās, ārkārtas stāvoklis.

ADVOKATŪRAS LOMA TIESISKUMA NODROŠINĀŠANĀ: NEATKARĪBAS NOZĪME UN IZAICINĀJUMI

Demokrātisku valsti raksturo vairākas iezīmes, tādas kā tiesiskums, sociālais atbildīgums, cilvēktiesības. Tiesiskuma pamatā ir valsts varas dalīšanas princips un tas, ka valstī tiesu vara ir nodalīta no citām un tā ir neatkarīga.

Advokāta profesija ir viens no būtiskākajiem tiesu sistēmas elementiem, kas kalpo kā tilts starp valsts tiesu sistēmu un sabiedrības tiesībām uz taisnīgu tiesas procesu. Šis raksts ir veltīts analīzei par advokāta profesionālās neatkarības nozīmi taisnīguma un tiesiskuma nodrošināšanā, izvirzot šādu pētniecisko jautājumu: vai taisnīguma un tiesiskuma principu nodrošināšana demokrātiskā tiesiskā valstī ir iespējama bez advokatūras institucionālās un individuālās neatkarības garantēšanas? Tā ietvaros autore pievērsīsies tiesiskuma kā demokrātiskas valsts pamatprincipa analīzei, īpaši analizējot Monteskjē valsts varas dalīšanas teoriju kontekstā ar advokatūras neatkarību. Advokatūras neatkarības aktuālo izaicinājumu aspektā rakstā tiks aplūkoti noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas (turpmāk - NILLN) regulējuma ietvaros izveidotās Eiropas noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas iestādes (turpmāk - AMLA) ietekme uz advokatūras neatkarību un tās lomu, raugoties no tiesiskuma nodrošināšanas perspektīvas.

Atslēgas vārdi: valsts varas dalīšana, tiesiskums, advokāts, advokatūras neatkarība, AMLA, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršana.

Tiesnešu, prokuroru un advokātu neatkarība ietekmē tiesu efektīvu darbību, tiesiskumu, cilvēktiesības, kā arī jebkuru jomu, uz kuru attiecas tiesas nolēmumi. Demokrātiskā tiesiskā valstī tiesnešu, prokuroru un advokātu neatkarība de iure nostiprināta normatīvajos aktos, un tas ir viens no priekšnoteikumiem un noteicošajiem faktoriem de facto procesa dalībnieku neatkarībai (Hayo, Voigt 2007).

Advokatūras neatkarība pati par sevi ir saprotama nepieciešamība un advokatūras kā institūta esamības priekšnosacījuma komponente. Bez tās nav iespējams veikt advokāta profesiju. Neatkarība nav domāta advokātu aizsardzībai, tā nav paredzēta, lai piešķirtu atlaides pašiem advokātiem attiecībā uz likuma ievērošanu vai to profesionālo pienākumu izpildi. Tās mērķis ir primāri nodrošināt tiesību uz indivīdu aizstāvību īstenošanu praksē, līdz ar to – tiesiskuma ievērošanu. Advokāta pamata funkcija ir nodrošināt taisnīgumu un kalpot sabiedrības interesēm. Pastāv korelācija starp apdraudējumu advokāta neatkarībai un apdraudējumu brīvai un demokrātiskai sabiedrībai. Tā, piemēram, liedzot advokātam izvēles brīvību pārstāvēt klienta intereses, ir apdraudēta ne vien advokāta profesijas neatkarība, bet arī pārstāvamās personas pamattiesību ievērošana un tiesiskuma pastāvēšana, kas izpaužas kā vienlīdzība likuma priekšā un cilvēktiesību aizsardzība.

Neatkarības apdraudējumam ne vienmēr ir politisks raksturs. Faktiski terorisms un karš arī ir iemesli šim apdraudējumam un gan sabiedrības, gan valsts domāšanas paradigmas maiņai. “Patreizējam globālā ekstrēmisma vilnim ir būtiska ietekme uz demokrātijas principiem un garantijām. Terorisma bailes ir padarījušas sabiedrību mazāk jūtīgu un, iespējams, vairāk tolerantu pret ierobežojumiem attiecībā uz taisnīgu procesu, cilvēktiesību garantiju ierobežojumi kriminālprocesā, potenciālu iejaukšanos no iestāžu puses valsts drošības vārdā” (A Report by the IBA’s Presidential Task Force on the Independence of the Legal Profession Threats to the bastion of a free and democratic society). Spēja ievērot tiesiskumu situācijās, kad pastāv paaugstinātas bažas par valsts drošību, skar advokāta spēju pildīt savus pienākumus atbilstoši pienācīgam procesam, bez pārmērīgas iejaukšanās no izpildvaras puses. NILLN laikmetā, līdz ar jauna juridiskā akta pieņemšanu likumdevēja līmenī, advokāta neatkarības robežas tiek pārkāptas arvien vairāk. Rezultātā parādās tendence identificēt advokātu ar tā klientu, tādējādi radot haosu tiesību sistēmā, valsts varas dalīšanas līmenī un, līdz ar to, veidojot advokāta profesijas negatīvu uztveri sabiedrībā.

Advokatūras institucionālā neatkarība ir viens no pamatelementiem tiesiskās valsts nodrošināšanā. Tā attiecas uz advokatūras autonomiju kā institūciju, kas darbojas neatkarīgi no

valsts varas struktūrām, nodrošinot advokātiem iespēju brīvi pildīt savus profesionālos pienākumus. Šī neatkarība ir būtiska, lai garantētu taisnīgu tiesas procesu, cilvēktiesību aizsardzību un uzticēšanos tiesiskumam. Savukārt advokāta individuālā neatkarība ietver advokāta spēju darboties brīvi no ārējā spiediena, politiskās ietekmes un citiem faktoriem, un ir pamatnosacījums, lai advokāts varētu aizstāvēt savu klientu tiesības saskaņā ar tiesiskuma principiem. Rezumējot, advokātu neatkarības (gan institucionālās, gan individuālās) mērķu nozīmīgums sabiedrībai izpaužas vairākos aspektos, tādos kā: a) Cilvēktiesību aizsardzība. Advokāta neatkarība nodrošina, ka klienta pamattiesības tiek ievērotas un aizsargātas pat tad, ja tās ir pretrunā ar izpildvaras interesēm. Savukārt neatkarīgas advokātu pašregulācijas institūcijas spēj nodrošināt, ka advokāti var brīvi aizstāvēt klientus pat pret valsts iestādēm. Tās nodrošina, ka indivīdu pamattiesības tiek aizsargātas pret pārkāpumiem; b) Taisnīga tiesas procesa nodrošināšana. Neatkarīga advokatūra palīdz garantēt līdzsvaru starp prokuroru, kurš pārstāv valsts intereses, un advokātu, kurš aizstāv indivīda vai sabiedrības grupu tiesības. Neatkarība ļauj advokātam efektīvi aizstāvēt savu klientu, nebaudoties no izpildvaras represijām vai citiem ārējiem ierobežojumiem. Šāds līdzsvars ir būtisks taisnīguma principu ievērošanai; c) Demokrātijas stiprināšana. Demokrātiskā sabiedrībā advokatūras institucionālā neatkarība veicina sabiedrības uzticību tiesu sistēmai, radot pārliecību, ka advokāti darbojas sabiedrības un klientu, nevis valsts interesēs.

Advokāta neatkarības apdraudējums var būt “tiešs” un “netiešs”. “Ar tiešu apdraudējumu saprotot situācijas, kurās valsts ir piespiedusi advokātu liecināt pret saviem klientiem tiesā, vai kompetentās iestādes ir veikušas kratīšanu advokāta darba vietā un konfiscējušas konfidenciala rakstura informāciju. Rezultātā, tie advokāti, kuri pretojas valsts centieniem pārkāpt konfidencialitātes pienākumu, var saskarties ar kriminālvajāšanu vai tikt pakļauti aizturēšanai ar draudiem par izslēgšanu no advokatūras. Savukārt netieši draudi advokāta neatkarībai rodas gadījumos, kad, piemēram, saskaņā ar likumu advokātam ir jāiesniedz tiesai konfidencialu klienta informāciju, vai ja ir pieņemti tādi tiesību akti, kas pieprasa advokātiem atklāt iestādēm konfidencialu klienta informāciju, vai gadījumi, kad advokāti ir spiesti darboties kā valsts vai kompetento uzraugošo iestāžu aģenti. Tā, piemēram, lai novērstu NILLN un saglabātu profesijas integritāti, lielākajā daļā jurisdikciju advokātiem ir jāizpauž noteikta klienta informācija iestādēm, bieži vien bez klienta ziņas un piekrišanas situācijās, kad klienta pārbaudes prasības nav izpildītas. Gadījumos, kad advokātam ir pienākums iesniegt ziņojumu par aizdomīgu darījumu, tiem ir saistošs pienākums neizpaust klientam informāciju, ka šāds ziņojums ir ticis sniegts. Minētais neļauj advokātiem būt atklātiem pret saviem klientiem un tas būtiski ietekmē to savstarpējās attiecības, kura tālejošās sekas izpaužas kā nepietiekama vai neesoša pamattiesību un interešu aizstāvība” (A Report by the IBA’s Presidential Task Force on the Independence of the Legal Profession Threats to the bastion of a free and democratic society).

Advokāta profesija ir viens no būtiskākajiem tiesu sistēmas elementiem, kas kalpo kā tilts starp valsts tiesu sistēmu un sabiedrības tiesībām uz taisnīgu tiesas procesu.

Izcilais krimināltiesību profesors P.Mincs norāda, ka tieši “aizstāvības”, nevis “apsūdzētā” tiesības kļuva par vienu no būtiskākajiem tematiem 19.gadsimta kriminālprocesa doktrīnā, mēģinot pacelt noslēpumainības plīvuru, kas aizsedz sagatavošanas stadiju, izvest apsūdzēto no mokoša izmeklēšanas objekta stāvokļa-piedot tam aizstāvi (Mincs 1934) un akcentējot, ka aizstāvības līdzdalības iespējas uzskatāmas ne tikai par individuālām tiesībām, bet arī par apsūdzības tiesiskās sistēmas institucionālās un procesuālās formas neatņemamu sastāvdaļu. Piemēram, vācu zinātnieks J.Glazers uzskatīja, ka mutvārdu process tiesā nav iedomājams bez klātesošas un efektīvu aizstāvību īstenojošas procesuālās figūras, kā arī bez apsūdzības uzturētāja (Glaser 2007). Līdz ar to arī viens no aspektiem, kas raksturoja tiesas iepriekšējo izmeklēšanu un pirms Pirmā pasaules kara atradās visas kontinentālās Eiropas kriminālprocesuālistu uzmanības lokā jau no 19.gadsimta sākuma, bija jautājums par aizstāvības pielaišanas brīdi tiesas iepriekšējā izmeklēšanā.

Vienotāka Eiropas kriminālprocesuālā modeļa pastāvēšanu (Hodgson 2020), lakoniski raksturo Grācas Universitātes profesora Jūliusa Vargas koncepcija par apsūdzības, aizstāvības un objektīva tiesneša trīsvienību (Vargha 1994), uz kuru balstās kontinentālās Eiropas mūsdienu izpratne par taisnīgu tiesu. Proti, šī tiesnešu, apsūdzētāju un aizstāvju trīsvienības ideja kalpo kā kopējs iezīmju kopums, lai aplūkotu kriminālprocesa modeļu evolūciju kontinentālajā Eiropā. Savukārt valstiski teorētiskā līmenī J.Vargas koncepcija pilnīgi pamatoti raisa asociācijas, izsakoties P.Minca vārdiem: “ar nemirstīgo Monteskjē vārdu saistīto mācību par varas trīsdalību” (Mincs 2021). Varas dalīšana ir viens no mūsdienu demokrātijas pamatprincipiem. Saskaņā ar Monteskjē teoriju, sadalot valsts varu starp likumdevēju, izpildvaru un tiesu varu un nodrošinot katrai no šīm varām iespēju darboties neatkarīgi, tiek nodrošināta politiskā brīvība. Tādējādi 19.gadsimta Eiropas kriminālprocesuālistu izaicinājums būtībā bija Monteskjē mācības implementācija attiecīgo valstu kriminālprocesuālajā kārtībā, kas arī radīja nepieciešamo vēsturisko fonu kriminālprocesa doktrīnas un kriminālprocesuālo modeļu attīstībai (Rusanovs 2023).

Varas atzaru neatkarības jautājums ir bijis aktuāls mūždien. Visai spilgti to raksturo fragments no kara ministra Rūdolfa Bangerska polemikas ar tieslietu ministru, senatoru Voldemāru Zāmueltu pirmskara gados. Uz R.Bangerska vaicājumu, kāpēc Saeimā dažkārt valda neiecietīga attieksme pret citas partijas pārstāvjiem un tai pat laikā notiek vienošanās par tām izdevīgu darījumu atbalstīšanu, senators V. Zāmuels sniedz visai zīmīgu atbildi: “Jūs neesat politiķis un tāpēc tā runājat. Arī tiesā prokurora acīs apsūdzētais ir caur un cauri nelietis un it kā pelnī cilpu. Advokāts turpretim apsūdzēto pielīdzina vai eņģelim. Tiesnešu uzdevums ir no šīm galējībām atrast pareizo spriedumu par to, vai apsūdzētais ir vainīgs, vai ne. Tā tas ir arī Saeimā: no pušu ieskatiem un runām izlobās patiesais spriedums un pareizais lēmums attiecīgā jautājumā” (Bangerskis 1960). Tieslietu eksperta atbilde pārliecinoši norāda uz iepriekš pieminētās trīsvienības reālo izpausmi.

Viena no demokrātisku valstu pamatvērtībām ir valsts varas dalīšanas princips ar mērķi novērst varas centralizāciju vienas iestādes vai amatpersonas rokās. Valsts varas atzariem jāpastāv līdzās, nevis vertikālē. Visi trīs (izpildvara, likumdošanas vara un tiesu vara) ir vienlīdz svarīgi, savstarpēji saistīti un cieši sadarbojas vienotajā sistēmā, tādējādi nodrošinot valsts mehānisma pareizu darbību kopumā. Šie trīs varas atzari papildina cits citu un, ja nepieciešams, piebremzē. Šo regulējošo mehānismu var salīdzināt ar līdzsvara mehānismu, kura mērķis ir nodrošināt taisnīgumu un tiesības uz taisnīgu tiesu sabiedrībā. Ietekmējot vienu no šīm svirām, tiek izjaukts līdzsvars pārējās, un pakļautas riskam pamattiesības, vērtības un pati demokrātija. “Atbilstoši Monteskjē uzskatam, likumdošanas vara sastāv no divām daļām, no kuras izpildvarai ir jābūt atdalītai. Viņš gan piešķīra izpildvaras pārstāvim veto tiesības, kuras viņš raksturoja kā viņa līdzdalības tiesības likumdošanā (*prendre part à la législation*), tomēr būtisks šeit ir tieši Monteskjē uzsvars uz līdzdalību likumdošanas procesā, nevis lēmuma pieņemšanu. Tomēr izpildvaras un likumdošanas varas attiecības skaidri parāda kontroles un līdzsvara idejas īpašības [...]. Izpildvaras pārstāvim vajadzētu būt tiesībām uz dalību likumdošanas procesā ar tam piešķirtajām veto tiesībām, bet viņam nevajadzētu būt tiesībām iesaistīties likumdošanas izstrādē. Izpildvarai vajadzētu būt pilnvarām sasaukt likumdošanas institūcijas sanāksmes un noteikt to ilgumu. Tādā veidā izpildvara varēs novērst likumdevēja iejaukšanos tās autoritātē, tādējādi nodrošinot, ka likumdevējs nekļūst despotisks. Tomēr likumdevējam nevajadzētu būt tiesībām apturēt (*arrêter*) izpildvaru, bet tam vajadzētu būt pilnvarām pārbaudīt veidu, kādā tā [pieņemtie] likumi tiek izpildīti. Neatkarīgi no pārbaudes rezultātiem, likumdevējam nevajadzētu būt iespējai spriest par personu vai tās personas rīcību, kura izpilda likumu” (*Montesquieu and the Separation of Powers*).

Attiecībā uz advokāta individuālo neatkarību un tiesiskuma aspektiem jāsecina, ka tiesiskums ir saistīts ar vienlīdzīgu un objektīvu likuma piemērošanu attiecībā uz visiem indivīdiem. Advokāta loma šajā procesā ir nodrošināt, ka tiesas un valsts institūcijas respektē cilvēktiesības un taisnīga tiesas procesa principus.

Advokāta neatkarība kā tiesiskuma garantija izpaužas tādejādi, ka advokāts, kuram ir nodrošināta individuālā neatkarība, var brīvi aizstāvēt savu klientu intereses pat tad, ja tās ir pretrunā ar valsts vai sabiedrības vairākuma viedokli. Savukārt bez neatkarības pastāv risks, ka advokāti varētu nonākt atkarībā no valsts iestādēm vai citiem ietekmīgiem spēkiem, kas varētu apdraudēt viņu spēju efektīvi aizstāvēt klientus.

No starptautiskā konteksta viedokļa raugoties, daudzās valstīs individuālās neatkarības trūkums ir rezultējies politiski motivētos tiesas procesos, kas būtiski ietekmējuši tiesiskuma ievērošanu. Piemēram, autoritāros režīmos advokāti bieži sastopas ar represijām par klientu aizstāvēšanu pret valsts interesēm. Autoritāros režīmos šie principi nedarbojas, vai arī to darbība ir būtiski ierobežota. Spilgts piemērs minētajam apgalvojumam ir 2025.gada janvārī Krievijā autoritārās varas pretinieka Alekseja Navaļņija advokātiem V.Kobzevam, A.Ļipceram un I.Serguņinam tiesas piespriedtie nolēmumi par viņu sodīšanu ar brīvības atņemšanu no 3.5 līdz 5 gadiem. Viņi tika aizturēti 2023.gada oktobrī par “ekstrēmismu”. A.Navaļņija atraitne Jūlija Navaļņija, atsevišķi žurnālisti un A.Navaļņija atbalstītāji iekļauti teroristu un ekstrēmistu melnajā sarakstā. Vēl divi advokāti - A.Fedulova un O.Mihailova, kas iesaistīti šajā lietā, pameta Krieviju. Tiesa viņām aizmuguriski piemēroja apcietinājumu (Krievija soda Navaļņija advokātus).

Jaunā NILLN izpildes arhitektūra tiek veidota atbilstoši Priekšlikumam par Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu, ar ko izveido Iestādi nelikumīgi iegūto līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas apkarošanai un groza Regulas (ES) Nr. 1093/2010 (ES) 194/2010., (ES) 1095/2010 (turpmāk – Priekšlikums). Iestādi (AMLA) ir paredzēts veidot kā struktūru ar juridiskas personas statusu, kas nodibināta ES decentralizētas aģentūras veidā. Tā darbosies saskaņā ar ES tiesību aktiem par NILLN.

AMLA netiešās uzraudzības loma būs, tostarp, dalībvalstu pašregulācijas iestāžu koordinēšana un pārraudzība attiecībā uz noteiktām nefinansiālām saistībām. Salīdzinoši novērtējumi un tematiskie pārskati būs svarīgi instrumenti, lai noteiktu labu un mazāk labu praksi un nodrošinātu augstus uzraudzības standartus visā Savienībā. Iestādei būs tiesības iesniegt vadlīnijas, atzinumus un ieteikumus nacionālajām uzraudzības un pašregulācijas iestādēm.

Saskaņā ar Eiropas Advokāta Profesijas Pamatprincipu Hartu (CCBE) daudzie pienākumi, kas advokātam jāuzņemas, prasa pilnīgu advokāta neatkarību, brīvību no visa veida ietekmes, īpaši tādas, kas var rasties sakarā ar viņa/viņas personiskajām interesēm vai ārēja spiediena rezultātā. [...] Tādēļ advokātam ir jāizvairās no jebkādas viņa neatkarības apdraudēšanas un jābūt piesardzīgam, nekompromitējot savus profesionālos standartus nolūkā izpatikt klientam, tiesai vai trešajai pusei. [...] Advokāta klientam dotajam padomam nav vērtības, ja advokāts to sniedz tikai nolūkā iemantot uzticību, rīkoties savās personīgajās interesēs vai atbildēt uz ārēja spiediena ietekmi.

Papildus šo neatkarību valsts līmenī stiprina neatkarīgu advokātu asociāciju uzraudzība, kas ir izveidots kā profesionālās pašregulācijas mehānisms, ar mērķi – nosargāt advokātu neatkarības robežas. Tās detalizētāk nosaka advokātu darbības ietvaru saskaņā ar principiem, tradīcijām, ētiku un likumu. Piešķirot AMLA neierobežotas izmeklēšanas un lēmumu pieņemšanas pilnvaras par iespējamajiem Savienības tiesību pārkāpumiem, faktiski ES likumdevējs atzīst valsts līmenī izveidotās advokatūras uzraudzības iestādes kompetenci par nepietiekamu, kaut nepastāv fakti, kas apstiprinātu šo pieņēmumu. Atbilstoši Priekšlikuma 6.panta 2.punktam “Attiecībā uz uzraudzības iestādēm nefinanšu sektorā AMLA ir šādas pilnvaras:

a) pieprasīt iesniegt jebkādu informāciju vai dokumentu, tostarp rakstiskus vai mutiskus paskaidrojumus, kas nepieciešami tās funkciju veikšanai, tostarp statistikas informāciju un informāciju par iestāžu iekšējiem procesiem vai pasākumiem;

b) izdot vadlīnijas un ieteikumus;

c) izdot vadlīnijas un ieteikumus par veicamajiem pasākumiem”, savukārt šī paša Priekšlikuma 32.panta 2.punkta 2.rindkopā attiecībā uz AMLA pilnvarām pār uzraudzības iestādēm nefinanšu sektorā teikts, ka “Uzraudzības iestāde nekavējoties sniedz AMLA visu informāciju, ko tā

uzskata par nepieciešamu tās izmeklēšanas veikšanai. Priekšlikumā norādītais AMLA pilnvaru tvērums ir klajā pretrunā ar: a) advokatūras uzraudzības iestāžu neatkarības statusu; b) advokatūras neatkarības apsvērumiem un c) advokāta speciālo tiesību komponentes - profesionālā noslēpuma aizsardzības - īpašo un aizsargājamo raksturu. Kā savā viedoklī pauž Eiropas Advokātu un Juristu Biedrību padome (CCBE): “nepieciešams un būtisks priekšnosacījums advokātu neatkarībai ir neatkarīga advokatūra un neviens NILN pasākums nedrīkstētu traucēt juridisko profesiju neatkarībai. Advokātu neatkarība ir Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantā un Eiropas Savienības pamatbrīvību hartas 47.pantā nostiprināto tiesību uz taisnīgu lietas izskatīšanu neatņemama sastāvdaļa. Kā noteikts Eiropas Advokāta Profesijas Pamatprincipu Hartā (Charter of core principles of the European legal profession & Code of conduct for European lawyers), advokātam, veicot darbības, konsultējot un pārstāvot klientu, ir jābūt brīvam – politiski, ekonomiski un intelektuāli. Tāpat advokātu neatkarības princips ir definēts Latvijas Republikas Advokatūras likuma 6.pantā – nosakot, ka advokāti savā profesionālajā darbībā ir neatkarīgi un pakļauti tikai likumam, Latvijas Zvērinātu advokātu ētikas kodeksa 2.1.punktā teikts, ka advokātam ir jābūt pilnīgi neatkarīgam un brīvam no jebkādas ietekmes, jo sevišķi tādas, kas var rasties sakarā ar viņa personīgajām interesēm vai kāda spiediena ietekmes rezultātā. Advokāts nedrīkst iesaistīties citā darbā vai darbības jomā, ja tas var ietekmēt viņa neatkarību. Vēl jo vairāk, Kriminālprocesa likuma 122.pantā par advokāta imunitāti ir noteikts aizliegums pratināt advokātu kā liecinieku par faktiem, kas viņam kļuvuši zināmi, sniedzot juridisko palīdzību jebkādā formā, kontrolēt, apskatīt vai izņemt dokumentus, kurus advokāts sastādījis, vai korespondenci, kuru viņš saņēmis vai nosūtījis, sniedzot juridisko palīdzību, kā arī izdarīt pie advokāta kratīšanu, lai atrastu un izņemtu šādu korespondenci un dokumentus. Ir aizliegts kontrolēt advokāta juridiskās palīdzības sniegšanai izmantojamās informācijas sistēmas un sakaru līdzekļus, noņemt informāciju no tiem un iejaukties to darbībā. Tas nozīmē, ka advokātam jābūt neatkarīgam no valsts un citām ietekmīgām ieinteresētajām personām [...]. Advokāta dalība brīvā profesijā un pilnvaras, ko dod šī dalība, palīdz saglabāt neatkarību un advokatūrām jābūt nozīmīgam elementam advokāta neatkarības garantēšanā. Profesijas pašregulācija ir būtiska katra advokāta neatkarības atbalstīšanā”.

Advokāta profesionālā noslēpuma aizsardzības īpašā rakstura kontekstā autore atsauksies uz 2024.gada 26.septembrī Eiropas Savienības Tiesas (EST) pasludināto spriedumu lietā Nr.432/23 F SCS Ordre des avocats du barreau de Luxembourg/Administration des contributions directes (Judgement of the Court (Second Chamber) 26 September 2024 in Case C 432/23). EST ir secinājusi, ka advokāta sniegtās juridiskās konsultācijas bauda pastiprinātu aizsardzību attiecībā uz advokāta un klienta saziņu. Spriedumā EST ir paudusi šādas atziņas: (A) neatkarīgi no tiesību jomas, advokāta sniegtās juridiskās konsultācijas bauda pastiprināto aizsardzību attiecībā uz advokāta un klienta saziņu; (B) advokāta juridiskajām konsultācijām, lai arī kādā tiesību jomā tās tiktu sniegtas, ir piemērojama Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas 7.pantā garantētā pastiprinātā aizsardzība attiecībā uz advokāta un klienta saziņu; (C) lēmums, ar ko advokātam tiek uzdots sniegt visu dokumentāciju un informāciju, kas saistīta ar advokāta attiecībām ar tā klientu un attiecas uz juridisko palīdzību, ir iejaukšanās advokāta un klienta tiesībās uz saziņas neaizskaramību.

Saskaņā ar ierosināto AMLA regulu AMLA piešķirama pilna rīcības brīvība konstatēt Savienības tiesību pārkāpumu. Saskaņā ar 32.panta 1.punktu AMLA ir pilnvaras pār uzraudzības iestādēm, ja uzraudzības iestāde nefinanšu sektorā nav piemērojusi 1.panta 2.punktā minētos Savienības aktus vai valsts tiesību aktus vai ir piemērojusi tos tādā veidā, kas šķiet Savienības tiesību aktu pārkāpums, jo īpaši nenodrošinot, ka tās uzraudzībā vai pārraudzībā esošs subjekts ievēro minētajos tiesību aktos noteiktās prasības.

Tātad AMLA var rīkoties, kolīdz “šķiet”, ka ir noticis Savienības tiesību pārkāpums un faktiski kā izpildvara pārņem tiesu varas funkcijas šajos jautājumos. Turklāt AMLA var piekļūt informācijai bez jebkādiem ierobežojumiem. Kolīdz AMLA saskata šādu pārkāpumu (32.panta 2.punkts) “uzraudzības iestāde nekavējoties sniedz iestādei visu informāciju, ko iestāde uzskata par

vajadzīgu izmeklēšanai, ieskaitot informāciju par to, kā 1.panta 2.punktā minētie Savienības akti vai valsts tiesību akti tiek piemēroti saskaņā ar Savienības tiesību aktiem. Ja informācijas pieprasīšana no attiecīgās uzraudzības iestādes ir izrādījusies nepietiekama vai tiek uzskatīta par nepietiekamu, lai iegūtu informāciju, kas tiek uzskatīta par vajadzīgu Savienības tiesību aktu iespējamo pārkāpšanas vai nepiemērošanas gadījumu izmeklēšanai, iestāde pēc uzraudzības iestādes informēšanas var tieši adresēt pienācīgi pamatotu un argumentētu informācijas pieprasījumu citām uzraudzības iestādēm.

Šāda pieprasījuma adresāts bez liekas kavēšanās sniedz iestādei skaidru, precīzu un pilnīgu informāciju (Priekšlikuma par AMLA regulu 32.panta 2.punkts).

Neraugoties uz pašregulatīvo iestāžu neatkarību un autonomo statusu, AMLA saskaņā ar regulu būs tiesīga izdot juridiski saistošus lēmumus, tādējādi faktiski pārņemot pašas pašregulatīvās iestādes administratīvo un tiesisko lomu, kas ir pretrunā tiesiskas valsts pamatā esošajam valsts varas dalījuma apsvērumam.

Kā redzams no Priekšlikuma par AMLA regulu redakcijas, piešķirot AMLA, kas ir izpildvara, pilnvaras un kompetenci pieņemt saistošus lēmumus par jautājumiem par ES tiesību pārkāpumiem un vadlīniju, pamatnostādņu, standartu nefinanšu sektoram piekritīgiem subjektiem – advokātiem, definēšanu, kuriem atbilstoši tiesiskas valsts jēdzienam būtu jābūt ekskluzīvā tiesu varas kompetences tvērumā, tiek ignorēts valsts varas dalīšanas princips pārnacionālā līmenī, tādējādi apdraudot demokrātijas pamatvērtības.

Secinājumi

Advokatūras institucionālā un advokātu individuālā neatkarība ir priekšnosacījums, lai advokāts varētu pilnvērtīgi pildīt savu lomu taisnīga tiesas procesa nodrošināšanā, to nevar mainīt bez negatīvu seku iestāšanās attiecībā uz likuma varu un tiesiskumu.

Labā (centralizēta) pārvaldība nav tas pats, kas demokrātiska pārvaldība. Jaunās AMLA darbības ietvarā ir jābūt saskanīgam ar Līguma par Eiropas Savienību (Līgums par Eiropas Savienību) 5.pantā noteiktajiem proporcionalitātes un subsidiaritātes principiem. Līdzsvara starp tiesiskuma principiem un NILLN mērķiem sasniegšanai, nepieciešama advokatūras nozares starptautisko vadlīniju ievērošana, pašregulējošo mehānismu attīstība un pilnveide, saglabājot advokatūras neatkarību kā galveno tiesiskuma garantu.

Padziļinoties sabiedrības neuzticēšanās advokātam kā pie tiesu varas piederīgam pārstāvim, tiek pasliktināta demokrātijas kvalitāte un apdraudēts tiesiskums kopumā. Līdz ar to NILLN tiesiskais regulējums, ar kuru tiek izveidota AMLA un noteikts tās kompetences tvērums, ir pretrunā ar LR Satversmes (Latvijas Republikas Satversme) 1.pantā ietverto virsuzdevumu un mērķi par demokrātisku un tiesisku valsti. Tāpēc ir būtiski likumdevēja līmenī nodrošināt, ka likumdošanas reformas ietvaros pieņemtie tiesību akti nodrošinātu pareizu līdzsvaru starp valsts mērķiem, tajā skaitā, par demokrātijas vērtību saglabāšanu, sabiedrības aizsardzību pret NILLN, vienlaikus nodrošinot advokatūras institūta neatkarības tvēruma respektēšanu.

Pastāv korelācija starp advokatūras pašregulāciju un neatkarību. Būtisku ieguldījumu var sniegt advokātu pašpārvaldes institūts, kas spēj nodrošināt efektīvu pašregulāciju nozarē. Tomēr arī pašregulācijai un pašpārvaldei ir jābūt neatkarīgai, brīvai no ārējās ietekmes. Efektīva pašregulācija palīdz nodrošināt brīvību advokātam pārstāvēt klientu, tostarp brīvību no apsūdzības nepopulāros un strīdīgos gadījumos, skaidrojot un iedziļinoties konkrētās lietas niansēs un sniedzot par konkrēto gadījumu argumentētu, profesionālu viedokli. Advokātam līdz ar to tā nodrošina spēju ievērot tiesiskumu paaugstināta valsts drošības apdraudējuma gadījumā un spēju reaģēt uz politisku/mediju/sabiedrības spiedienu. Tieši pašregulācija ir viens no mehānismiem, ar kura palīdzību advokatūras neatkarība var tikt stiprināta, pēc iespējas mazinot ārējo ietekmi uz šo nozari.

Advokatūras likuma 6.pants nosaka advokāta imunitātes garantijas, bet šī paša likuma 67.pantā ir definēts advokāta pienākums. Šīs abas normas ir vērtējamas kopsakarā. Analizējot

advokāta imunitātes jēdzienu, asociatīvi to var salīdzināt ar tiesiskuma šūpoļu vienu elementu, kam iepretim ir otrs – valsts spēja nodrošināt šo imunitātes tvērumā ietverto tiesību un pienākumu apjomu praksē. Tieši valsts spēja vai nespēja to nodrošināt ir mēraukla, kas visprecīzāk atspoguļo to, vai tiesību sistēmā tiek ievērots un cienīts princips par tiesībām uz taisnīgu tiesu, tiesiskumu un demokrātijas vērtībām.

Bibliogrāfija

1. A Report by the IBA's Presidential Task Force on the Independence of the Legal Profession Threats to the bastion of a free and democratic society [online]. 2024 [viewed 7 january 2025]. Available:
2. Bangerskis R. (1960) Mana mūža atmiņas (papildinātas ar rakstiem un dokumentiem par apskatīto laiku). Imanta: Kopenhāgena, 1960., 110.lpp. ISBN 9789934183607.
3. CCBE. (2023) Charter of core principles of the European legal profession & Code of conduct for European lawyers [online]. 2023 [viewed 5 september 2024]. Available: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/DEON_CoC/EN_DEON_CoC.pdf (In English)
4. Eiropas Savienības Pamattiesību Harta. // 07.06.2016. līgums. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, C202/389, 07.06.2016. [tiešsaiste]. 2016 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT>
5. Eiropas Cilvēktiesību konvencija. // 04.11.1950. protokols. Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā Asamblejas Vēstnesis, ELS Nr.155, 01.11.1998. [tiešsaiste]. 1998 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_lav
6. European Commission. (2010) Proposal for a regulation of the European Parliament and of the council establishing the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism and amending Regulations (EU) No 1093/2010, (EU) 1094/2010, (EU) 1095/2010 [online]. 2010 [viewed 5 september 2024]. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021PC0421> (In English)
7. Glaser J. (2007) Handbuch des Strafprozesses. Leipzig: Duncker & Humbolt, 1883 & 1885, s.224. ISBN 9783428161508. (In German)
8. Hayo B., Voigt S. (2007) Explaining De Facto Judicial Independence. International Review of Law and Economics, 2007, 27 (3), p.271. ISBN 9780367418137. (In English)
9. Higher Administrative Court of Luxembourg. (2024) Judgement of the Court (Second Chamber) 26 September 2024 in Case C 432/23,REQUEST for a preliminary ruling under Article 267 TFEU from the Cour administrative (Higher Administrative Court, Luxembourg), made by decision of 11 July 2023, received at the Court on 12 July 2023, in the proceedings F SCS [online]. 2024 [viewed 5 november 2024]. Available: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=290418&pageIndex=0&d oclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=23531750> (In English)
10. Hodgson S. J. (2020) The Metamorphosis of Criminal Justice. A Comparative Account. New York: Oxford University Press, 2020, p.8. ISBN 1407297143568. (In English)
11. Krievija soda Navalnija advokātus [tiešsaiste]. 2025 [skatīts 2025.gada 17.janvārī]. Pieejams: <https://www.apollo.lv/8174310/krievija-soda-navalnija-advokatus>
12. Latvijas Republikas Satversme. // 15.02.1922. likums. LV, 34, 01.01.2019 [tiešsaiste]. 1922 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>

13. Latvijas Republikas likums "Krimināllikums". // 17.06.1998. likums. LV, 199/200, 01.04.1999 [tiešsaiste]. 1998 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>
14. Latvijas Republikas likums "Advokatūras likums". // 19.08.1993. likums. Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 28, 21.05.1993 [tiešsaiste]. 1993 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/59283-latvijas-republikas-advokaturas-likums>
15. Līgums par Eiropas Savienību (Konsolidētā versija). // 09.05.2008. līgums. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, C115/13, 09.05.2008. [tiešsaiste]. 2008 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0013:0045:lv:PDF>
16. Mincs P. (1934) Aizstāvība iepriekšējā izmeklēšanā. Jurists, 1934., 1(53), 1.-8.lpp. ISBN 9789934183607.
17. Montesquieu and the Separation of Powers (1998). Constitutionalism and the Separation of Powers [online], Indianapolis, Liberty Fund, 1998, pp. 16-18. [viewed 7 september 2024]. Available: <https://oll.libertyfund.org/pages/montesquieu-and-the-separation-of-powers> (In English)
18. Rode O., Pastille J. K. (2004) Neatkarīgā Advokatūra Eiropā: vēsture un nākotnes perspektīvas [tiešsaiste]. Jurista vārds, 2004., 25(330), 20.lpp. [skatīts 2024.gada 11.septembrī]. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/90681-neatkariga-advokatura-eiropa-vesture-un-nakotnes-perspektivas/>
19. Rusanovs E., Mincs P. (2021) Ekstraordinārā krimināljustīcija. Versija par Paula Minca dzīvi un viņa ekstraordināro krimināljustīciju. Rīga: Rusanovs & Partneri, 2021., 15.lpp. ISBN 9789934900600.
20. Rusanovs E. (2023) Kriminālprocesa doktrīnas ģenēze un evolūcija Latvijā no valsts dibināšanas līdz atkārtotai padomju okupācijai. Rīga: Rusanovs & Partneri, 2023., 49.lpp. ISBN 9789934900648.
21. Vargha J. (1994) Die Verteidigung in Strafsachen. Historisch und dogmatisch dargestellt. Aalen: Scientia Verlag, 1994, s.288. ISBN 9789674188993. (In German)

THE ROLE OF THE BAR IN UPHOLDING THE RULE OF LAW: THE IMPORTANCE AND CHALLENGES OF INDEPENDENCE

Summary

A democratic state is characterized by several features, such as the rule of law, social responsibility, nationalism. The rule of law is based on the principle of separation of powers and the fact that the judiciary in the country is separated from others and is independent.

The legal profession is one of the most important elements of the judicial system, which serves as a bridge between the national judicial system and the public's right to a fair trial. This article is devoted to the analysis of the importance of the lawyer's professional independence in ensuring justice and the rule of law, raising the following research question: is it possible to ensure the principles of justice and rule of law in a democratic legal state without guaranteeing the institutional and individual independence of the legal profession? Within this, the author will focus on the analysis of the rule of law as a basic principle of a democratic state, especially focusing in analyzing Montesquieu's theory of the division of state power in conjunction with the independence of the bar. In the context of the current challenges of the independence of the bar, the article will examine the impact of the European Anti-Money Laundering Authority (AMLA), established within the framework of the anti-money laundering (AML) regulation, on the independence of the bar and it's role, from the perspective of ensuring the rule of law.

Key words: division of state power, rule of law, advocate, independence of the Bar, AMLA, prevention of money laundering.

SECURITY ISSUES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Purpose of the article is to investigate specific security aspects related to the development and application of artificial intelligence, with an emphasis on identifying key challenges and developing recommendations for risk management and enhancing the security of AI systems.

Main objectives of the article are: define and describe the key security risks associated with the development and use of AI, including issues of cybersecurity, algorithmic bias, and threats to privacy; examine and assess current approaches and mechanisms used to mitigate risks and ensure the security of AI, including regulatory initiatives, security standards, and ethical guidelines; based on the analysis of risks and existing mechanisms, propose specific strategies and recommendations for developers, regulators, and society to enhance the security of AI systems.

Key words: security, artificial intelligence, AI technology developers, AI technology regulators.

Overview of the current state of artificial intelligence (AI) technologies. The development of artificial intelligence (AI) technologies can be divided into several key stages.

The stage of artificial intelligence (AI) from the 1950s to the 1970s was marked by theoretical work and the first programs capable of playing chess, solving algebraic problems, and learning languages. Key figures such as Alan Turing (1950) and John McCarthy (1956) laid the groundwork for AI. Turing's 1950 paper introduced the Turing Test, while McCarthy organized the Dartmouth Conference in 1956, which formally established AI as a field of study.

The initial enthusiasm for AI was met with significant challenges, leading to a decline in funding and interest during the 1970s and again in the 1980s. Periods when funding and interest in AI significantly dropped due to the lack of progress in solving the promised tasks, especially in natural language understanding and solving general intelligence tasks. This period, often referred to as the „AI winter“, was marked by unmet expectations and a lack of tangible progress in key areas (Buchanan, Shortliffe 1984).

The late 1980s marked a resurgence of interest in AI, primarily driven by advancements in computing power and the development of expert systems. These systems, which utilized knowledge bases and inference engines, found applications in various industries, including medicine and finance. The introduction of machine learning algorithms, particularly decision trees and support vector machines, began to shift the focus from rule-based systems to data-driven approaches (Mitchell 1997).

Since 2010 has witnessed an unprecedented explosion in AI capabilities, primarily driven by breakthroughs in deep learning, an increase in available data, and advancements in computing power. This has led to the development of autonomous vehicles, speech recognition systems, translation, generative adversarial networks (GANs), and other advanced technologies. The concept of adversarial impact includes tense, conflictual effects of one party on another. This can be applied in various contexts, such as politics, law, or technology (Goodfellow et al. 2014).

The current state of AI technology is characterized by the following features. AI is finding applications in a wide variety of fields, from medicine to automotive manufacturing and finance. There are emerging questions about the impact of AI on work, privacy, security, and ethics. Continued leadership in AI development ensures progress in natural language processing, computer vision, and other tasks. AI is integrating with cloud computing, big data, and the Internet of Things, which enhances its capabilities and areas of application. Intensive research in AI is leading to the emergence of new methods and technologies, such as transformers, reinforcement learning, and others. Overall, the current state of AI technology is marked by significant progress, widespread application, and active study, while the community faces new challenges associated with the significant advances in the widespread use of AI technologies.

However, are we exaggerating the safety issues in the development and application of AI technologies? After all, the maintenance of AI technologies requires increasingly skilled workers in substantial numbers. Certainly, this question touches on an important dilemma in the field of development and application of artificial intelligence (AI). On one hand, concerns about safety, ethics, and social justice related to AI are extremely important and cannot be overstated, given the potential impact of these technologies on society. On the other hand, AI also offers tremendous opportunities for economic growth, improving quality of life, and solving complex problems, from healthcare to climate change.

It's important to consider several aspects in this discussion. The need for skilled workers. Indeed, the development and maintenance of AI technologies require increasingly qualified professionals. This creates opportunities for education and employment in high-tech industries. However, it's also crucial to ensure the accessibility of educational programs and resources to a wide range of people to avoid deepening social and economic inequality (Tufekci 2017).

Safety and Regulation. Safety issues related to AI are not limited to technical aspects. They also include ethical and social dimensions, such as privacy, bias, and impact on employment. Therefore, developing and implementing a legal framework that ensures safe and ethical use of AI is a critically important task (Buolamwini 2023).

Balance between Innovation and Risks. A balance between stimulating innovation in AI and minimizing potential risks is necessary. This involves active engagement between technology developers, government bodies, educational institutions, and the public to form strategies that promote responsible development and use of AI. In particular, Sherry Turkle in her books writes about the temptations of „befriending machines”, the development of social networks and virtual realities, and their impact on our culture and life. She urges resistance to the harmful consequences of people never stepping away from emails or mobile phones with messages, from Twitter or Facebook. She discusses how this affects family life, education, romantic relationships, and creates a real threat of loneliness. Sherry Turkle talks about the obsession with life on screen at the expense of real-world life, demonstrating that today we belong neither fully to one of these worlds. She suggests a remedy – more talking to each other (Turkle 1997, 2005).

Workforce Adaptation: While AI can automate some types of labor, it also creates new jobs and demands new skills. This requires efforts in retraining and skill development so that the workforce can adapt to changing labor market conditions (Eubanks 2018). In her works, Eubanks also addresses regulatory and policy issues concerning the use of AI and automated systems. She advocates for stronger legislative and ethical frameworks to protect human rights and prevent abuses.

Overall, although safety and social justice issues related to AI pose significant challenges, they also stimulate society to develop new approaches in education, employment, and regulation. This creates opportunities for forming a more sustainable and inclusive future with the use of AI technologies.

At the current stage, AI has taken a central place in technology policy, economics, and scientific research. The reasons for such heightened attention to the safety of AI use are numerous and include the following aspects: Significant advances in machine learning, particularly in deep learning, have enabled the creation of systems capable of performing complex tasks, comparable in complexity to human actions, and sometimes even surpassing human capabilities in certain areas. This has raised concerns about control over such systems and their impact on society. AI has become an integral part of many aspects of life, from social media and medicine to the automotive industry and finance. This expansion of application has increased potential risks and raised concerns about safety, data privacy and ethical issues. As AI has developed, researchers and practitioners have come to better understand the potential risks associated with autonomous systems, including

the possibility of misuse, errors in algorithms that can lead to unfair or biased decisions, as well as issues of stability and control.

The growing interest in the ethical aspects of AI use and the need to develop a regulatory framework for this field have contributed to increased attention to safety. This includes the development of ethical design principles, safety standards, and accountability mechanisms. The rise in public interest in the potential consequences of AI use, including its impacts on the job market, privacy, and security, has prompted researchers and developers to pay more attention to safety issues.

As AI research progresses, there is a growing awareness of the potential creation of even more powerful and autonomous systems, which intensifies the need for developing strategies to manage the development and use of AI technologies and the implementation of robust safety systems.

The issue of safety in the use of artificial intelligence (AI) is multifaceted and includes not only the direct risks associated with the operation of technologies but also a broad spectrum of social, ethical, political, and economic questions. Ethical and social consequences include issues of fairness, algorithmic bias, and discrimination. AI systems may amplify existing social inequalities if they are trained on biased data or designed without considering diversity and inclusivity (Benjamin 2019). AI requires large amounts of data for training, which raises questions about the collection, storage, and use of personal information, as well as the possibility of privacy breaches.

As the autonomy of AI systems increases, there arises the question of how to ensure their controllability and prevent unforeseen actions that could cause harm to people or the environment. The use of AI to create and disseminate fake content (e.g., deepfakes), manipulate public opinion, and interfere in elections underscores the need for developing measures to combat misinformation. The development and use of autonomous military systems capable of making decisions about the use of force without direct human involvement raise concerns about the ethical and moral aspects of such AI applications.

AI-driven automation may lead to significant changes in the job market, including job losses in certain sectors and the need for workforce retraining. The development and dissemination of AI may contribute to a new arms race and heightened international tensions, especially if countries compete for technological supremacy without regard for international norms and agreements. Determining responsibility for the actions of AI systems is a complex task, especially when it comes to unintentional harm or erroneous decisions. Developing legal frameworks to regulate these aspects remains an ongoing challenge.

To achieve a deeper understanding and address the multi-layered issue of artificial intelligence (AI) safety, a comprehensive approach is required, involving the following components:

1. Collaborative work among specialists from various fields, including computer science, ethics, sociology, law, and political science, to analyze and understand the diverse aspects and consequences of AI development.
2. Formulation and adoption of international and industry-specific ethical guidelines and standards that regulate the development and use of AI, aimed at minimizing risks and negative outcomes.
3. Expansion of educational programs and courses on AI, including its ethical and social aspects, as well as conducting informational campaigns for the general public.
4. Development and implementation of effective legislation regulating the use of AI, including issues of accountability, privacy, security, and monitoring.
5. International cooperation to harmonize approaches to AI regulation, exchange best practices, and develop common safety standards.
6. Encouraging AI developers to be transparent about the algorithms used, data sources, and training methodologies to facilitate auditability and impact assessment.

7. Establishing monitoring and oversight systems for AI application, including independent inspections and impact assessments on human rights, social justice, and safety.

8. Organizing platforms for knowledge and experience exchange among researchers, developers, policymakers, and the public to foster dialogue and collaboration in the field of safe and responsible AI use.

9. Promoting research and development aimed at improving AI safety, including methods to ensure interpretability, controllability and reliability of AI systems.

These measures will help ensure a balance between AI innovations and the need to protect the public good, manage risks and ensure safe, and ethical use of technologies. Among all the measures to ensure the safety and ethical use of artificial intelligence (AI), one of the most pressing and complex is the creation and funding of international and national research groups consisting of specialists and scientists from various disciplines and directions. This approach faces several key challenges: working within interdisciplinary teams requires participants to not only have deep knowledge in their own specialty but also an understanding of the foundations and methodologies of other disciplines. This creates difficulties in communication and coordination among scientists with different academic and cultural backgrounds. Ensuring adequate funding for international and national projects is a complex task. It requires coordination between different funding sources, including government agencies, the private sector, and international organizations. Differences in funding priorities can hinder support for long-term research projects.

Developing and implementing common standards and regulations for AI research at the international level requires significant effort to achieve consensus among countries with different legislative frameworks, cultural values, and strategic interests. International research groups face challenges related to the development of ethical principles and legal frameworks that would be acceptable and effective in different cultural and legal contexts. Determining a fair and effective mechanism for the distribution of resources, as well as sharing knowledge and research outcomes among countries and institutions, presents a complex challenge.

Nevertheless, despite these challenges, the creation of international and national research teams is critically important for addressing global challenges in the field of AI. Such groups facilitate the integration of diverse experiences and knowledge, which is essential for developing innovative solutions to AI safety and ethics issues. International collaboration and funding of research projects also contribute to the development of the public good and the maintenance of peace and stability on the international stage.

Various approaches and mechanisms have been developed to reduce risks and ensure the safety of artificial intelligence (AI) systems, including regulatory initiatives, safety standards, and ethical guidelines. Here are some key aspects: many countries and international organizations are developing legislative acts and regulations to control the development and application of AI. These initiatives aim to protect human rights, ensure transparency and accountability, and prevent discrimination and other negative social consequences. Examples include the European Union's Artificial Intelligence Act and various national AI strategies. Safety standards and certification procedures for AI systems are being developed to ensure their reliability, safety, and effectiveness. This includes design and development standards, safety audits and inspections, as well as certification of compliance with specific requirements. Institutes such as IEEE, ISO and other international organizations are working on creating such standards. Ethical guidelines and principles developed by government bodies, international organizations, and the private sector serve as the foundation for responsible development and use of AI. Examples include the OECD Principles on Artificial Intelligence, which focus on transparency, fairness, safety, and accountability. Developing methods to understand how AI makes decisions aids in detecting and correcting errors and biases. Using techniques such as reinforcement learning, defenses against attacks on AI models, including data poisoning and adversarial attacks. Developing methods for verifying and validating AI

algorithms before their deployment to ensure their safety and reliability. Creating and applying safety checklists for systematic review of potential vulnerabilities in AI systems at different stages of their development and operation. Active research in AI safety and educational programs for developers and users of AI systems help increase awareness of the risks and ways to prevent them. Various approaches and mechanisms are being developed and implemented to reduce risks and ensure the safety of artificial intelligence (AI), including regulatory initiatives, safety standards, and ethical guidelines.

Regulatory Initiatives Some countries and international organizations are developing legislative and regulatory acts aimed at regulating the development and use of AI. This includes requirements for transparency, accountability, and the protection of personal data. For example, in the European Union, the proposed Artificial Intelligence Act establishes rules and standards for the safe and ethical use of AI. There are attempts to create international standards and agreements concerning the ethics of AI, its safety, and governance. This is aimed at facilitating cooperation between countries and organizations to ensure global AI safety. For instance, the UN General Assembly adopted a resolution on the development and international cooperation in the field of artificial intelligence. It is titled „Harnessing the potential of safe, secure, and reliable artificial intelligence systems for sustainable development”. The resolution was proposed by the USA, with over 100 countries co-authoring the document. The US Permanent Representative to the UN, Linda Thomas-Greenfield, called it „groundbreaking” and stated that the document strengthens the consensus regarding safe and reliable AI systems. The resolution consists of 13 points. It includes a call to expand the participation of developing countries in the digital transformation. Specifically, the document proposes measures to respect intellectual property rights and strives to ensure the protection of personal data, as well as transparency, predictability, and reliability of AI operations. Additionally, the authors of the resolution encourage efforts to ensure that all automated decisions and processes remain under human control. All 193 member states of the UN General Assembly voted in favor of the resolution. In July last year, the UN Security Council held its first-ever session on the topic of artificial intelligence. At that time, Secretary-General António Guterres proposed creating a UN body that would set global standards for regulating the field of AI. According to Guterres, the development of AI could pose serious threats to global security, both in military and non-military applications of artificial intelligence (United Nations General Assembly 2025).

Many organizations and research centers are developing ethical principles for AI, which include fairness, transparency, accountability, and respect for privacy. These guidelines serve as a foundation for developers and users of AI to create and use technologies responsibly. Technical standards and recommendations aimed at minimizing risks associated with AI safety are being developed. This includes standards for ensuring data quality and safety, using methods to protect against cyberattacks and data poisoning, and developing reliable algorithms.

Conducting independent audits and certifying AI systems can help verify compliance with safety standards and ethical norms. This also includes checking algorithms for bias and discrimination. Developing methods to enhance the transparency of AI algorithms and their decisions, as well as efforts to improve the interpretability of deep learning models, so that developers and users can better understand how AI makes its conclusions. Including a wide range of stakeholders, including the public, in efforts to ensure AI safety. Research and education play a critical role in the efforts to reduce risks and ensure the safety of artificial intelligence (AI), serving as the foundation for the development of reliable, ethical, and safe technologies. These two areas contribute to a deep understanding of AI issues, the development of risk minimization methodologies, and the preparation of specialists with the necessary knowledge and skills. Let's consider the role of each in more detail:

Research in the field of AI is focused on creating algorithms and technologies that can effectively prevent, detect, and eliminate potential risks and security threats. This includes

developing methods to combat bias in data, enhancing the reliability and stability of algorithms, and improving cybersecurity methods. Conducting research dedicated to the ethical aspects of developing and applying AI helps to define the principles and standards that developers and users of AI systems should follow. This includes analyzing the impact of AI on society, human rights, privacy, and other important ethical issues. Integrating knowledge from various fields such as computer science, sociology, psychology, law and philosophy promotes a deeper understanding of complex AI issues and the search for effective solutions.

Educational programs in AI and related disciplines prepare specialists with the knowledge and skills to develop, implement, and manage secure AI systems. The inclusion of courses on AI ethics, cybersecurity, and data management is becoming an integral part of educational programs. Educational initiatives aimed at a broad audience help to increase public awareness of the capabilities, risks, and ethical aspects of AI. This is important for fostering public dialogue and making informed decisions at the policy and practice levels. In the context of rapidly evolving technologies, continuous education and retraining of specialists are necessary to keep their knowledge and skills relevant in the field of AI security.

Continuous education and mass retraining of workers play a key role in reducing risks and ensuring the safety of artificial intelligence (AI), as these processes keep knowledge and skills up-to-date in a rapidly changing technological landscape. Let's consider the main aspects of their contribution:

With the emergence of new technologies, methods, and practices in the field of AI, there is a need for ongoing updates to the knowledge and skills of specialists so they can effectively work with modern AI systems, understand their capabilities and limitations, and prevent potential risks and security issues. Continuous education helps AI engineers and developers master best practices in secure programming, ethical design, and data management. This includes training in methods to minimize bias in algorithms, protect data and privacy, and develop systems capable of explaining their decisions. Mass retraining of workers facilitates the adaptation of the workforce to changes caused by automation and the implementation of AI across various sectors. Training workers in new skills related to the use of and interaction with AI minimizes the risks of job loss and supports a smoother integration of AI technologies into work processes. Educational programs and courses available to a wide audience increase public awareness of the capabilities and risks of AI. This promotes a more informed attitude towards the use of AI, as well as support for ethical and safe practices at the societal level. Continuous education and retraining also foster innovation, as updated knowledge and skills enable specialists to more effectively solve complex problems, develop innovative products and services, and find creative approaches to minimizing risks and enhancing the safety of AI systems.

Overall, continuous education and mass retraining of workers not only contribute to personal and professional development but also are critically important components of the strategy to reduce risks and ensure safe development and use of AI in society.

Research and education play a critical role in efforts to reduce risks and ensure the safety of artificial intelligence (AI), serving as a foundation for the development of reliable, ethical, and safe technologies. These two areas contribute to the formation of a deep understanding of AI issues, the development of risk minimization methodologies, and the preparation of specialists equipped with the necessary knowledge and skills.

For regulators of artificial intelligence (AI) technologies, the task of ensuring the safety of AI systems includes the development and implementation of policies, regulations, and recommendations aimed at reducing risks and protecting public interests. Recently, several key strategies and recommendations have been proposed in this area:

1. Development of safety and ethics standards Creating universal safety standards for all AI systems, including requirements for testing, auditing and certification. Formulating ethical principles of AI that should include fairness, transparency, accountability and protection of human rights.

2. Transparency and accountability Mandatory disclosure of information about the operation of AI systems to ensure their transparency. Establishing clear accountability for harm caused by the use of AI, including developers, users, and system owners.

3. Data protection and privacy Strengthening data protection legislation to secure personal data and minimize the risk of misuse. Implementing the principle of „privacy by design” for AI systems, requiring the integration of privacy protection measures at all stages of development.

4. Monitoring and audit Regular audits and security assessments of AI systems by independent experts to identify and address vulnerabilities. Monitoring the use of AI in critical and sensitive areas such as healthcare, finance and law enforcement to prevent abuses.

5. International cooperation Collaborating with international organizations to develop global standards and principles for AI regulation. Exchanging knowledge and best practices among countries to coordinate approaches to AI regulation and ensure safety.

6. Promoting innovation and education Supporting research in AI safety, stimulating the development of safer technologies. Developing educational programs to raise awareness among the public and professionals about the risks and opportunities of AI. These strategies require a comprehensive approach and collaboration between government bodies, the scientific community, industry and the public to effectively regulate and ensure the safety of AI systems.

Among the challenges facing AI regulators, the most acute and complex is the development and implementation of effective and flexible regulation. This requires navigating between the need to stimulate innovation and simultaneously protect public interests, ensuring safety, data privacy and the prevention of discrimination. Regulators must consider the rapid development of technologies and their global application, which makes this task particularly challenging.

In the context of rapid development of artificial intelligence (AI) technologies, society faces an important task of ensuring the safety of AI systems. This requires a comprehensive approach that includes education, legal regulation, ethical standards and active citizen participation. Here are some specific strategies and recommendations that can be proposed:

1. Raising public awareness and education Organizing educational programs and courses for the general public on the principles of AI operation, its capabilities and risks. Developing popular science content about AI in the media to improve societal understanding of this field.

2. Engaging the public in discussing ethical and social aspects of AI Forums and public hearings to discuss the development of AI, its impact on society and potential risks. Creating platforms for collecting feedback from citizens on the impact of AI on their lives and suggestions for its improvement.

3. Promoting the development and application of ethical norms and standards Supporting initiatives to develop ethical codes for AI developers and users that promote responsible use of technology. Involving civil organizations in the creation and monitoring of compliance with AI safety and ethics standards.

4. Developing recommendations for legislators and regulators Actively participating in the discussion and development of legislation regulating the development and application of AI, to protect human rights and freedoms. Proposing measures to regulate the use of AI in sensitive areas such as healthcare, education and justice.

5. Supporting research in safe AI Funding research projects aimed at developing new technologies to enhance the safety of AI systems. Collaborating with academic circles and industry to share knowledge and experience in the field of AI safety.

6. International cooperation Participating in international programs and projects aimed at ensuring the safety and ethical use of AI. Exchanging best practices and AI safety standards with

other countries and international organizations. Implementing these strategies requires active interaction between government institutions, the scientific community, industry and the general public.

Conclusions and Recommendations

The safety of artificial intelligence requires a comprehensive approach that encompasses technical, ethical, legal, and social aspects. This means that addressing AI safety issues cannot be limited to technological enhancements alone. The importance of involving all stakeholders, including developers, regulators, researchers, and the public, in the process of creating a safe AI ecosystem. Only through collaborative efforts can progress be made in addressing these complex issues. Propose the creation and adoption of international safety and ethical standards for AI. This would help ensure consistency and cooperation at a global level, preventing an arms race in AI development and reducing the risks of misuse. Recommend the development and expansion of educational programs dedicated to AI safety for students, professionals and the general public. This includes courses on AI ethics, technical safety, cybersecurity and data management. Emphasize the need to increase transparency in the development and use of AI systems, as well as strengthen accountability and reporting mechanisms for developers and users. This could include mandatory disclosure of information about AI training methods, used data and potential risks. Propose the creation of independent international and national bodies that would monitor and assess the safety of AI systems. These bodies could conduct regular audits, evaluate compliance with standards, and provide recommendations for improvement. Develop and promote ethical codes for professionals working in the field of AI to encourage them to consider the social implications of using AI technologies.

References

1. Benjamin R. (2019) *Race After Technology: Abolitionist Tools for the New Jim Code*. United States, Polity, 2019, p.172. ISBN 1509526404. (In English)
2. Buchanan B. G., Shortliffe E. H. (1984) *Rule Based Expert Systems: The MYCIN Experiments of the Stanford Heuristic Programming Project*. Addison-Wesley, Reading, MA, 1984, p.748. ISBN 9780201101720. (In English)
3. Buolamwini J. (2023) *Unmasking AI: My Mission to Protect What Is Human in a World of Machines* [online]. Los Angeles, Random House, 2023, p.336. [viewed 7 January 2025]. Available: <https://www.publishersweekly.com/9780593241837> (In English)
4. Enhancing international cooperation on capacity-building of artificial intelligence. // United Nations General Assembly resolution, Nr.78/311, June 25th, 2024. [online]. 2024 [viewed 7 January 2025]. Available: <https://digitallibrary.un.org/record/4053245?v=pdf&ln=en> (In English)
5. Eubanks V. (2018) *Automating Inequality: How High-Tech Tools profile, police and punish the poor* [online]. New York: Picador, St Martin's Press, 2018, p.272. [viewed 7 January 2025]. Available: https://openlibrary.org/books/OL26681102M/Automating_Inequality (In English)
6. Goodfellow I., Shlens J., Szegedy C. (2014) *Explaining and Harnessing Adversarial Examples* [online]. Conference paper of ICLR, 2014, pp. 1-11. [viewed 7 January 2025]. Available: <https://arxiv.org/abs/1412.6572> (In English)
7. McCarthy J., Minsky M. A., Rochester N., Shannon C. E. (1956) *A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence* [online]. Dartmouth College, 1956, pp. 12-14. [viewed 7 January 2025]. Available: <http://jmc.stanford.edu/articles/dartmouth/dartmouth.pdf> (In English)

8. Mitchell T. M. (1997) Machine Learning [online]. McGraw-Hill, 1997, p. 95. [viewed 7 january 2025]. Available: <https://www.cs.cmu.edu/~tom/files/MachineLearningTomMitchell.pdf> (In English)
9. Tufekci Z. (2017) Twitter and Tear Gas. The Power and Fragility of Networked Protest [online]. New Haven: Yale University Press, 2017, p. 325. [viewed 7 january 2025]. Available: <https://doi.org/10.25969/mediarep/14848> (In English)
10. Turing A. M. (1950) Computing Machinery and intelligence [online]. Mind, LIX, 1950, pp. 433–460. [viewed 7 january 2025]. Available: <https://doi.org/10.1093/mind/lix.236.433> (In English)
11. Turkle S. (1997) Life on the Screen: Identity in the age of the internet [online]. Simon & Schuster Trade eBooks, 1997, p. 347. [viewed 7 january 2025]. Available: <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA43213448> (In English)
12. Turkle S. (2005) The Second Self: Computers and the Human Spirit [online]. Paperback, 2005, p. 372. [viewed 7 january 2025]. Available: <https://doi.org/10.7551/mitpress/6115.001.0001> (In English)

DROŠĪBAS JAUTĀJUMI MĀKSLĪGĀ INTELEKTA LAIKMETĀ

Anotācija

Raksta mērķis ir izpētīt konkrētus drošības aspektus, kas saistīti ar mākslīgā intelekta izstrādi un izmantošanu, liekot uzsvāru uz galveno izaicinājumu identificēšanu un ieteikumu izstrādi risku pārvaldībai, un mākslīga intelekta izmantošanas drošības pilnveidošanai.

Raksta galvenie mērķi ir: definēt un aprakstīt galvenos drošības riskus, kas saistīti ar mākslīga intelekta izstrādi un izmantošanu, tostarp kiberdrošības algoritmu un privātuma apdraudējumu problēmas; izskatīt un novērtēt pašreizējās pieejas un mehānismus, ko izmanto, lai mazinātu riskus un nodrošinātu mākslīgā intelekta drošu izmantošanu, tostarp regulatīvās iniciatīvas, drošības standartus un ētikas vadlīnijas; pamatojoties uz risku un esošo mehānismu analīzi, ierosināt īpašas stratēģijas un ieteikumus izstrādātājiem, regulatoriem un sabiedrībai, lai uzlabotu mākslīga intelekta sistēmu drošību.

Atslēgas vārdi: drošība, mākslīgais intelekts, mākslīga intelekta tehnoloģiju izstrādātāji, mākslīga intelekta tehnoloģiju regulatori.

FAKTORI, KAS VAR IZRAISĪT KRĪZI LATVIJĀ

Latvijas ģeogrāfiskā novietojuma dēļ iedzīvotājiem reti nākas saskarties ar postošām dabas katastrofām, kuras izraisītu vispārēju krīzi. Krīzes vadība neseno dabas katastrofu seku novēršanā ir bijusi pietiekami efektīva. Pēdējos gados Latvijas iedzīvotājiem un politikas veidotājiem drīzāk ir jāsaskaras ar ekonomisko problēmu un vīrusa infekciju izraisītām problēmām, kuras rada lokāla mēroga krīzes. Kaimiņvalsts Krievijas impēriskās ambīcijas var radīt krīzi, ar kuru Latvija vēl nav saskarusies. Vispirms ekonomisku, tad sociālu. Sabiedriskās nekārtības, nemieri un terorisma draudi var izraisīt krīzi ne tikai Latvijā, bet arī visā pasaulē. Šī problēma ir saistīta ar daudziem faktoriem, tostarp sociālajām, ekonomiskajām, kultūras un politiskajām problēmām.

Darba mērķis ir izpētīt kurš draudu līmenis ir augstāks – sabiedriskās nekārtības, iekšēji nemieri vai terorisma draudi, ņemot vērā pašreizējo ģeopolitisko situāciju.

Pētījumā noskaidrots, ka sabiedrisko nekārtību risks Latvijā šobrīd ir lielāks nekā nemieru vai terorisma draudu risks.

Viens no galvenajiem sabiedriskās nekārtības faktoriem ir nabadzība un sociālā nevienlīdzība. Ja cilvēkiem nav piekļuves atbilstošām izglītības un nodarbinātības iespējām, viņi var kļūt par sabiedriskās nekārtības un noziedzības upuriem. Tāpat cilvēki var sākt īstenot noziedzīgus nodarījumus, lai nodrošinātu sev vai savai ģimenei iztiku.

Atslēgas vārdi: krīze, sabiedriskās nekārtības, nemieri, terorisma draudi, drošība.

Krīzes reaģēšanas sistēma

Krīze var skart individuālu personu, organizāciju un valsti, kas pēc būtības ir liela un kompleksa organizācija. Vārdam „krīze” ir izteikti negatīva nozīmē. Šī vārda lietošana pēdējos gados ir ļoti pieaugusi. To lieto lai apzīmētu situāciju ekonomikā – ekonomiskā krīze, jeb ekonomisko rādītāju lejupslīde, starptautiskajā politikā – Kuba krīze, jeb augsts politisks saspiļējums, kurš var pāraugt militārā konfrontācijā, politikā - valdības krīze, jeb nespēja valdošo partiju starpā vienoties par atsevišķiem jautājumiem valdībā, cilvēku savstarpējās attiecībās - strīdu starp laulātajiem mēdz dēvēt par attiecību krīzi, medicīnā - pēkšņa cilvēka veselības stāvokļa pasliktināšanās un psiholoģijā raksturojot personas uzvedību kāda noteiktā dzīves posmā - pusmūža krīze. Lielākoties tiek runāts par organizāciju krīzēm un to vadību. Krīzes reaģēšanas sistēma ir civilās aizsardzības sistēmas pamats. Civilās aizsardzības sistēma ir nacionālās drošības sistēmas sastāvdaļa, kuru veido valsts un pašvaldību institūcijas, juridiskās un fiziskās personas, kam ir likumā noteiktas tiesības, uzdevumi un atbildība civilās aizsardzības jomā (Civilās aizsardzības un katastrofas pārvaldīšanas likums). Civilās aizsardzības un valsts drošības ietvaros ar krīzi apzīmē situāciju, kad radušies draudi valsts prioritārām vērtībām, interesēm un mērķiem. Tieši sabiedriskās nenekārtības, iekšējie nemieri un terorisma draudi var radīt un rada draudus valsts prioritārajām vērtībām, interesēm un mērķiem.

Sabiedriskās nekārtības

Sabiedriskās nekārtības jautājums ir ļoti aktuāls ne tikai Latvijā, bet arī visā pasaulē. Šī problēma ir saistīta ar daudziem faktoriem, tostarp sociālajām, ekonomiskajām, kultūras un politiskajām problēmām.

Viens no galvenajiem sabiedriskās nekārtības faktoriem ir nabadzība un sociālā nevienlīdzība. Ja cilvēkiem nav piekļuves atbilstošām izglītības un nodarbinātības iespējām, viņi var kļūt par sabiedriskās nekārtības un noziedzības upuriem. Tāpat cilvēki var sākt īstenot noziedzīgus nodarījumus, lai nodrošinātu sev vai savai ģimenei iztiku.

Vēl viens faktors, kas var izraisīt sabiedriskās nekārtības, ir politiskā nestabilitāte. Ja cilvēki nesaņem atbilstošu pārstāvību politiskajās iestādēs un nejūtas pārliecināti par valsts spēju nodrošināt drošību un labklājību, viņi var sākt paust savu neapmierinātību, izraisot sabiedriskās nemierus un konfliktus.

Sabiedriskās nekārtības problēmu var pasliktināt arī ekonomiskie faktori, piemēram, lejupslīde un bezdarbs. Ja cilvēki zaudē darbu un nav pieejama atbilstoša sociālā aizsardzība, viņi var kļūt par sabiedriskās nekārtības un noziedzības upuriem.

Lai risinātu sabiedriskās nekārtības problēmas, ir svarīgi veikt efektīvus pasākumus, lai novērstu to rašanos un novērstu to sekas. Tas ietver ne tikai likumu izpildi un tiesu sistēmas uzlabošanu, bet arī izglītības, nodarbinātības un sociālās aizsardzības uzlabošanu. Turklāt, ir svarīgi uzsvērt cilvēktiesību un diskriminācijas novēršanas nozīmi, kā arī cieņu pret dažādību un kultūras atšķirībām.

Sabiedriskās nekārtības rodas sabiedrības grupu savstarpējā konflikta dēļ, kā arī masu pasākumu (koncerti, svētku pasākumi, sporta sacensības u.tml.) laikā atsevišķu iedzīvotāju grupu neapmierinātības rezultātā, protestējot pret valsts vai pašvaldību institūciju darbību vai bezdarbību, kā arī masu pasākumu organizēšanas laikā (Par Valsts civilās aizsardzības plānu).

Sekas sabiedrisko nekārtību rezultātā var būt sekojošas: kaitējums cilvēku veselībai, mantas bojāšana vai iznīcināšana, traucēta sabiedriskā kārtība, traucētas transportlīdzekļu un cilvēku pārvietošanas iespējas, apdraudēta robežas šķērsošana, grautiņi, postījumi, dedzināšana, vardarbība pret personu, pretošanās varas pārstāvjiem.

Sabiedriskās nekārtības var izraisīt krīzes situāciju valstī. Šī parādība attiecas uz daudzām sfērām, tostarp uz kriminālvajāšanu, korupciju, nacionālistu, vardarbību, sociālo un politisko nestabilitāti. Kriminālvajāšanas gadījumi Latvijā ietekmē sabiedrību, radot vēlmi uz pastiesību un aizdomām pret tiesu sistēmu. Turklāt kriminālie fakti var novest pie cilvēku uztraukuma un bažām, kas var izraisīt nestabilitāti valstī.

Korupcija ir plaši izplatīta problēma Latvijā. Šī parādība ietekmē visas sabiedrības grupas, izraisot neuzticību valsts iestādēm un samazinot investīcijas valstī. Turklāt korupcijas gadījumi var radīt sociālo un politisko nestabilitāti, jo sabiedrība saskaras ar nepareizām izvēlēm un lielāku neuzticību valsts iestādēm.

Nacionālistisms ir jāapsver kā citu faktoru, kas var izraisīt sabiedrisko nekārtību. Nacionālistiskas un ekstrēmistiskas grupas var radīt konfliktus un vardarbību valstī. Tādējādi nacionālistisms var izraisīt nevienlīdzību un sabiedrisko diskrimināciju, kas var novest pie konfliktiem un krīzēm.

Sabiedrisko nekārtību rezultātā var tikt nodarīts kaitējums cilvēku veselībai, izdemolētas valsts un pašvaldību iestādes, sabojāti transporta līdzekļi utt.

Lielākas masu nekārtības Latvijā notika 2009.gada 13.janvārī. Drīz pēc sabiedriskajām masu nekārtībām Vecrīgā tika izveidota vietne www.masunekartibas.lv. Mērķis bija iesaistīt sabiedrību, lai atpazītu masu nekārtības dalībniekus. Kopumā tika atpazīti vismaz 64 nekārtības dalībnieki. Šādu komunikācijas formu ar sabiedrību policija izmantoja sasniedzot izvirzīto mērķi. Notika tiesas process pret masu nekārtības dalībniekiem (Lūdz sākt kriminālvajāšanu pret 13.janvāra grautiņa dalībniekiem).

Piemērs 13.janvāris 2009.gads, Vecrīgā. Ekonomiskās situācijas pasliktināšanās pasaulē 2008.gada nogalē ietekmēja arī Latviju. Līdz ar to valdība pieņēma vairākus sabiedrībā neviennozīmīgi vērtētus lēmumus – paaugstināja nodokļus un samazināja štatu vietas un izdevumus valsts pārvaldē – kā arī uzsāka pārrunas ar Starptautisko Valūtas fondu par 7,5 miljardu eiro aizdevumu Latvijas Republikai. Valstī paaugstinājās bezdarba līmenis un sociāli ekonomiskā spriedze.

2009.gada sākumā politiskā organizācija “Sabiedrība citai politikai” kopā ar vairākām sabiedriskajām organizācijām un arodbiedrībām (kopumā 25 organizācijām) paziņojumā “Aicinājums Latvijas tautai” Valsts prezidentam Valdim Zatleram pieprasīja atlaist 9. Saeimu un aicināja iedzīvotājus uz tautas sapulci 13.janvārī pulksten 17.30 Doma laukumā. Drīz pēc tam parādījās arī cits aicinājums izmantot šo sapulci, lai “vardarbīgi gāztu pastāvošo valsts varu” un pulcētos pie Saeimas ēkas. Par šo paziņojumu Drošības policija uzsāka kriminālprocesu. Lai gan

10.janvārī militārā policija iesniedza vēstuli Rīgas pilsētas izpilddirektoram A. Grīnbergam, aicinot 13.janvārī ierobežot gājēju un transporta kustību Jēkaba, Mazajā trokšņu un Trokšņu ielā pie Saeimas nama un citām parlamenta ēkām. Rīgas izpilddirekcija policijas lūgumu neizpildīja. Doma laukumā plkst.17.30 sākās organizētā protesta akcija. Tajā piedalījās vairāk nekā desmit tūkstoši dažādu vecumu cilvēku, rokās turot plakātus un valsts karogus. Pasākumā uzstājās sabiedrībā pazīstami cilvēki un dziedāja kori. Vairākkārt tika izteikts viedoklis par Saeimas atlaišanas nepieciešamību. Pasākums noritēja bez nozīmīgiem starpgadījumiem. Pēc sapulces Doma laukumā vairāki simti cilvēku devās Saeimas ēkas virzienā. Pie Saeimas izcēlās kautiņš starp nemierniekiem un policijas pārstāvjiem. Saeimas ēka tika apmētāta ar olām, pudelēm, bruģakmeņiem un citiem priekšmetiem. Saeimas ēkai tika izsisti stikli. Vairāki cilvēki tika ievainoti. Aptuveni pēc stundu ilgas pretošanās pie Saeimas ieradās policijas papildspēki un atbrīvoja ieeju Saeimā, aizturot vairākus cilvēkus. Policijai izdevās atspiest pūli līdz Doma laukumam un nobloķēt Jēkaba ielu. Vairākas nemiernieku grupas turpināja bojāt īpašumu (piemēram, izsitot stiklus) Vecrīgā, t.sk. Latvijas Nacionālās bibliotēkas, Finanšu ministrijas, Valsts ieņēmumu dienesta ēkas un aplaupīja alkoholisko dzērienu veikalu.

Jau 14.janvārī kriminālprocess, kurš sākotnēji tika uzsākts pēc Krimināllikuma 20.nodaļas - par noziedzīgiem nodarījumiem pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību, tika pārkvalificēts pēc konkrēta Krimināllikuma 225.panta - par masu nekārtību organizēšanu, ja tās saistītas ar grautiņiem, postījumiem, dedzināšanu, mantas iznīcināšanu vai ar vardarbību pret personu vai ar pretošanos varas pārstāvjiem un par aktīvu piedalīšanos masu nekārtībās, ja izraisītas iepriekšminētās sekas (Judins 2009). Saistībā ar uzsākto kriminālprocesu tika izveidota izmeklēšanas grupa 15 cilvēku sastāvā ar 3 uzraugošajiem prokuroriem. Lielākā daļa no aizturētajiem 106 cilvēkiem, vismaz uz laiku, nākošajā dienā tika atbrīvoti. Taču daļa grautiņu dalībnieku, kuri tika turēti konkrētu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā, tika apcietināti. Vairākiem aizturētajiem tika noformēti administratīvo pārkāpumu protokoli, piemēram, par pretošanos policijas darbiniekiem un alkohola lietošanu sabiedriskā vietā. Šī kriminālprocesa izmeklēšanas gaitā tika vērtēta visu nekārtībās iesaistīto un aizturēto personu rīcība. Grautiņi sākās īsi pirms plkst.20 un jau ap plkst.23 policija visus agresīvos jauniešus bija aizturējusi, bet pārējos - izklīdinājusi. Tiek uzskatīts, ka tas ir labs rādītājs - trijās stundās panākt mieru vecpilsētā pēc šāda veida grautiņa. Masu nekārtībās cieta vairāk nekā 50 cilvēku, t.sk. 13 policistu, aizturēja 106 nemierniekus un radīja bojājumus valsts, pašvaldības un privātajam īpašumam – Rīgas pašvaldībai aptuveni 50 000 latu, Saeimas ēkai aptuveni 19 000 latu apmērā (Sodu par piedalīšanos masu nekārtībās atzīst par nesamērīgu).

Piemērs 31.oktobris 2022.gads, Daugavpils. Naktī uz pirmdienu, 31.oktobri, Daugavpilī demontēti abi ar likumu par nojaucamiem atzītie totalitāro režīmu slavinošie pieminekļi, kas svētdienas vēlā vakarā Daugavpilī bijušajā Slavas skvērā izraisīja nemierus. Kopumā dienas laikā ir aizturētas 37 personas, no kurām lielākā daļa veikušas likumpārkāpumus vakarā. Par nodarījumiem sākti 37 administratīvā pārkāpuma procesi:

- 15 par nepakļaušanos policijas darbinieku likumīgajām prasībām;
- 13 par atrašanos alkohola reibuma stāvoklī publiskā vietā;
- trīs par sīko huligānismu;
- trīs par militārās agresijas slavinošu kara dziesmu atskaņošanu un dziedāšanu publiskā vietā;
- viens par militārās agresijas slavinošu un kara attaisnojošu izteicienu krievu valodā publiskā vietā;
- viens par bezpilota gaisa kuģu lidojumu noteikumu pārkāpšanu;
- viens par alkohola lietošanu publiskā vietā (Daugavpilī pie demontējamā pieminekļa aizturēti 37 cilvēki).

Tāpat sākts kriminālprocess par mantas bojāšanu. Policijas profesionālās darbības rezultātā cilvēku protesti nepārauga sabiedriskās nekārtībās un pieminekļa demontāža noritēja bez incidentiem.

Piemērs 23.janvāris 2025.gads, Vecrīgā. 2025.gada 23.janvāra vakarā Vecrīgā Nīderlandes futbola kluba Amsterdamas „Ajax” līdzjutēji sarīkoja nekārtības, Brīvības pieminekļa pakājē šaujot petardes un arī uzbrūkot Latvijas Televīzijas žurnālistam. Saistībā ar šiem notikumiem sākti divi kriminālprocesi par huligānismu: viens par darbībām pie Brīvības pieminekļa, savukārt otrs par huligānismu, ja tas saistīts ar miesas bojājumu nodarīšanu - uzbrukumu LTV žurnālistam. Ir arī sākti 7 administratīvā pārkāpuma procesi par dronu pilotēšanas noteikumu pārkāpumiem, persona aizturēta. Saņemta informācija, ka, iespējams, ir nodarīti bojājumi trešās personas mantai - izsists kādas vitrīnas logs, bet šajā gadījumā ir jāsaņem iesniegums no īpašnieka (Valsts policija 2025).

Šajā gadījumā policija apzināti izvēlējusies taktiku „neraut ārā no pūļa” atsevišķas agresīvas personas, jo tas varētu izraisīt masveida grautiņus ar cietušajiem vai upuriem. Šāda taktika tiek piekopta daudzviet pasaulē. Saistībā ar Nīderlandes futbola kluba fanu ierašanos Rīgā un gaidāmo futbola spēli, sabiedriskās kārtības un drošības nodrošināšanai Rīgā bija iesaistīti plaši Valsts policijas spēki, tostarp Speciālo uzdevumu bataljons, Rīgas pašvaldības policija, kā arī klātienes atbalstu sniedz Nīderlandes policijas kolēģi. Fanu pūlis, kas virzījās no Brīvības pieminekļa uz stadionu, sastāvēja no aptuveni 400-600 cilvēkiem, savukārt pārējie fani mierīgi, mazās grupās un bez īpašas uzmanības piesaistes ierodas stadionā. Gan ap stadionu tika izvietots, gan pūli pavadīja liels skaits kārtības sargu, lai nepieļautu nekāda veida nekārtības un sabiedrības apdraudējumu (Amsterdamas „Ajax” futbola fani Vecrīgā sarīko nekārtības).

Cilvēkiem ir tiesības gan aktīvi rīkoties, gan protestēt, tomēr protesti nedrīkst pārvērsties grautiņos, sveša īpašuma demolēšanā un uzbrukumos likumīgas valsts varas pārstāvjiem. Masu nekārtības ir noziegums, tāpēc to izdarītājiem ir jāatbild par savām darbībām saskaņā ar likumu.

Kriminālatbildību par dalību masu nekārtībās paredz Latvijas normatīvie akti. Masu nekārtības laikā iespējas gūt pat neatgriezeniskus veselības traucējumus, neļaujot apgūt vēlamu profesiju un veikt darbu, kas interesē. Tāpat arī informācija par masu nekārtības dalībniekiem ir pieejama internetā, un to var atrast jebkurš cilvēks, piemēram, potenciālais darba devējs.

Iekšējie nemieri

Nemieri - cilvēku grupu pretlikumīgas darbības, kas apdraud Satversmē noteikto valsts demokrātisko iekārtu, valsts suverenitāti vai teritoriālo integritāti (Par Valsts civilās aizsardzības plānu).

Masu pasākumi var pāraugt nemieros ja sabiedriskās kārtības uzturētāji savlaicīgi nereaģē uz protestu akciju, mītiņu vai streiku konfliktiem, kā arī, ja šāda veida pasākumiem netiek piesaistīti pietiekami resursi to koordinēšanai.

Cilvēku grupu neapmierinātība, cilvēku grupu savstarpējs konflikts, provokācijas masu pasākumos, masu nekārtību dalībnieki sajūt pūļa efektu un viņi bara instinkta ietekmē veic darbības, kuras parasti nedarītu, jo pūlis viņus padara anonīmus, alkohols vai citas apreibinošas vielas, kā arī nepatika pret pastāvošo ekonomisko līmeni, politisko iekārtu u.c., un šie ir raksturīgie cēloņi nemieriem. Sabiedriskās nekārtības ir vērtējama kā maznozīmīgs risks, bet iekšējie nemieri ir vērtējami kā nozīmīgs risks.

Terorisma veidi un to izpausmes

Terorisma draudu līmenis Latvijā ir zems, bet jāņem vērā, ka Latvija ir NATO un Eiropas Savienības dalībvalsts, Nacionālie bruņotie spēki piedalās starptautiskajās operācijās valstīs, kur pastāv terorisma draudi, kas paaugstina starptautiska terorisma iespējamību, kas joprojām ir viens no lielākajiem draudiem Eiropas valstu drošībai. Terora aktu risks vērtējams kā maznozīmīgs (Par Valsts civilās aizsardzības plānu).

Tragiskie 2001.gada 11.septembra notikumi ASV ir uzskatāmi par pagrieziena punktu pasaules drošības politikā, pilnībā izmainot cilvēces viedokli par starptautiskā terorisma draudiem.

Starptautiskā terorisma tīkls pakāpeniski ir kļuvis par decentralizētu, neatkarīgu grupējumu kopumu, kas balsta savu rīcību uz radikālām ideoloģijām. Terorisms kļūst globālāks un tā mērķi grūtāk prognozējami. Tā kā Latvijas Nacionālo bruņoto spēku vienības piedalās un iesaistās starptautiskajās operācijās, par reālu apdraudējuma faktoru nacionālajai drošībai ir jāuzskata arī starptautiskais terorisms. Terorisms ir sabiedriskās vardarbības forma, politiskās noziedzības veids, kas akcentē vardarbību kā mehānismu, kurš rada vai veicina pārmaiņas. Teroristi izmanto slepkavības, izpostīšanu, cilvēku izkropļošanu vai vardarbības draudus, tādējādi terorizējot individuālas personas, grupas, savienības vai valdības, lai piespiestu pakļauties savām politiskajām prasībām, kuru izpildi vai respektēšanu na iespējams panākt likumīgā ceļā.

Tulkojumā no latīņu valodas vārds „terror” nozīmē „bailes”, „šausmas”. Terors un terorisms ir iebiedēšanas politika vai politisko pretinieku nomākšana ar spēka metodēm. Ir jānošķir jēdzienus „terors” un „terorisms”, jo terors ir pie varas esošo privilēģija (parasti to neoficiāli, slepeni īsteno valsts). Savukārt terorisms ir nomākto, apspiesto un neapmierināto atbildes reakcija uz iebiedēšanas politiku un politiskās varas piespiešana uzklaut opozīciju ar spēka metodēm (Terorisms MediaWiki).

Lai sasniegtu mērķi, teroristi visbiežāk izmanto improvizētus sprādzienbīstamus priekšmetus un šaujamieročus. Īpaši negatīvas sekas var radīt teroristisks uzbrukums, izmantojot ķīmiskas, bioloģiskas vai radioaktīvas vielas. Teroristiski uzbrukumi var būt vērsti pret cilvēkiem, kā arī pret nacionālajai drošībai svarīgiem valsts objektiem (īpaši transporta infrastruktūras objektiem, datorsistēmām un tīkliem). Tomēr pastāv arī iespēja, ka teroristi var izvēlēties t.s. vieglos mērķus – objektus, kuros pastāvīgi uzturas daudz cilvēku un kurus ir grūti aizsargāt pret terorisma uzbrukumiem (piemēram, tirdzniecības centri, sporta un izklaides kompleksi, viesnīcas). Teroristu uzbrukumos ir grūti paredzēt iespējamās sekas. Lai sekmīgi reaģētu un operatīvi likvidētu sekas, nepieciešama attiecīgo valsts dienestu pastāvīga gatavība. Piemēram, 2011.gada vasarā Norvēģijas operatīvajiem dienestiem vienas dienas laikā nācās risināt divus atšķirīgus terora aktus, kurus organizēja viens cilvēks.

Piemērs 22.jūlijs 2011.gads, Norvēģijā. 2011.gada 22.jūlijā divi uzbrukumi satricināja Norvēģiju – spridzināšanu Oslo centrā un apšaudi uz ezera salas netālu no galvaspilsētas policija uzskata par savstarpēji saistītu terora aktu. Norvēģijas galvaspilsētā Oslo notika sprādziens pie valdības un tabloīda „VG” redakcijas ēkām, kurā uzreiz gāja bojā septiņi un tika ievainoti vēl 15 cilvēki. Likumsargi uzskatīja, ka noticis terorakts. Pēc sprādziena visu Oslo centru norobežoja armija un drošības dienesti no notikuma vietas evakuēja cilvēkus, bažījoties, ka spridzināšana var atkārtoties. Dažas stundas vēlāk kāds vīrietis policista formā atklāja uguni valdošās partijas jauniešu vasaras nometnē, nogalinot vairāk nekā 80 cilvēkus. Bruņu vestē tērptais un ar vairākiem ieročiem bruņotais uzbrucējs, ierodoties Darba partijas jauniešu nometnē, paskaidroja, ka nodrošinās apsardzi, kas nepieciešama pēc sprādziena Oslo centrā. Viņš sapulcināja ap sevi cilvēkus un tad aukstasinīgi atklāja uguni. Šaušana turpinājusies aptuveni stundu, uzbrucējs vajājis bēgošos, kas slēpās un centās glābties peldus. Bija paredzēts, ka nometni, kurā uzturējās aptuveni 560 jaunieši vecumā no 14 līdz 19 gadiem, piektdienas vakarā apmeklēs arī premjerministrs, kurš sestdien gatavojās tur uzstāties ar runu (Thoresen 2012).

Piemērs 17.augusts 2000.gads, Rīgā. 2000.gada 17.augustā universālveikalā Centrs ar astoņu minūšu starpību nodārdēja divi sprādzieni. Sprādzienos cieta 35 cilvēki, no kuriem 21 tika nogādāts slimnīcā, bet četri guva smagas traumas, bojā gāja viens cilvēks. Sprādzienos kāds vīrietis zaudēja pēdu, bet ievainots tika arī „Rimi Baltija” vadītājs Knuts Kvisviks un Valsts policijas Kriminālpolicijas priekšnieks Valdis Pumpurs. Policija šo noziegumu kvalificēja kā terora aktu ar mērķi sēt sabiedrībā baīļu un nedrošības sajūtu. Gandrīz pusotru gadu pēc notikušā, policija aizturēja vienīgo aizdomās turēto cilvēku - Leonardu (Buteli) Gromovu. Viņš tika apsūdzēts par sprāgstvielu

ievietošanu veikalā. 2003.gadā apgabaltiesa atzina viņu par vainīgu un piesprieda viņam astoņu gadu cietumsodu. Gromovs savu vainu noliedza un sacīja, ka „lieta pret viņu ir safabricēta”. Gadu vēlāk Augstākā tiesa atcēla apgabaltiesas lēmumu un Leonards Gromovs pierādījumu trūkuma dēļ tika attaisnots. Lietu pret viņu izbeidza (24 gadus pēc nāvējošās universālveikala „Centrs” spridzināšanas vainīgie vēl aizvien nav sodīti. Vai lieta tā arī paliks neatrisināta?) Patiesais spridzināšanas iemesls un vainīgie nav noskaidroti vēl joprojām, bet tas tiek uzskatīts par vienīgo teroraktu Latvijā. Šī sprādziena radītā krīze Latvijā bija ievērojama, tomēr radīto seku apmērā to nevar salīdzināt ar notikumiem, kuri risinājās ASV 2001.gada 11.septembrī.

Lai veiktu vardarbības aktus, teroristi izmanto dažādas metodes, piemēram:

- spridzināšanu – vērsta pret valsts, ražošanas, transporta un militārajiem objektiem, partiju birojiem, noteiktām grupām vai atsevišķām personām, kā arī pret nenoteiktu adresātu (piemēram, sprādzieni publiskās vietās – vilcienos, metro, dzelzceļa stacijās, restorānos, bankās, svētkos), cerot uz psiholoģisko efektu un baiļu atmosfēru;
- nolaupīšanu – par upuriem parasti izvēlas augsta ranga valsts amatpersonas, uzņēmējus, baņķierus, tiesnešus un prokurorus, žurnālistus, militārpersonas, diplomātus, partiju līderus vai arī vienkāršus tūristus. Nolaupīšanas mērķis ir iebiedēt, politiski šantažēt, piespiest izpildīt noteiktas politiskas prasības (bieži vien atbrīvot līdzdalībnieku no ieslodzījuma vai iegūt izpirkuma maksu, kas ir viens no šādu grupu pašfinansēšanās veidiem) vai vienkārši pievērst uzmanību, lai radītu sensāciju;
- slepkavības – visizplatītākā metode teroristu darbībā, kas atklāj terorisma attieksmi pret cilvēka tiesību uz dzīvību, pēdējos gados terorisma upuriem kļūst tūkstošiem dažādu profesiju un sociālā stāvokļa cilvēku;
- ievainošanu, piekaušanu, pazemošanu, nodarot dažāda veida miesas bojājumus;
- banku, juvelierveikalu, cilvēku aplaupīšanu, īstenojot vienu no izplatītākajiem pašfinansēšanās veidiem;
- lidmašīnu (citu lielo transporta līdzekļu) nolaupīšanu, vēloties īstenot gan politiskus, gan finansiālus mērķus;
- valsts iestāžu ēku, vēstniecību, banku un citu ēku ieņemšanu, bieži vien aizturot arī ķīlniekus vai veicot masveida apšaudi;
- citas uzbrukuma formas – uzbrukumi valsts, ražošanas, transporta, sabiedriskajiem un citiem objektiem (apšaudes, tehnikas iznīcināšana, sabotāža), tūrisma industrijas grausana (tūristiem neapmeklējot valstis, kur liela iespēja kļūt par terora akta upuriem, bet izvēloties drošākus ceļojumu un atpūtas maršrutus, tiek ietekmēta valsts ekonomika, piemēram, sacelšanās laikā Ēģiptē tika atcelti arī ceļojumi no Latvijas);
- sīkus vardarbības aktus – dažādu veidu šantāžu, izspiešanu, provokācijas, huligānismu.

Bruņots konflikts

Militārs konflikts ir bruņota, organizēta, bieži iepriekš plānota sadursme, kas radusies dažādu nesaskaņu rezultātā. Bruņots konflikts var rasties valsts pierobežā vai iekšzemē. Šobrīd pasaulē (piemēram, Ukrainā, Meksikā, Āfrikā, Tuvajos Austrumos) notiek kārs vai militārie konflikti. Tos ir izraisījušas ekonomiskās, sociālās, politiskās, etniskās un reliģiskās problēmas.

Secinājumi

Atbildīgās institūcijas Latvijā savlaicīgi un kvalificēti reaģē uz mūsdienu izaicinājumiem. Pateicoties savlaicīgai reaģēšanai un pareizi pielietotajai taktikai, 2025.gada 23.janvārī Nīderlandes futbola kluba „Ajax” līdzjutēju izraisītās nekārtības nepārauga sabiedriskās nekārtībās.

Sabiedriskās nekārtības problēma ir jārisina kopīgi, sadarbojoties starp valsts iestādēm, sabiedrību un citām organizācijām. Ir nepieciešams strādāt kopā, lai nodrošinātu drošību, stabilitāti un sociālo taisnīgumu Latvijā.

Svarīgi arī ir veikt pasākumus, lai samazinātu sociālo un ekonomisko nevienlīdzību valstī. Lai nodrošinātu sabiedrisku stabilitāti, ir svarīgi, lai cilvēki saņemtu pienācīgu izglītību un nodarbinātību, kā arī būtu pieejama sociālā aizsardzība.

Lai samazinātu korupciju Latvijā, ir nepieciešama atklātība un pārredzamība valsts iestādēs. Tāpat ir svarīgi veikt efektīvus pasākumus, lai novērstu un apkarotu korupciju, piemēram, veikt stingru kontroli un rīkoties pret korumpētiem valsts ierēdņiem.

Attiecībā uz nacionālismu, ir svarīgi uzsvērt sabiedrības izpratni un cieņu pret dažādību un kultūras atšķirībām. Tāpat ir svarīgi izglītēt cilvēkus par cilvēktiesībām un diskriminācijas novēršanu, lai novērstu diskrimināciju un konfliktus.

Bibliogrāfija

1. Amsterdamas „Ajax” futbola fani Vecrīgā sarīko nekārtības [tiešsaiste]. LSM.lv Ziņu redakcija, 2025 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/23.01.2025-amsterdamas-ajax-futbola-fani-vecriga-sariko-nekartibas-uzbruk-ltv-zurnalistam.a584957/>
2. Daugavpilī pie demontējamā pieminēkļa aizturēti 37 cilvēki [tiešsaiste]. LSM.lv Ziņu redakcija, 2022 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/daugavpili-pie-demontejama-pieminekla-aiztureti-37-cilveki.a480313/?utm_source=lsm&utm_medium=theme&utm_campaign=theme
3. Judins A. (2009) Kriminālbildība par masu nekārtībām [tiešsaiste]. Jurista vārds, 2009., 5(548), 20.lpp. [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/187094-kriminalatbildiba-par-masu-nekartibam/>
4. Latvijas Republikas likums „Civilās aizsardzības un katastrofas pārvaldīšanas likums”. // 05.05.2016. likums. LV, 100, 25.05.2016 [tiešsaiste]. 2016 [skatīts 2025.gada 10.janvārī] Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/282333-civilas-aizsardzibas-un-katastrofas-parvaldisanas-likums>
5. Lūdz sākt kriminālvajāšanu pret 13.janvāra grautiņa dalībniekiem [tiešsaiste]. 2009 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/zinas/230465-ludz-sakt-kriminalvajasanu-pret-13janvara-grautina-dalibniekiem>
6. Par Valsts civilās aizsardzības plānu. // 31.08.2020. MK rīkojums Nr.476. LV, 167, 31.08.2020 [tiešsaiste]. 2020 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/317006-par-valsts-civilas-aizsardzibas-planu>
7. Sodu par piedalīšanos masu nekārtībās atzīst par nesamērīgu [tiešsaiste]. Diena, 2010., 5, 20.lpp. [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://m.diena.lv/raksts/latvija/politika/sodu-par-piedalisanos-masu-nekartibas-atzist-par-nesamerigu-714221/comments/>
8. Terorisms MediaWiki [tiešsaiste]. 2025 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://vesture.eu/index.php/Terrorisms>
9. Thoresen S., Flood Aakvaag H., Wentzel-Larsen T. (2012) The day Norway cried: Proximity and distress in Norwegian citizens following the 22nd July 2011 terrorist attacks in Oslo and on Utøya Island [online]. European Journal of Psychotraumatology, 2012, 3 (1), p.20. [viewed 10 january 2025]. Available: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/ejpt.v3i0.19709> (In English)
10. Valsts policija [tiešsaiste]. Facebook, 2025 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=943199651285466&id=100067863199741&set=a.176327801305992>

11. 24 gadus pēc nāvējošās universālveikala „Centrs” spridzināšanas vainīgie vēl aizvien nav sodīti. Vai lieta tā arī paliks neatrisināta? [tiešsaiste]. Jauns.lv, 2024 [skatīts 2025.gada 10.janvārī]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/zinas/618485-24-gadus-pec-navejosas-universalveikala-centrs-spridzinanas-vainigie-vel-aizvien-nav-soditi-vai-lieta-ta-ari-paliks-neatrisinata>

FACTORS, THAT CAN CAUSE CRISIS IN LATVIA

Summary

Due to the geographical location of Latvia, the population rarely has to face devastating natural disasters that would cause a general crisis. Crisis management has been quite effective in preventing the consequences of recent natural disasters. In recent years, Latvian citizens and policy makers have rather to face economic problems and problems caused by virus infections, which are caused by crises of a local scale. The imperial ambitions of neighboring Russia can create a crisis that Latvia has not faced yet. First economic, then social. Public disturbances, riots and threats of terrorism can cause a crisis not only in Latvia, but also in the whole world. This problem is due to many factors, including social, economic, cultural and political issues.

The aim of the work is to investigate which level of threat is higher - public disorder, internal unrest or the threat of terrorism, taking into account the current geopolitical situation.

The study found that the risk of public disorder in Latvia is currently greater, than the risk of riots or terrorist threats.

One of the main factors of social disorder is poverty and social inequality. If people do not have access to adequate educational and employment opportunities, they may become victims of social disorder and crime. Also, people may start committing crimes to support themselves or their families.

Key words: crisis, public disorder, unrest, terrorist threat, security.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Nikolajs Jefimovs (Latvija)

Dr.iur., Daugavpils Universitāte
nikolajs.jefimovs@du.lv

Vitolds Zahars (Latvija)

Dr.iur., profesors, Daugavpils Universitāte
vitolds.zahars@du.lv

Anna Dembovskaya (Latvija)

Doktorante, Daugavpils Universitāte
dembovka@gmail.com

Marina Sumbarova (Latvija)

Dr.iur., asoc.prof., Baltijas Starptautiskā akadēmija
sumbarova.marina@inbox.lv

Ilze Sokolovska (Latvija)

Mg.iur., Valsts policijas koledža
ilze.sokolovska@vp.gov.lv

Baiba Hercmane (Latvija)

Doktorante, Mg.iur., Rīgas Stradiņa universitāte
hercmans@inbox.lv

Ruta Velika (Latvija)

Doktorante, Mg.iur., Daugavpils Universitāte
rutix@inbox.lv

Ryšardas Burda (Lietuva)

Dr.iur., profesors, University of Bialystok
dr.r.burda@gmail.com

Sandra Joksta (Latvija)

Doktorante, Mg.iur., Baltijas Starptautiskā Akadēmija
sandra.joksta@gmail.com

Vladimir Menshikov (Latvia)

Dr.sc.soc., Daugavpils Universitāte
vladimirs.mensikovs@du.lv

Alina Danileviča (Latvia)

Dr.oec., Daugavpils Universitāte
alina.danilevica@du.lv

Vladas Tumalavičius (Lithuania)

Dr.iur., Daugavpils Universitāte
vladas.tumalavicius@gmail.com

Igors Trofimovs (Latvija)
Dr.iur., Daugavpils Universitāte
igors.trofimovs@du.lv

AUTORIEM
VISPĀRĪGĀS PRASĪBAS ZINĀTNISKAM RAKSTAM

Raksta apjoms: 6.-7.lpp (A4 formātā).

Raksta manuskripts iesniedzams datorizdrukā divos eksemplāros A4 formātā, pievienojot CD, vai pa elektronisko pastu ikgadeja.konference@du.lv. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (WinWord 2000/XP); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1,5. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta anotācija: raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija. Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētījuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda atslēgas vārdi (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību). Nepieciešams arī šo atslēgas vārdu tulkojums valodā, kurā ir kopsavilkums.

Raksta kopsavilkums: Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jā sagatavo angļu vai krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai angļu valodā.

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties pie attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālista – valodas nesēja. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt.). Atsauces ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas, diagrammas un citi ilustratīvie materiāli noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tādiem materiāliem ir jābūt ar kārtas numuriem un virsrakstiem. Materiāliem jāizveido to elektroniskā versija un jāiesniedz konferences organizatoriem uz CD vai atsūtīt uz e-pastu ikgadeja.konference@du.lv

References (rakstā izmantoto iespieddarbu saraksts) jāveido un jānoformē precīzi pēc šādiem paraugiem:

Monogrāfijām (grāmatām un brošūrām):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologicheskoe voobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Rakstiem krājumos:

Turner, R. H. (1990) “A Comparative Content Analysis of Biographies.” In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Rakstiem žurnālos:

Bela B. (1997) Identitates daudzbalssība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.-129. Lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii*, № 1, str. 37-67. (In Russian)

Rakstiem laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matemātiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materiāliem no interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu bāze Latgales dati*. (In Latvian)

Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References sakārtojamas autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) **latīņu** alfabēta secībā.

FOR AUTHORS

GENERAL REQUIREMENTS FOR THE PAPER

The size of the article: 6.-7. ph. (A4 format).

The manuscript of the article is to be submitted in printed form in two copies in A4 format with attached CD or by e-mail ikgadeja.konference@du.lv. The text should be typed using *Times New Roman* (WinWord 2000/XP); the size of letters 12, the interval between lines 1,5. Left margin 3,5 cm; right margin 2 cm; from the top and from the bottom 2,5 cm. If were used special computer programs, they are to be submitted together with the article.

Abstract of the article: in the beginning of the article after title is to be located abstract of the article. In the abstract should be indicated aim, tasks, problem of the research, novelty of the research and main conclusions. The the separate paragraph should be noted key words (terms that reveal the essence of the issues discussed in the article).

Key words should be translated on the language, in which is written abstract of the article.

Summary of the article: for articles in Latvian summary should be prepared in English or Russian; for articles in English summary should be prepared in Latvian or Russian and for articles in Russian summary should be prepared in English or Latvian.

Language of the article: literary, terminologically precise. If the author is preparing the article in a foreign language, the author is responsible for the quality of the language. Author can ask consultation of specialist of relevant social sciences. *Articles in which the language will not follow the rules of spelling, will not be accepted for reviewing.*

Scientific appliance of the article: (references and remarks, bibliography, tabels, diagrams, charts, graphs and etc.). References in the article should be placed according to this pattern: (Turner 1990); (Миллс 1998); (Bela 1997). Remarks and explanations should be placed at the end of the article. Tables, graphs, diagrams, charts and other illustrative materials in the article should be presented indicating the source of the material and, if necessary, the methods applied to draw up tables, graphs, diagrams, charts (calculation, data summarizing and etc.). All materials should have a number and the title. For these materials should be prepared electronic version, which is to be submitted to Conference Team on CD or by e-mail ikgadeja.konference@du.lv

References (the list of sources used in the article) formed and executed in accordance with these samples:

For monographies (books and brochures):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) *Sociologischeskoje voobrazhenie*. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Collected articles:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Articles in journals:

Bela B. (1997) *Identitates daudzbalisiba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.-129. Lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) *Ponyatie politicheskogo. Voprosi sociologii*, № 1, str. 37-67. (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) *Matematiki pasaule un Latvija. Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References should be compiled in the **Roman alphabet's** order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).